

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**TOPLUMSAL BELLEĞİN GÖÇ ÜZERİNDEN MEKÂNA ETKİSİ: SKALIŞTE(KAYACIKLAR)
KÖYÜ'NDEN KARAMAN MAHALLESİ'NE**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özlem ŞAHİN ALTAY

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Özge GÜNDEM

Haziran 2024

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Tüm göçmenlere,

TOPLUMSAL BELLEĞİN GÖÇ ÜZERİNDEN MEKÂNA ETKİSİ: SKALIŞTE (KAYACIKLAR) KÖYÜ'NDEN KARAMAN MAHALLESİ'NE

ÖZET

Bu çalışma göç, mekân ve toplumsal bellek kavramları arasındaki karşılıklı ilişkiler bütünü, Bulgaristan göçmeni bir ailenin göç öncesi ve göç sonrası gündelik yaşam pratikleri üzerinden ve yakın yapıları çevrelerinin mekânsal nitelikleri açısından incelemektedir. Bu aileyle yapılan röportajlar aracılığıyla, toplumsal belleğin göç sonrası mimari mekâna dair etkileri üzerinden karşılaştırmalı bir araştırma yapılması amaçlanmıştır. Araştırmanın inceleme konularından biri olan toplumsal bellek kavramının kendi başına var olmadığı, kültüre direkt olarak bağlı olduğu akılda tutulmalıdır. Kültürü anlayabilmek içinse, döneme ait politik ve ekonomik koşulların bilinmesi gereklidir. Göçmenin içinde bulunduğu politik sistemi anlayabilmek, göç öncesi ve sonrası göçmeni ekonomik ve sosyal bir bağlamda kapsamlı bir biçimde düşünebilmek için bir yol göstericidir. Tüm bu faktörler toplumsal belleği oluşturan öğeler olduğundan, en azından kısaca bunları anlamak önemlidir. Bundan sonra ise, gündelik yaşam biçimlerinin incelenmesi gelmektedir. Günlük yaşam pratikleri, coğrafi ve yerel olarak mekânlar ile sıkı sıkıya ilgili olduğu kadar, belirtilen mekândaki yönetim biçimi ile de ilgilidir. Tüm bu kavramların anlamları kavrandıktan sonra ancak, katılımcıların anlatılarını bütünsel olarak anlamlandırmak mümkün olmuştur.

Bu çalışmanın konusu olan mekânlar sırası ile göç öncesi Bulgaristan'ın Kırcaali Şehri'nde bulunan Skalişte (Kayacıklar) Köyü ve göç sonrası Türkiye'nin Bursa İl'indeki Karaman mahallesidir. Skalişte Köyü ve göç öncesi Skalişte'de yaşanan ev mekânsal özellikleri bakımından, anlatılar ile desteklenerek, aileye ait eski fotoğraflar ile sahada güncel çekilen güncel fotoğraflar yardımıyla incelenmiştir. Karaman Mahallesi ve göç sonrası inşa edilen ev ise hala gündelik yaşamın bir parçası olup, bu mekânla ilgili de eski ve yeni fotoğraflardan yararlanılmıştır. Bu mekânlar göçün mekânsal zorluğunu yansıtması açısından önemlidir.

Çalışmanın amacı, toplumsal bellek ve göç kavramlarını mimari mekân ile ilintili olarak incelemek, değerlendirmek; göç sonrası oluşturulan mekânın niteliğini toplumsal bellek aracılığıyla gözlemlemek ve sürdürülebilirliğini değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Göç, Mekân, Toplumsal Bellek, Kentsel Mekân, Ev, Bulgaristan, Türkiye

THE SPATIAL EFFECT OF COLLECTIVE MEMORY THROUGH MIGRATION: FROM SKALISHTE TO KARAMAN

ABSTRACT

This paper aims to illustrate the reciprocative relationship between the terms migration, space/place and collective memory by illustrating the way of life of a migrant family and their constructed immediate surroundings both pre-migration and after migration. Through the interviews conducted with this particular family, it has been aimed to understand the effect of the collective memory on the new place construction or construction of home after migration. It should be remembered that collective memory is not an isolated phenomenon, on the contrary it is highly associated with the culture. To understand the culture better, it is of great significance to know the politics of the particular time frame and place. The politics is a means for understanding the environmental circumstances of a migrant better in order to locate them in a specific economical and social background. Since all those factors compose the term “collective memory” , it is crucial to understand them at least briefly. After examination of the politics, there comes the grasp of a daily life patterns. The way of life heavily depends on the places- both geographically and locationally-, also on the ideology of a given place with a particular way of administrative management. After the apprehension of these concepts, it is only possible to make sense of the narratives gotten from the participators.

The sites which are the concerns of the analysis of this paper, are Skalishte village in Kardjali province in Bulgaria and Karaman Neighborhood in Bursa, Türkiye. Skalishte village and the pre-migration house there analyzed spatially, backed up by the migrants’ narrative, old photos and a contemporary field work. Karaman Neighborhood and the post-migration house is still a part of daily life and it is analyzed spatially with the help of new and old photos and the migrants’ narrative again. These sites are intrinsic to the challenges of the migration.

The main concern of this paper is to examine and evaluate the terms collective memory and migration in relation with the architectural place and the quality of the post-migration place through the lens of collective memory and examine its sustainability.

Key words: *Migration, Space, Collective Memory, Urban Space, Home, Bulgaria, Türkiye*

ÖNSÖZ

Dedemin 2023 yılı başında vefatı ile birlikte ortaya çıkan dokümanlar, anlatılar ve gözden geçirilen eski eşyalar, ailemin geçmişine farklı bir perspektiften bakmamı sağladı. Çocukluğumdan bu yana anlatılan göç hikayelerinin gerçekliğini daha önce hiç sorgulamamıştım. Belki de aileden birini kaybetme süreci, benim de aileden biri olarak kaybolabileceğim düşüncesini aklıma getirdi ve yıllardır aşına olduğum anlatıları mimari ile ilişkilendirerek arşivlemek istedim. Büyüdüğüm mekânların her zaman var olmayacağını düşünmek ve bu lokasyon üzerinde hiçbir çalışmanın yapılmamış olduğunu görmek ayrı bir motivasyon kaynağı oldu.

Yer yer heyecanlandığım, öğrendiğim ve fark ettiğim bilgilerle mutlu olduğum, epey zorlandığım bir sürecin sonuna gelmemi sağlayan birçok kişiye teşekkür borcum var. İlk olarak tüm sorularıma sabırla cevap verdikleri ve süreçte hep yanımda oldukları için çalışmada isimleri geçen babam, anneannem ve teyzeme, Bulgaristan ziyaretimde arşivlere erişmemi sağlayan Semiha Ramadan'a, köy muhtarı ve anneannemin kardeşi olan ve tezi bitirmem için beni sürekli yüreklendiren Sami Ramadan'a, danışmanım ve yol göstericim Doç. Dr. Özge Gündem'e, değerli yönlendirmeleri için Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Erdil Polat ve Doç. Dr. Ela Kaçel'e, bana her gün sabırla destek olduğu için ve süreçte hayatımı kolaylaştırdığı için eşim Onur Altay'a ve zorlandığım her an aradığım, her konuda bana destek olan, tez konusunda bana yardımcı olabilmek adına her türlü arşivi karıştıran ve hafızasını zorlayan, benimle göç öncesi yaşamını hem yerinde hem de telefonda her fırsatta bıkmadan paylaşan anneme çok teşekkür ederim.

Özlem Şahin Altay

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	ix
ABSTRACT	xi
ÖNSÖZ.....	xiii
İÇİNDEKİLER.....	xv
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xvii
ŞEKİL LİSTESİ.....	xix
1. GİRİŞ.....	23
1.1 Amaç.....	23
1.2 Kapsam.....	24
1.3 Yöntem.....	25
2. MEKÂN, TOPLUMSAL BELLEK VE GÖÇ.....	28
2.1 Mekân Kavramının Kısa Tarihi ve Mimari Mekân	28
2.1.1 Mekânın kimliği ve ev.....	35
2.1.2 Mekânsal pratikler.....	42
2.1.3 Kentsel mekân	45
2.2 Göç Kavramı.....	53
2.2.1 Göçün kavramsal tarihi.....	54
2.2.2 Mimari mekân ve göç: ethnoscape.....	59
2.3 Toplumsal Bellek Kavramı ve Teorileri.....	64
2.3.1 Toplumsal bellek ve göç.....	69
2.3.2 Toplumsal bellek ve mekân.....	73
3. GÖÇ ÖNCESİ MEKÂN ÖRNEĞİ: SKALIŞTE (KAYACIKLAR) KÖYÜ.....	79
3.1 Türklerin Balkanlardaki Durumu.....	80
3.1.1 Sovyet Rusya propagandasının Balkanlardaki etkisi.....	84
3.2 Pratikte Mekânsallığın Biçimi: Skalişte Köyü.....	92
3.2.1 Skalişte Köyü'ndeki mekânsal kurgu	95

3.2.2 Göç öncesi evdeki mekânsal kurgu.....	107
3.2.3 Köydeki mekânsal kimlik ve gündelik yaşam pratikleri.....	114
4. GÖÇ SONRASI MEKÂN ÖRNEĞİ: KARAMAN MAHALLESİ.....	121
4.1 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Etnik Göçler: 1923-1989.....	121
4.1.2 Türkiye'deki politik durum	127
4.2 Pratikte Mekânsallığın Biçimi: Karaman Mahallesi.....	130
4.2.1 Karaman Mahallesi'ndeki mekânsal kurgu.....	133
4.2.2 Göç sonrası evdeki mekânsal kurgu.....	146
4.3 Toplumsal Belleğin Mekânsal Kimliğe ve Gündelik Yaşam Pratiklerine Etkisi.....	160
5. SONUÇLAR	165
KAYNAKÇA.....	175
EKLER.....	185

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 3.1 : Türkiye’de Nüfusun Okuryazarlık Oranı (1960–80)

93

Çizelge 4.1 : 1923-1997 yılları arasında Balkanlar’dan Türkiye’ye yapılan göçler, İçduygu ve Kirişçi 2009, p. 10

128

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 : Özak ve Gökmen'in (2009) çocukluk evi üzerinden modelledikleri mekânsal bellek şeması	75
Şekil 3.1 : Kırcaali Sancak Haritası, 1886, Osmanlı İmparatorluk Arşivleri	96
Şekil 3.2 : Kırcaali'nin kuzey kısmı ve Arda Nehri, 1937, Grigor Paskov arşivinden	98
Şekil 3.3 : Kırcaali şehri ve Skalişte (Kayacıklar) köyünün haritada gösterimi	98
Şekil 3.4 : Skalişte (Kayacıklar) köyü ve incelenen konut birimi	99
Şekil 3.5 : Skalişte'nin genel görünümü, 2010, Hüseyin Akın	100
Şekil 3.6 : Skalişte Köyü girişi	100
Şekil 3.7 : Skalişte Köyü Camii, 1970'lerden beri kullanılan, köy merkezindeki camii	101
Şekil 3.8 : Skalişte Köyü camii	102
Şekil 3.9 : Skalişte Köyü bakkalı ve bitişiğindeki kafe-birahane	102
Şekil 3.10 : Skalişte Köyü Muhtarlığı, 1970'lerden beri kullanımda olan bina	102
Şekil 3.11 : Şiroko Pole Köyü Kütüphanesi, günümüzde binanın bir bölümü aktif kullanıma açık	104
Şekil 3.12 : Şiroko Pole Kütüphanesi'nin giriş kısmı	104
Şekil 3.13 : Şiroko Pole Kütüphanesi'nin günümüzde hala kullanımda olan kısmı	105
Şekil 3.14 : Şiroko Pole Köyü Muhtarlık Binası, 1970'li yıllardan itibaren aktif	105
Şekil 3.15 : Şiroko Pole Köyü Tren İstasyonu, günümüzde atıl durumda	106
Şekil 3.16 : Meliha Ş.'nin anlatılarında bahsi geçen Şiroko Pole ortaokulu	106
Şekil 3.17 : Köy meydanındaki düğün, M. ailesi arşivi	108
Şekil 3.18 : Skalişte Köyü'ndeki göç öncesi konuta ait bodrum kat diyagramı. Anlatılar üzerinden sembolik olarak görselleştirilmiştir. 1950'li yıllardan 1975'e dek mekân kurgusunu temsil eder.	111

Şekil 3.19 : Skalişte Köyü'ndeki göç öncesi konuta ait yerleşim diyagramı. Anlatılar üzerinden sembolik olarak görselleştirilmiştir. 1950'li yıllardan 1975'e dek mekân kurgusunu temsil eder.	111
Şekil 3.20 : Skalişte Köyü'ndeki göç öncesi konuta ait bodrum kat diyagramı. Anlatılar üzerinden sembolik olarak görselleştirilmiştir. 1975'ten 1978'e dek mekân kurgusunu temsil eder.	112
Şekil 3.21 : Skalişte Köyü'ndeki göç öncesi konuta ait yerleşim diyagramı. Anlatılar üzerinden sembolik olarak görselleştirilmiştir. 1975'ten 1978'e dek mekân kurgusunu temsil eder.	112
Şekil 3.22 : Skalişte Köyü'ndeki Evin 2000'lerdeki görünümü	113
Şekil 3.23 : Skalişte Köyü'ndeki Evin yoldan güncel görünümü	114
Şekil 3.24 : Skalişte Köyü'ndeki Evin giriş kısmının güncel görünümü	114
Şekil 3.25 : Skalişte Köyü'ndeki evin inşa edildiği 1950'li yıllardan bir fotoğraf	115
Şekil 3.26 : Bahçede bisiklet sürerken, Meliha Ş. ve Mediha Ö.	115
Şekil 3.27 : Skalişte Köyü'ndeki evin duvarının önünde 1964 yılında çekilen bir fotoğraf, Fatma M., Meliha Ş.	116
Şekil 3.28 : Skalişte'de 1960'larda giyim şeklini gösteren bir fotoğraf, Meliha Ş., Fatma M., Lütfi M. , Mediha Ö ile babaanne ve dede olarak ev halkı	118
Şekil 3.29 : Göç öncesi çektirilen hatıra fotoğrafı, Meliha Ş., Fatma M., Mediha Ö., Lütfi M., Yılmaz M.	119
Şekil 4.1 : İki apartman binası arasından görünen Karaman Mahallesi'ndeki göçmenlere ait yapılar	134
Şekil 4.2 : 1960 Piccinato Planı-Bursa	140
Şekil 4.3 : Bursa'nın güncel haritası, sarı renk şehir merkezini gösterirken kırmızı renk mahallenin yerini gösterir	140
Şekil 4.4 : Karaman mahallesi ve İncelenen bölge	142
Şekil 4.5 : Meliha Ş., 1980'lerde Karaman Mahallesi'nde	144
Şekil 4.6 : Yılmaz M. 1980'lerde Karaman Mahallesi'nde, evin inşa edileceği arsada, arkada görünen ilkokul hala varlığını sürdürmekte	144
Şekil 4.7 : Karaman mahallesindeki evin arka bahçe görünümü	145
Şekil 4.8 : Günümüz Karaman Mahallesi'nden evlerin kat yüksekliğini gösteren bir görsel	146
Şekil 4.9 : Karaman Mahallesi'nden bir sokak görünüşü (2024)	147

Şekil 4.10 : Karaman mahallesindeki evin arka bahçesinden evlerin yakınlığını gösteren bir görsel, 2024	147
Şekil 4.11 : Göç sonrası konutun mekânsal kurgusu, bodrum katı şeması.	151
Şekil 4.12 : Göç sonrası konutun mekânsal kurgusu, yerleşim şeması	152
Şekil 4.13 : Göç sonrası konutun mekânsal kurgusu, 1. ve 2. kat plan şeması	153
Şekil 4.14 : Göç sonrası konutun mekânsal kurgusu, teras plan şeması	153
Şekil 4.15 : Karaman Mahallesi'ndeki evden sokak görünümü	155
Şekil 4.16 : Daire girişinde dışarıdaki tuvalet kapısı ve hemen yanındaki etnik köken ve değerleri gösteren sembolik dekorasyonlar	155
Şekil 4.17 : Karaman Mahallesi'ndeki evden sokak görünümü	157
Şekil 4.18 : 1.kat daire girişinde dışarıdaki tuvalet kapısı ve hemen yanındaki etnik köken ve değerleri gösteren sembolik dekorasyonlar	158
Şekil 4.19 : Karaman Mahallesi'ndeki evde bulunan etnik kökene ait dekoratif öğeler.	159
Şekil 4.20 : Karaman Mahallesi'ndeki evin 2.kat penceresinden gökyüzü açıklığı, sokakların darlığından dolayı görüntünün sınırlılığını göstermekte.	159
Şekil 4.21 : 1980'lerde göç sonrası Karaman'daki yeni evde, Meliha Ş., Fatma M. Mediha Ö., Lütfi M. Ve Yılmaz M.	160
Şekil 4.22 : Karaman'daki ev, 1980'ler, terasta misafirlerle çekilen hatıra fotoğrafı	161
Şekil 4.23 : Karaman'daki ev, 1990'lar, terasta kurban kesilirken	161
Şekil 4.24 : 1990'lar, teras misafir ağırlama ve yemek yeme mekânı	162
Şekil 5.1 : Meliha Ş.'nin yeni evinden görüntü – 1	171
Şekil 5.2 : Meliha Ş.'nin yeni evinden görüntü – 2	172

1. GİRİŞ

1.1 Amaç

Tez kapsamındaki toplumsal bellek ve göç gibi kavramlar son yıllarda popülerliği iyice artmakta olan ve yapılan çalışmaların bazı noktalarda hala çatışmalar içerdiği, bu nedenle belirli bir teorinin öne çıkmasından çok farklı teorilerle birçok açıdan incelenen kavramlardır. Bu kavramların tek tek mekân ile ilişkisi üzerine genel olarak araştırmalar var olmakla birlikte, toplumsal bellek ve göç birlikteliği üzerinden bir mekân incelemesi konusu son dönemlerde literatürde ön plana çıkmaktadır. Öte yandan göç kavramının araştırmalarda geniş yer kaplaması, göçün her topluluk üzerinden incelenebildiğini göstermez. Bu anlamda da güncel olan bazı araştırmalar üzerinde yoğunluk olması ile, daha eski çalışmalarda da yer değiştiren kişi sayısının belirli bir rakamın üzerinde olduğu veya savaş gibi ekstrem bir durum sonucu gerçekleştiği örnekler daha çok önümüze çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 1978 yılında, görünürde çok kışkırtıcı sebepler olmadan, Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan etnik göç sonucu, göçmenlerin oluşturduğu yeni yerleşim yerlerini incelemek ve sosyal, ekonomik, politik vs. etkilerin, toplumsal belleğin ve yerleşilen yeni ülkenin toplumsal gerçekliğinin çatışmasında, bu mekânlardaki yaşayışı nasıl etkilediğini görmektir. Ayrıca göçten önceki mekânsallık da incelenerek, geçmişteki toplumsal belleğin de ne gibi etkileri olduğunu saptamak; göç öncesi ve sonrası yaşayış biçimlerindeki değişiklikleri gözlemlemek de amaçlardan biridir. Günümüz şehirleri, hatta ülkeleri, günden güne artan bir mobilite durumu ile karşılaşmaktadırlar. Bu durum ekonomik, politik, toplumsal birçok değişikliğe ve yeni olasılıklara yol açarken, mimari mekân açısından da yeni problemler/olasılıklar üretmektedir. Bu nedenle, tezde amaçlanan bir diğer konu ise, bu küçük göçmen topluluk üzerinden, mobilitenin bundan önceki 30 yıllık süreçte nasıl bir işleyişte olduğunu görmek ve bunun üzerinden göçlerin şehir yapısına etkisine kısaca bakmak ve göçün oluşturduğu sosyal

entegrasyon ve kimlik gibi problemlerin, mekânsal olarak şehir içinde ne gibi yapılar oluşturduğunu, nasıl bir işleyiş sürdürdüğünü göstermektir. Yakın geçmişte yapılan bu sınırlı araştırma ile amaç, yakın gelecek için yine ancak sınırlı olabilecek fakat yeni çalışmalar ile geliştirilebilecek bir “göç-toplumsal bellek-mekân” ilişkileri üzerinden muhtemel bir projeksiyon oluşturmaktır. Bu anlamda üç adet kompleks ve yaşayış biçimlerine direkt etki eden kavramın birbirleri ile ikili ve üçlü ilişkilerinin öneminin yadsınamayacağı ve göz önünde bulundurulması gerektiğinin farkındalığının yaratılması amaçlanmıştır.

Buna bağlı olarak kişiye özel anlatıların hem kuşak özellikleri hem de bireysel hafızayı içermesi bakımından ne kadar biricik olduğu düşünüldüğünde, göçmenin anlatısını kaydetmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu araştırma yaşantının sahibine yaşantı üzerindeki hakkını iade ederek, kendi anlatıları üzerinden bir mekânsal oluşum/değişim süreci hikayesini yazmak ve tarihsel süreçteki biricikliği üzerinden mekânsallığı incelemektedir.

Bu çalışmanın amacı, 1978 yılında, görünürde çok kışkırtıcı sebepler olmadan, Bulgaristan’dan Türkiye’ye yapılan etnik göç sonucu, göçmenlerin yeni yerleşim yerlerini incelemek ve sosyal, ekonomik, politik ve benzeri etkilerin, toplumsal belleğin ve yerleşilen yeni ülkenin toplumsal gerçekliğinin çatışmasında, bu mekânlardaki yaşayışı nasıl etkilediğini göstermektir. Ayrıca göçten önceki mekânsallık da incelenerek, geçmişteki toplumsal belleğin ne gibi etkileri olduğunu saptamak; göç öncesi ve sonrası yaşayış biçimlerindeki değişiklikleri gözlemlemek de amaçlardan biridir.

1.2 Kapsam

Bu araştırma kapsam olarak genelden özele doğru sınırlı bir göçmen mahallesini ve sonrasında mahalle içerisinden seçilen bir göçmen evini ele almaktadır. Bu özel kapsama inebilmek için, çok geniş kapsamları olan kompleks kavramların çok kısa özetleri ile çalışmaya başlanmış ve bunların özelleşen inceleme alanlarına ne gibi etkileri olduğu gözlemlenmiştir. Bursa’nın Nilüfer ilçesinde bulunan Karaman Mahallesi incelemenin ana mekânlarından biridir. Mahalle, 1978 Bulgaristan göçmenlerinin yoğun bir şekilde yerleştiği, Bursa’daki birçok mahalleden biridir ve

araştırma-erişim kolaylığı ve röportaj yapabilme amaçlı olarak tanıdıklık gibi parametreler üzerinden seçilmiştir. Diğer mekân ise Bulgaristan'ın Kırcaali şehrine bağlı olan Skalişte köyüdür. Bu mekân ise, göçten önce yaşanan yer olduğu için seçilmekle birlikte, göç sonrası incelenen evin sakinlerinin bu köye olan bağları nedeniyle seçilmiştir. Röportajların yapıldığı aile ise, erişilebilirlik, tanıdıklık, arşivlerinde bulduklarının belgelerin çokluğu ve 1978 Bulgaristan Göç'ünden itibaren aynı mekânda oturan bir ebeveynin bulunması gibi etkenler üzerinden seçilmiştir. Tez içeriğinde, kavramsal tanımlamalar, belirtilen mahalleler ve söz konusu evin fotoğrafları, bölgedeki insanlar ile yapılan röportajlar, göç öncesine ve sonrasına dair anlatılar, göç öncesi ve sonrası mekânlara ve mahalle kurgularına dair haritalar ve son olarak günümüze dair bölgeleri gösteren haritalar bulunmaktadır.

Tez kapsam olarak, sınırlı bir bölgeyi inceler ve bu nedenle elde edilen veriler de genel bir örnek teşkil etmeyebilir. Bununla birlikte, söz konusu veriler bir düzen çıkarmak amaçlı sunulmamıştır. Kapsam, lokal bir çalışmayı ifade eder ve daha önce çalışılmamış bölgeler üzerinde kavramsal bir düşünme biçimini içerir. Daha özelleşerek incelenen evin mekânsallığı ise, Rapaport'un (1969) dediği gibi, geleneksel olarak inşa edilmiş evlerin incelenmesi olarak görülebilir ve değişen değerleri, algıları ve yaşayış biçimlerini gözlemlemek için verimli bir konudur.

Kavramsal tanımlamaların, ilgili kavramlar üzerine yapılmış, önemli çalışmaları içermesine dikkat edilmiştir. Mekân ve mekânsal pratiklerde Lefebvre, Massey, Bourdieu, Kovar; toplumsal bellek konusunda Assmann ve Halbwachs ve Türkiye'deki çalışmaları ile Leyla Neyzi, Göç konusunda Erol Yıldız, özellikle Bulgaristan- Türkiye göçleri üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Ayşe Parla, göç ve mekân ile ilgili olarak ise Appadurai gibi araştırmacı/düşünürlerin çalışmalarından bir yol haritası yaratılmış ve destekleyici birçok kaynak kullanılmıştır.

1.3 Yöntem

Tez boyunca mekân kelimesi yer, mekânsallık, uzay gibi tüm kavramları karşılayabilecek bir boyuttan ele alınacaktır. Kimi zaman üst ölçekte (*ing.space*) kimi zaman ise yer (*ing. place*) anlamına gelebilecek bir şekilde dinamik bir kullanıma sahip olacaktır. Giriş bölümünde kısaca anlatılacak olan düşünürlerin mekân üzerindeki

düşüncelerini kapsayabilmek için aktarılan ve mekân tartışmaları süresince gözlemlenen kavramın ele alınış biçimi de bu metodu desteklemektedir. Böylece amaçlanan katı bir terim kullanımı ve sınırlaması ile didaktik bir yaklaşımdan ziyade, dinamik, bütüncül ve disiplinler arası olarak mekân kavramını ele alabilmektir

Göçmenin bakış açısını öne çıkarmak disiplinler arası bir bakış açısına ulaşmayı da kolaylaştırır (Jha & Singh, 2022). Göçmen anlatılarını önce çıkarmaktaki amaç, geleneksel araştırmalarda göçmen için biçilen rolü kabullenmeden önce göçmenin bu sözde 'rol' e ne kadar ait olduğunu veya kendisini nasıl konumlandığını bilmektir (Kansteiner, 2022). Buradan yola çıkarak, toplumsal bellek ve göç kavramları üzerinden mekânsal oluşumları anlamayı kolaylaştırmak için bellek, ev, gündelik mekânsal pratikler, mahremiyet gibi kavramlar göçmenlerin söylemleri üzerinden incelenecektir. Göçmenlerin anlatılarına ek olarak, bahsi geçen göç öncesi ve sonrası mekânlara ait haritalar, eski ve yeni fotoğraflar, yaşama biçimlerini gösteren alakalı belgeler sunulacaktır. Mekân oluşumunun politik unsurlardan ayrı düşünülmemeyeceği gerçeğine dayanarak, göç öncesi ve sonrası mekânların politik ve ekonomik yönetim biçimleri incelenecek, bunun yaşam pratiklerine etkisi tartışılacak ve göç sonrası mekân oluşumu kültürel, bireysel, belleğe bağlı ve sosyal açılardan incelenmeye çalışılacaktır. Bellek-göç-mekân üçlemesi üzerinden, belleğin yer değiştirme sonucu insan algılamasında ne gibi etkileri olduğu ve yeni mekân kurgulanmasında nasıl bir işlevi olduğu gibi durumlar röportajlar ile sorgulanacaktır.

Ne yazık ki, Karaman mahallesi örneğinde, 1950-1990 arası şehir planlama ve haritacılık konusunda eksiklikler bulunmakta, bağlı olduğu Nilüfer Belediyesi 1990 sonrası kurulan bir belediye olduğu için, eski haritalara ulaşamamaktadır. Bursa belediyesi arşivinde ise genel Bursa haritaları bulunmakta, ilgili bölge çalışmaları sadece 1996 yılına tarihlenmekte ve bu tarih dışında herhangi bir özel çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle şehir ölçeğinde haritalar kullanılmış, mekân planlaması araştırmasında yazılı metinler kullanılmıştır. Ek olarak güncel haritalar da bulunmaktadır. Ayrıca mahalleye ait güncel fotoğraflar da mekânsal dönüşümü belgelemek için eklenmiştir. Çalışmaya anlatıları ile yön veren M. ailesine ait eski fotoğraflar da mekânın oluşum sürecine ait fikir vermesi açısından önemli olduğu için metne eklenmiştir.

Skalište örneği özelinde ise, Kırcaali arşivlerinde sadece köy okullarına yönelik belgeler bulunabilmiş, şehrin görünümüne ait bazı online fotoğraflar ve yine aileye ait eski fotoğraflar sunulabilmiştir. Yakın Türk köylerinde (bkz. Şiroko Pole) hala kullanılmakta olan okul ve kütüphane gibi içerikler bugünkü hali ile fotoğraflanmış, böylece Sovyetler Birliđi'ne dahil olunan dönemdeki yaşam biçimi ve köylerdeki yapılanma ile ilgili fikir oluşturulmak istenmiştir. Maalesef Skalište köyündeki okul yıkılmış durumdadır. Yine de köye ait güncel fotoğraflar da çekilmiş, anlatılar üzerinden değerlendirilerek araştırmaya eklenmiştir.

Bulgaristan'ın Skalište Köyü'nde yaşamış ve sonrasında göç ile Bursa'ya gelmiş ve Karaman Mahallesi'nde bir süre yaşamış ve yaşamakta olan dört katılımcı ile göç öncesi ve sonrasına dair görüşmeler yapılmış; ilk ve sonraki mekânlar arasında kıyaslamalar yapılması istenmiş, mekânsal ve yaşam biçimi olarak iki kentsel mekân ve bu mekânın kapsadığı yaşam alanları olan evler arasındaki farklılıklar veya benzerlikler mekânsal ve gündelik yaşam biçimleri açısından karşılaştırılmıştır. Röportajlarda sorulan sorular direkt olarak fiziksel mekân anlatımına dayanan veya fiziksel mekân ile ilişkilendirilebilen sosyal yaşantı belirteçleri (eğitim, kıyafet, sosyal ilişki mekânları gibi), kültür belirteçlerinin (dil, din, yaşam biçimi gibi) anlatımına dayanan bir kavrayış sunmak için hazırlanmıştır. Göç sonrası mekâna ilişkin sorular ise, ilk olarak bu belirteçlerin kıyasını içerirken; yeni mekânsal düzendeki mekânsal sorunlar/nitelikler, göçmen belleğindeki imgelerin oluşturduğu ev kavramı ve nihai mekânsal kurgunun ilişkisini incelemektedir. Bu anlatılar üzerinden mekânsal benzerliklere/farklılıklara rağmen/göre göçmenlerin belleğinin mekân üzerindeki etkisini anlamak amacıyla çalışmanın konusu olan toplumsal bellek kavramı üzerinden göç sonrası mekân kurgusundaki unsurlar saptanmaya çalışılmıştır.

Çalışma genelinde kullanılan yöntemler sırasıyla, literatür, harita kullanımı, saha çalışması, röportaj, gözlem ve analizdir

2. MEKÂN, TOPLUMSAL BELLEK VE GÖÇ

Mekân, yüzyıllardır üzerinde tartışılan ve tartışılmaya da devam eden, disiplinler arası bir kavramdır. Bu nedenle genel anlamda kapsamlı bir mekân kavramı incelemesine bu tezde yer vermek mümkün değildir. Buna rağmen belirli örneklerle mekânın kısa tarihsel süreci incelenmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise bağlantılı olarak, mimari mekân kavramı incelemesine geçilmesi amaçlanmıştır. Mekân tanımı sayısının çokluğu ile beraber, mekân derken neyin kastedildiği ise hiçbir zaman net olmamıştır (Waldrep, 2016).

Günlük hayatta herkes mekânın ne demek olduğunu bilir fakat aynı şekilde tecrübe etmez. İngilizce'deki *space* ve *place* kavramları algılamada iki farklı mekâna işaret eder. *Place* olarak kullanılan mekân ifadesi 'yer' 'lokasyon alan gibi anlamlarda kullanılırken, *space* daha geniş kapsamlı bir mekânı ifade eder. Bu nedenle *place*, özelleşmiş bir mekân kavramını içerdiğinden sosyal ilişkileri de içinde barındırır. "Bunun için yeterli yerin var mı?" diye sorduğumuzda anlamlı olan bir soruyu "bunun için yeterli mekânın var mı?" diye sorduğumuzda anlamını kaybederiz. Bu nedenle *space* indikatörü olan mekân 'uzayda bir yer' veya belli bir şeyin fiziksel olarak yeri olarak ifade edilebilirken, *place* kelimesinin karşılığı "ne güzel bir mekân" dediğimizde ortaya çıkan anlamı içerir; yani mekânı özelleştirir, hem sosyal hem de objeler arası ilişkiler ağına dahil eder (Dovey, 2009).

Bölüm kapsamında Mekân, Toplumsal Bellek ve Göç kavramları ayrı alt başlıklar şeklinde incelenecek; fakat her bölümde her kavramın birbiri ile ikili ilişkisi de anlaşılmaya çalışılacaktır. Toplumsal Bellek ve Göç kavramları güncel olarak önemini koruyan kavramlar olmakla birlikte, kavramsal tartışması çok uzun bir süredir devam eden mekân kavramı ile ilişkili olarak ele alınacaktır.

2.1 Mekân Kavramının Kısa Tarihi ve Mimari Mekân

Mekân kavramı üzerine düşünceler, Aristoteles'ten bu yana, kavramın ifade ettiği anlam bakımından birçok değişikliğe uğramıştır. Aristoteles mekânı (*ing. place*) "her cisim için zaruri kategorilerden biri" olarak tanımlamış ve kavrama fizik bilimi çerçevesinde bir yer edindirmiştir. Antik Çağ'dan itibaren başlayan mekân kavramı üzerine düşünceler süreci özellikle erken modern dönem ile Aristoteles'in vurguladığı

“sonlu” kavramdan (*ing.place*) uzaklaşıp, geniş ve sonu olmayan bir kavrama(*ing.space*) doğru evrilmeye başlamıştır (Casey, 1997). Bu değişimin en önemli sebebi bilimsel düşüncenin Rönesans ile birlikte gelişmesi ve bilimselliğin ön plana geçmiş olmasıdır. Bu nedenle mekân kavramı daha genel kapsamlı bir içeriğe erişmiş, Descartes ile birlikte Kartezyen düşünce sistemi egemen olmaya başlamıştır. Bu sistemde mekân onunla etkileşen bir cisim olması ile özdeşleşir. Bu da mekânın herhangi bir nesnenin pozisyonu olması durumuna dek indirgenir. Gassendi, Locke, Newton, Leibniz gibi düşünürler de mekân tanımlarındaki farklılıklara rağmen, kavramsal kapsamının bu yönde ilerlemesine ön ayak olmuşlardır (Casey, 1997). Antik düşüncede bir yeri tanımlayan mekân kavramı, modern bağlamda zamana bağlı bir şey olarak düşünölmeye başlamıştır (Waldrep, 2016). Auge’nin (aktaran Waldrep, 2016) “hiç-mekân” olarak adlandırdığı, modern formların sadeliği ve tekdüzeliği ile ulaşılan mekân kavramı (*ing. space*) günümüz Türkçesi’nde uzay ile eşleşen bir hale gelmiş, tek parça geniş bir mekân dokusu içindeki lokasyonlar, ayrı ayrı başka isimlerle mekânsal anlamda incelenmeye başlamıştır. Böylece Aristoteles’in ortaya koyduğu spesifik mekân kavramı, vaziyet, alan, lokasyon (*ing. site, field, location*) gibi kavramlar tarafından karşılanmaya başlamıştır. Türkçe’de yer kavramı da bunu karşılar (Usta, 2020). Bu noktada büyük ve sonsuz bir mekân içinde özneye göreceli mekânlar(lokalasyonlar) ortaya çıkmaya başlar. Casey’e (1997) göre, Bentham’ın 1785 yılında tasarladığı Panoptikon Projesi mekânın modern dönemde bilimsel olarak indirgenebildiği en uç noktalardan birine örnek oluşturmaktadır. Bu proje bir hapisane projesi olup, her hücre binanın ortasındaki gözlem kulesinden görünebilmekte fakat mahkumlar gözlemcinin nereye baktığını görememektedir. Böylece mahkumların ne zaman izleneceklerini bilemedikleri için daha dikkatli davranmaları beklenmiştir. Bu örneğin önemi her türlü yapıya uygulanabilir olması ve mekân üzerine tartışmaları sona erdirmeyi amaçlamasıdır; fakat bunu yaparken oluşan tekdüzelik ve aynılık, mekân fikrinin antitezini oluşturur. Bu da rasyonalist düşüncenin mekânın kavramsal olarak içini boşaltmasının bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Modern dönemin öncülerinden Kant’a göre ise mental bir yapıdır. Bu tanım da mekânın herhangi bir özne olmadan tek başına var olmasının önemini azaltmaktadır.

Oysa, özellikle 2.Dünya Savaşı sonrası mekân ile birlikte mekânsallık kavramları literatürde çokça yerini almaya başlamıştır. Modern dönemde baskın olan 'zamanın bir nehir gibi akması ve evrimsel tarih teorisinin öngördüğü gibi barbarlığın çağdaş medeniyetlere doğru evrimleşmesi ' öngörüsü, savaşın getirdiği yıkım ve toplu nüfus hareketleri nedeniyle terk edilmek zorunda kalmıştır. Böylece mekân bir problem haline geldiği için üzerine tekrar düşünülmesi gereken önemli bir kavram olarak post-modernist düşünürlerin söylemlerinde yer almaya başlamıştır (Tally&Robert, 2012).

Irigaray, mekânı cinsiyet ve beden üzerinden inceler. Irigaray' a göre tek türlü bir mekân ve zamanın aksine, cinsiyeti olan mekânsal-zamansallık tüm bireylerin kendine özgü farklılıklarının var oluşuyla belirlenir. Böylece tekrarlanan, nötral ve indirgeyici bir mimari mekân dilinden kaçılmış olur (Rawes, 2007). Mekâna dair sadece mimari veya felsefe gibi sistematik disiplinlerin bilimsel ve katı yaklaşımlarının var olmasındansa, mekânın üretimine dahil olan 'diğer' lerinin katkısını önemseyen, ortaklaşa ve çok duyulu bir yaklaşımı önerir. Mimari tasarımcıları da gösterim tekniklerinin sürekli belirli çerçevelerde olmaması adına uyarır. Böylece mimari mekân düşüncesini daha zengin ve kapsayıcı hale getirmeye çalışır ve mekânın farklı yönlerini düşünmeye ve bu konuda deneyler yapmaya teşvik eder. Mekânda oluşabilecek ilişkilerin fiziksel ve duygusal dinamiklerini içeren ve sürekli değişim halinde olan geçiş mekânları üretmek konusunda mimarları yüreklendirir.

Kovar'a (2017) göre ise, Deleuze ve Guattari'nin çalışmalarına istinaden, şeyler arasındaki ilişkilerin nesnelere etkilemesinin de ötesine geçtiğimizde nesnelere de devamlı olarak içsel anlamda da bir değişikliğe uğraması söz konusudur. Çünkü her şey sürekli olarak değişmektedir ve böylece her şeyin birbiri ile olan ilişkisi de değişmektedir, bu da ilişki şeklinin de sürekli olarak değiştiğini anlatır. Kovar da bu görüşü, hiçbir şey için olmuşluk kelimesi kullanmayarak destekler; mekânı bir arada olma durumu ile özdeşleştirir.

Lefebvre de 'Mekânın Üretimi' adlı yapıtı ile birçok sosyal bilimler araştırmacısının mekânın anlamı, bölünmesi ve konumlandırılması konularında çalışmalar yapmasının önünü açmıştır (Harvey, 1996; Brenner, 2004; Massey, 2005; Elden, 2007). Lefebvre kentsel mekânın kapitalist bir biçimde üretimine dikkat çeken ve şehir hakları ile şehrin sakinleri için şehrin kullanım değeri üzerine oturacak bir öneri sunmayı ilk

düşünenlerden biri olarak öne çıkar (Lefebvre, 1968, Aktaran Lelandais, 2014). Mekânı sosyal hayat ile bağdaştırır. Bunu yaparken bakış açısı politiktir ve politik oluşumları eleştirir. Lefebvre'nin mekân tanımı mekânın özgünlüğü ile teori ve pratik, akılsal ve sosyal olan, felsefenin mekânı ve maddesel ile insanların mekânı arasında köprü kurmak üzerinedir. Ona göre, buna ulaşmak için sosyal hayat ve sosyal pratiklerin mekân kavramının merkezinde olduğu düşüncesi yeniden geri kazanılmalıdır. Lefebvre mekândan bahsederken "mekânın üretimi"nden bahseder. Mekânın üretimi, bu esnada aktif olan sosyal pratiklerden geçer. Sosyal pratikleri belirleyen ise Lefebvre'nin zihinsel mekân konseptleridir. Bu zihinsel mekân konseptlerinin üretilmesi ise içinde yaşanılan topluma, kültüre, politikaya bağlıdır (Coleman, 2015).

Massey'e (1994) göre Lefebvre'nin çağındaki diğer düşünürlerden farklı, sadece mekânın geometrisi üzerinde durmaması, aynı zamanda mekân pratiklerini ve mekânsal düzenlemelerin sembolik anlamını ve önemini düşünmenin gerekliliğini vurgulamasıdır. Her halükârda, mekânın kavramlaştırılması meselesi sadece teknik bir ilgi konusu olmamakla birlikte, aynı zamanda dünyayı deneyimlediğimiz ve kavramsallaştırdığımız ekseninde de önemlidir.

Yine Massey'e (1994) göre mekân hakkındaki ilk çalışmaların en ilgili oldukları konu, mekânın geniş bir coğrafik kapsam içerisinde düşünülmüş olmasıdır. Bu noktanın ilgi çekiciliği, mekânı geniş bir güçler ve ilişkiler kapsamında düşünmektir ki bu da ulusal ekonomi, bölgeselleşme gibi kavramlarla ilişkilendirilebiliyor olmasını sağlamıştır. Bu düşünce biçimi sonucu mekân özgünlüğünü kaybeder çünkü bazı açılardan hiç incelenmemiş olur. 1970'lerde pozitivist uzamsal bir bilim olan coğrafya disiplini, Marksist coğrafyacılar tarafından sorgulanmaya başlamıştır. Bu sorgulama mekân ve toplum arasındaki ilişkinin nasıl kavramsallaştırılması gerektiği üzerine bir tartışmaya dönüşür. Tartışmayı kısaca özetlemek gerekirse eğer, uzamsal bilimciler sadece uzamsal ilişkiler ve uzamsal süreçlerin var olduğu bağımsız bir uzamsal alan önerdiler. Örneğin, endüstri alanlarının coğrafyası sadece coğrafi konum faktörlerinin sonucu olarak yorumlanacaktı. Buna karşı çıkan Marksist eleştiri ise, sözde tüm bu uzamsal ilişkilerin ve uzamsal süreçlerin aslında belirli bir coğrafi biçim alan toplumsal ilişkiler şeklinde olduğudur (Massey, 1994).

Bu teorinin genişlemesiyle ortaya çıkan dinamik bakış açısı ise, örnek verilen endüstri alanından devam edecek olursak, bu alanın coğrafyasının, daha geniş ekonomik, sosyal ve politik etkiler incelenmeden anlaşılamayacağıdır. Hem coğrafya (yakınlık, zaman-mekân uzaklığı vb.) hem de sosyal ilişkilerin içeriği (cinsiyetçilik, geçmiş veya şimdi var olan sömürgecilik güç ilişkileri veya sermaye birikimi ilişkileri) dikkate alınmalıdır. Ayrıca, bu iki etken- mekânsal yapı ve sosyal içerik- de birbirilerini iki yönlü etkileyecektir (Massey, 1994). Bu nedenle ilişkiler ağı mekân tanımları için çok önemlidir. Geniş bir ilişki ağı kapsamına hâkim olmak, yerelde ve globalde, mekânı anlayabilmek, anlatabilmek ve mekân üzerinden yeni teoriler üretebilmek için en gerekli koşuldur. Massey'e (1994) göre postmodernizm mekânın önemini, birçok sosyal bilimler alanında ön plana çıkarmıştır. 'Coğrafyanın önemi'ni Marxist düşünce yapısıyla tekrar ele aldığımızda, mekân anlamında yeniliklerin ortaya çıktığını ancak mekân hakkındaki bu düşünme biçiminin ilk olarak postmodernizm ile ortaya çıkmadığını dile getirmektedir. Aslında mekânın her zaman önemli olduğunu, sadece mekân konusuna duyulan ilginin postmodernizm ile önem kazandığını söyler.

1980'lerde gerçekleşen, ulusal ve uluslararası düzeyde büyük ölçekli mekânsal yeniden yapılanmalar, Berlin Duvarı yıkılışında olduğu gibi, toplumsal, ekonomik ve politik süreçlerin mekâna dair ne denli belirleyici olduğunu anlamak için çok önemlidir. O halde mekânsal organizasyon toplumun nasıl işlediği yönünde etkili ise, durağan olmaktan çok, mekân ve mekânsal tarih üretimi ve buna bağlı olarak siyasal üretimde de etkili olmuştur. Bu Lefebvre'nin 1974'te öncülük ettiği argümanlardan biridir. Massey (1994), sosyal mekânları, sosyal ilişkilerin sürekliliği nedeniyle kaçınılmaz bir mekânsal yapıya sahip olan alanlar olarak düşünür. Bu teorinin kabulü halinde, mekân hakkında düşünmenin bir yolu da onu belirli anlarda oluşan ilişkiler ağı olarak görmek, bu ağın bazen eskidiğini bazen yenilendiğini görmektir. Bu ilişkilerden bazılarının sadece o mekânda olduğu, bazılarındaki ilişkiler ağının mekân dışına da taşıdığı görülür, böylece o sosyal mekân içinde diğer sosyal mekânlar hakkında da konuşularak mekânlar arası ilişkiler de kurulur. Massey'nin amacı mekânın içsel özelliklerini göz ardı etmeden, mekânı hem global (ulusal, uluslararası) bir ölçekte incelemek hem de yerel ölçekte incelemektir. Mekâna dışardan gelen büyük ölçekli etkiler ve mekâna ait kimlik, kültür gibi etkilerin bir arada

değerlendirilmesi söz konusudur. Küresel yerelin içindedir; yerelin oluşum sürecinin ortasında yer alır.

Zevi'nin tanımına göre 'Mimari, hayatlarımızın sergilendiği sahneyi oluşturan çevredir' (Zevi, 1993). Mimarinin bu tanımından yola çıkarak mimari mekân incelemesinin yaşam içinde ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu ortaya çıkar. Zevi'nin dediği gibi 'tatmin edici bir mimarlık tarihi henüz yazılmadı çünkü henüz mekân kavramı içerisinde düşünmeye alışkın değiliz ve mimarlık tarihçileri binaları mekânsal olarak incelemenin uyumlu bir yolunu bulamadılar' (Zevi, 1993). Bu nedenle mimari mekânın genel geçer ve tatmin edici net bir tanımına ulaşmak zor olabilir. Mimarlık uzunluk, genişlik veya yapıyı oluşturan yapısal elemanlardan ziyade, bunların oluşturduğu ve insanın içerisinde yaşadığı boşlukta bulunur. Mekânı anlamak, mimariyi anlamamanın başlıca yoludur. Fonksiyon, yapım yöntemi veya binanın plastik özellikleri çok önemli olmasına rağmen, eğer mimarinin mekânsal değerini anlamazsak, anlamsız değerlere dönüşürler. Mekân olgusu özellikle mimaride kaçınılmaz bir gerçekliğe dönüşür ve kendine özel bir karakter oluşturur (Zevi, 1993).

Mimarlık tarihinin geleneksel kapsamında, mimari yapıların incelenmesi, arşivlenmesi, yapım biçimi veya mimarı çokça yer bulurken, özellikle 20.yüzyıl öncesi mimari mekân tanımlarına rastlamak pek mümkün değildir. Soja'nın belki de biraz abartarak belirttiği gibi 'en azından bir yüzyıl boyunca, batıda zaman ve tarih kavramları mekân kavramından üstün tutulmuştur' (Archer, 2005). Bu durum mekânın bilimsel olarak incelenmesi düsturu ile modern dönemin ana prensiplerinden birini oluşturur. Mekân kavramının tarihsel kısa özetini yaparken açıklandığı gibi, mekânı tarihsel sürecin ilerlemesiyle evrimleşen medeniyetin bir parçası olarak kabul eder. Mimari mekân ile ilgili araştırmalar özellikle modern mimarlığın eleştirilmeye başlanması ile hızını arttırmıştır. Modern mimari prensiplerine en büyük eleştiri yine modern mimarlardan gelmiştir. Modern mimarinin katı sınırları içinde evrensellik ve mekân üzerine yapılan kavramsal zonlamalar yerine, insanı mimari mekânda öne çıkaran, lokasyonlar arası bağlantıları insan ilişkileri üzerinden inceleyen yaklaşımlar önermişlerdir (Frampton 1980, Aktaran Gündoğdu, 2014).

Lefebvre, mimarinin mekânı içermesinden çok, mekânların mimariyi içerdiğini savunur. Bu anlayışın da en büyük etkisi, mimariyi çok daha geniş bir kavramsal ağa oturtması ve birçok disiplinler arası etkileşime açmasıdır (Coleman, 2015). Lefebvre'ye göre mekân ile ilgili problemler endüstrileşme problemlerinin yerini almıştır. Mekân pratik ve teorideki tanımlamalarıyla bir bütünleşme sağlayamadığından, daha önceleri var olan tarihi şehir merkezleri ve bölünmüş parçalanmış ve bir bütünlük oluşturamayan modern yerleşim birimleri ile özellikle kentsel mekânların bölünme biçimleri ve eski sosyal ilişkileri yansıtan şehir merkezleri ile ayrışma biçimi problemleri bir şekilde dikkat çekmektedir. Ayrıca bu düşünce sisteminde, mekân sadece mimariye ait olarak düşünülmez, sokaklar, meydanlar ve kent de bir bütündür. Bu nedenle aslında mimari çok daha büyük bir bağlamda yer alır ve bu durum da onu mecburi olarak disiplinler arası kılar.

Maddi ve kültürel olarak üretilen mimari, Massey tarafından insan yapımı eserlerden biri olarak ele alınmaktadır. Maddi kültürün bir parçası olarak mekân, kendinden var olan, dışı etkisi olmayan ve yalnızca geometrik olarak ölçülebilen bir birimden çok, sosyal ve kişisel ritüellere derinden bağlı olarak, günlük yaşamın ayrılmaz ve değişken bir parçasıdır. Antropoloji ve coğrafya alanlarında yapılan bu minvalde çalışmalar, mimarlığın statüsünü ve mimarın rolünü tekrar irdeleyen bir anlayışla, yapıyı çevreyi tek seferlik yapılmış yapılar olarak düşünmekle kalmayıp, her yönden inceleyerek; mimarinin kullanıcılarını da yapımcı ve tasarımcıları gibi mekânın üreticileri olarak tanımlamaktadır. Bu çalışmalar da mimarlık tarihçileri ve teorisyenler için, mimarın ayrıcalıklı rolünü eleştirmekte ve mimarlığın kullanım ve günlük yaşantı yoluyla sürekli olarak yeniden üretildiği fikrinin oluşturulmasında etkili olmuştur (Rendell, 2003).

Kovar'ın (2017) 'Mimari'de Bayağı(lık)' adlı çalışması, alternatif mekânsal yaklaşım olarak yayımlanan en yeni çalışmalardan biridir. Kovar, mimariyi bayağı ve bayağılık kavramları üzerinden değerlendirir. Kovar'ın amacı mimariyi ayrıcalıklı konumundan indirmek, sadece inşa edildiği anda var olan kusursuz kullanım hikayesinden devam ederek, mimari mekân kullanımını sırasında olabileceklere doğru yol almaktır. Günlük yaşam aktiviteleri dahilinde, yapıyı mekândaki fiziksel ve psikolojik sınırların bozulması, birçok belirsizliğin mekânsal olarak yer alması, hem malzemenin zamanla

bozulması hem de kullanımın sosyal hayata göre değişiyor olmasından yola çıkan değişiklikler ile birlikte mekân kullanımının, özellikle mimar tarafından tahayyül edilenden çokça farklılaşması gibi obje olarak görülen mekânın hangi bayağı süreçlerde yer alacağını göstermek ve bayağılığın da mekânsal üretimin bir parçası olduğuna değinmektedir. Bu bağlamda bayağılık, mimari dokudaki bozulmalar anlamına gelmektedir. Vücudumuzun eskimesi, yaşlanması gibi mekânsal bir bayağılaşma da söz konusudur ve bu dinamik mekân öyküsünde yer alarak bizi daha geniş bir araştırmaya götürür.

Günümüzde ise mekân maddi anlamda var olmaktan çok, temsiller yoluyla var olmakta ve maddi -yani gerçekte var olan- mekân da bu temsillerden etkilenecek dönüşmektedir. Büyük kent meydanlarındaki devasa ekranlarda var olan mekân, ile ekranın bulunduğu mekân birbirini sürekli dönüştürmektedir. Bu duruma katkıda bulunan en büyük sektörlerden birisi de oyun sektörüdür ve sanal gerçeklik olarak ifade edilen mekânlar kimi zaman ayaklarımızın yere dokunduğu mekândan ayırt edilemeyecek hale gelirler. Yine de mekânsal olarak yaşanan bu değişiklikler mimari mekânın, özellikle barınma ve koruma işlevleri konusundaki önemini azaltmak yerine artırmıştır (Waldrep, 2016).

2.1.1 Mekânın kimliği ve ev

Kimlik, kendilik farkındalığı ve bir grupta ilişki içerisinde olan kişinin hissettiği aidiyet olarak tanımlanabilir (Clowes, 2016). Kişiliğın yani kimliğin oluşumu sonlu değil, sürekli var olan bir süreçtir (West-Pavlov, 2009). Marx ve Freud kimliğin kişisel belirteç ve sosyal bir görünüm olarak bir özden gelmediğini, zaman içerisinde belirli süreçler ile oluşturulduğunu söylerler (Bondi, 1993). Kimlik tanımları genel olarak iki yöne doğru ayrılır. Bunlar, geleneksel yaklaşımlar olan, genetik, cinsiyet, etnik gibi geleneksel kategoriler ile ayırım yapan veya yapısalcı, sınıf, anayasa veya seçim gibi kavramlar üzerinden yapılan ayrımlardır (Clowes, 2016). Relph (1976) kimliğin diğerlerinden farklı olması yani kimlik olarak tanımlanabilmesi için, sürekli bir aynılık ve birlik barındıran bir yöne sahip olması gerektiğini söyler (Aktaran Noormohammadi, 2012).

Bireysel kimlik üzerinde yapılan çalışmalarda, tarihsel olarak öncelikle klasik psikanaliz çerçevesinde kişilerin iç dünyası incelenmeye başlanmış ve bunun üzerinden kimlik teorileri ortaya atılmıştır. Araştırmacılar kimlik kavramının sadece bu açıdan ele alınmasının yeterli olmadığı sonucuna vardıklarında, daha kapsamlı ve çok perspektifli bir çalışma gerekliliği doğmuştur. Ellis (2010), öznenin hareketliliğini öncelikle ele alan bir kuramın, bireylerin sosyo-tarihsel ve kültürel özgünlüklerini de içinde barındıran daha kapsayıcı yorumlara olanak tanıdığını söylemektedir. Kişileri ve dolayısıyla kimlikleri anlamak için, kişinin çevresi içerisinde yaşadığı karmaşık tecrübeleri bilmek, kimlik kavramının daha bütünsel bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Modern sonrası dünya görüşü her anlamda, belirsizliği, değişkenliği incelemek gerekliliğini öne sürdüğünden, kimlik konusunda da, kimliğin belirsizliğini vurgulayarak, kimliğin birey olarak, Zarakol'un (2016) deyişi ile "hem sahtekar hem de gerçek" olduğumuza dair kabullenmeye doğru bir yolculuk olduğunun altını çizmektedir. Son otuz kırk yılda dijital teknolojinin gelişimi, ekonomik küreselleşme ve dünya çapında gerçekleşen göçler gibi etkenler, devletlerin kurguladığı kimlik ve topluluk algısına meydan okumakta ve global medya aracılığıyla da farklı kendini anlama, kimlik tanımlama yöntemleri önerilmektedir (Clowes, 2016).

Assmann'a (1997) göre ise "kimlik bir bilinç sorunu, daha doğrusu kişinin kendi hakkında bilinçsizce oluşan algılayışının bilince çıkmasıdır." 'Ben' kavramı bireylerin gruplar ile ilişkileri ile ortaya çıkar; grupla iletişimin yoğunluğu veya grup tarafından kabul edilme düzeyi gibi etkenlerle ilişkilidir. Yani kimlik kavramı sosyal olarak oluşur. Assmann, göç veya din değiştirme gibi durumlarda, ortak kimlikten kopulabileceğini söyler. Bu durumda yeni bir gruba ait olma süreci ve kimliğin yeniden tanımlanması sorunu ortaya çıkar. Kimlik sosyal bir olgu ise topluluklarda ortaya çıkan kimlik de bir uzlaşma sonucunda oluşur ve "Kültürel Bellek" olarak da adlandırılır (Assmann, 1997).

Herhangi bir yorum, ekonomik, dini, politik, estetik veya felsefi bir etki olmadan mimari var olamaz (Vitale, 2010). Buradan yola çıkarak mimari mekânın da bir kimliği olduğu sonucuna varmak mümkündür. Mimari mekânı yapıları çevrenin tümü olarak kabul edersek; mekân kimliği üzerine yapılacak tanımlamalara mimari mekân kimliğinin de dahil olduğu kabul edilebilir. Bu nedenle mekân kimliği üzerinden kavramsallaştırma yapılacaktır.

Massey (1994)'e göre, Harvey'nin söylemindeki doğruluk payının üzerine eklenen birçok şey olduğundan, günümüzde bu teori eksik kalır. Mekânın kimliği diğer mekânlarla olan karşılığından değil de diğer mekânlarla olan ilişkisi üzerinden tanımlanır. Bu kimlik tek bir kimlik değil de birden çoktur; çünkü bir mekânda birden çok sosyal grup yaşar ve hepsi tümünü kapsayan karmaşık sosyal ilişki ağında farklı bir yere konumlanır ve bu sosyal ilişkileri kavrayışları ve onlara anlam yükleyişleri de birbirinden farklıdır. Bu da herhangi bir mekânın kimliğinin kimlikler arası bir mücadele sonucu belli olduğunu ve bunun zamanla değişebileceğini gösterir. Bu bakış açısı, literatürde daha önceleri hâkim olan, mekânın gerçek kimliği kavramına karşı gelmesi anlamında önemlidir. Çünkü mekânın gerçek ve tek kimliği argümanı, nostaljik ve zamansız bir değişmezliğe işaret ederken etnik, ırkçı veya kültürel bir ayrıştırıcılık yapmaya da elverişlidir. Böylece mekânın kimliği üzerinden dışta kaldığı düşünülen herhangi bir topluluk veya değişim dışlanabilir. Massey'nin oluşturduğu düşünce sistemi ise bunu geçersiz kılmak üzerinedir. Mekânların tutarlı ve homojen toplulukların yaşadığı idealize mekânlar olduğu kavramı, globalleşmeden kaynaklanan mevcut parçalanma ve bozulma karşısında durmaktadır. Mekân dediğimiz şey ve onla ilişkilendirdiğimiz anlam konusunda artan bir belirsizlik söz konusudur. Tüm bu hareketlilik ve karmaşa karşısında yerel bir mekânın anlamını ve özgünlüğünü nasıl koruyabiliriz gibi sorular ortaya çıkmaktadır. Mekân ve onu oluşturan kimlik gibi özelliklere dair bir tutarlılık özlemi, günümüzdeki mekânsal bozulmanın ve coğrafi parçalanmanın göstergesidir. Bu istek, miras olarak görülen bazı şeylerin duygusal olarak yeniden kazanılması için uğraşmak ve bölgeye yeni gelenlere, 'yabancılara' açıkça düşmanlık gibi, bazı savunmacı tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Massey (1994) bu noktada mekân duygumuzun savunmacı olmaktan ilerici olmaya geçip geçemeyeceğini anlamaya çalışacak sorular sorarak, kendini kapatmayan, dışa dönük bir mekân duygusu, ilerici bir mekân duygusu gibi kavramları oluşturmaya çalışmaktadır. Mekânlar, farklılığı ve çatışmayı içermektedir, hatta kısmen bunlar tarafından oluşturulurlar. Bu farklılıkların sadece bir arada bulunması bile birbiri üzerine etki yapmalarını sağlar. Herhangi bir mekâna tamamen dayalı bir kimlik iddiası, sonunda geleneksel değerlerin motivasyonel gücüne dayanmak zorundadır. (Massey; 1984a, Aktaran Massey, 1994) Geleneksel değerlerin

de küçük topluluklar dışında, büyük kentlerdeki geçerliliği günümüzde tartışılır bir konudur.

Mekân kimliği çatışmalar ile doludur. Mekânın geçmişinin ne olduğu konusunda çatışma, mevcut geleceğinin yönelimi ne olmalı çatışması, mevcut gelişimi konusundaki çatışma gibi. Massey (1994)'e göre tek ve benzersiz bir kimliğin olmaması yerin özgünlüğünü yadsımaz, sadece kimliğin sürekli olarak üretim halinde olduğunu gösterir. Sonuç olarak her mekânın, daha geniş ve daha yerel sosyal ilişkilerin farklı karışımına dayanan bir özgünlüğü vardır. Tüm bu ilişkiler, bir yerin biriktirdiği tarihle etkileşime girer ve bu tarih de farklı bağlantı setlerinin, üst üste katmanlar şeklinde oluşturulmuş bir üründür.

Massey'e (1994) göre, bir mekânın kimliği dışarıdaki diğer yerlerle olumlu ilişkilerden inşa edilir. Özellikle bir ev olarak algılanan yerlerde, bir istikrar ve görünüşte güvence olduğu hayal edilir, sınırlı bir içe kapanmışlık vardır. Bu tür yerlerin kimlik anlayışları, sınırların varlığını kabul eder ve sınırın dışındakilere karşı negatif karşıtlık yolu ile kimlik kurmak üzerinedir. Oysa sosyo-ekonomik bir açıdan bakıldığında böyle bir görüşü sürdürebilecek bir kanıt rastlanmaz. Bir yerin kimliği, içselleştirilmiş bir tarih kaynağından gelmekten çok, büyük ölçüde dış dünya ile olan etkileşimler yoluyla oluşur. Örneğin bir odaya girdiğimizde veya bir terasa adım attığımızda algımız, gürültüsü veya sessizliği, sıcaklığı veya serinliği, rengi veya dokuların karışımını veya hoş veya hoş olmayan gördüğümüz atmosfer etkilerini odaklayabilir: Bir masanın nasıl hazırlandığı, bir bitkinin kokusundan ne kadar keyif aldığımız veya odada bulunan başka bir kişinin gülümsemesi gibi. Tüm bu duyuşal deneyimler bir günde veya yılın mevsimleri boyunca değişebilir. Bu şekilde, herhangi bir ortamın genel karakteri tek bir faktör tarafından belirlenmez, ancak birçok faktör tarafından belirlenir ve belki de en önemlileri deneyimlediğimiz duyuşal tepkilerdir (Malgrave, 2018).

Chawla ve Jones (2015) da mekânın hikâye olarak önkoşul olduğunu söyler. Burada bahsedilen hikâye (*ing.* Narrative), kişinin kimliği etrafında bilinçli veya bilinçsizce oluşturduğu anlatımdır. Mekânla ilişkisi olan insanların yaşayış şekli, algılayışı ve kişiliklerini oluşturma biçimleri, o mekân üzerinden tanımlanır. Bu mekân her zaman fiziksel mekân değildir; ideolojik mekân, ilişkisel mekân, tematik mekân gibi farklı biçimlerde olabilir. Tüm bu mekân tipleri de aslında fiziksel mekânla ilişkili

olduğundan, fiziksel mekân tüm bu üretilen mekânların hem önkoşulu hem de (sadece *ing. space* anlamında, yani genel olarak içinde bulunulan fiziksel koşullar anlamında olduğu durumda bile) diğer mekânsal gelişmelerin etkileriyle tekrar tekrar şekillenen mekândır.

Mekân da kimlik gibi durağan bir anlam içermediğinden, karşılıklı etkileşim ile mekân kimliği ve bireysel kimlik arasında bir bağın olması söz konusudur. Bu noktada Bondi (1993)'ye göre önemli olan mekânı tek bir kimliğe aitlik üzerinden tanımlama yanlışına düşmemektir. Kimliğin dışta algılanan çoklu yapısının mekân kimliğinde de var olabileceği akıldan çıkmamalı, böylece bir mekân tek bir tür bireysel kimlik yapısına uygun olarak adlandırılıp, dışlayıcı bir özelliğe bürünmemelidir. O halde Neyzi (1999)'nin sorduğu soruları sormak mantıklı olacaktır: Kişinin hikayesi(kimliği) nasıl kendine ait bir mekân oluşturur? Kişinin kimliğini sergileme biçimi kimliğin oluşumunun sürekliliği için bir mekân oluşturur mu?

Mekânsal kimliğin bireysel olanla en yakından ilişkilendirildiği yer ise 'ev'dir. Özel mülkiyetin mekânsal birimi olan ev, ailenin sosyal yaşantısı ile yakından ilgilidir. Aileye münhasır ve mahrem bir mekân sağlayan ev, özel yaşamın sembolü haline gelmiştir. Tarihsel olarak ev, biyolojik ve sosyal yaşam süreçlerinde diğerlerinin müdahalesinden korunmayı sağlayan bir birim olarak anlam kazanmıştır. Modern aile evinin kökeni olan, orta çağ burjuva evi, bir dizi insanın ve etkinliğin buluşma yeri olan bir sosyal mekânın merkezidir. On sekizinci yüzyıldan itibaren, bu mekân, gittikçe artan bir şekilde mahrem ve gizli bir yere evrilir. Böylece ev, çekirdek ailenin toplumdan ayrıldığı, dış mekândaki kişiler üstü kentsel mekândan korunaklı bir sığınak yarattığı bir sembole dönüşmüştür (Madanipour, 2003).

Herkesin ev olarak adlandırdığı ve geri dönüp baktığında kendilerini ait hissettikleri ve kendilerine ait olan, kimliklerini yerleştirebilecekleri bir yerin var olma düşüncesi maalesef dünya genelinde gözlemlenebilecek bir teori değildir. İstikrar, güvenlik ve birlik gibi bazı kavramların her ev kurgusuna de facto olarak dahil edilemeyeceği de unutulmamalıdır (Massey, 1994).

Ev kavramı muhtemelen çağımız kültürel yaşayışındaki en tanımlanabilir ve aynı zamanda tanımlanamaz olan kavramdır. Çünkü ev mekân, yapı, alan olarak tecrübe edilmenin yanında, aynı zamanda hafıza duygu ve duygulanımdır. Böyle olunca da ev

hem bir fikir ve umut olur. Bu konuda evi tecrübe etmek adına emin olunabilecek tek şey, evi anlatanların söyledikleridir. Ev, göç ve seyahat artık birbirlerinden hiç uzak kavramlar olarak algılanmadıkları halde, ev hala “değişmez güvenlik merkezi ve erdemli yaşam biçimine ait veya ait olunan yer” gibi yıllar boyu özdeşleştirilen boyutlarından sıyrılabilmiş değildir. Heidegger ve Gaston Bachelord’ın çalışmaları da benzer öğeler içerir. Evde olmak sevgi, konfor gibi kavramlar ile özdeşleştirilir. Bu düşünürlere göre ev sadece bir lokasyondan ibaret değildir, hayal gücüne ait de bir mekândır (Solak, 2015). Ev kavramı hala tarihsel bir düzeni anlatsa da kolektif ve bireysel kimlik ile de yakından ilişkilendirilmeye devam etmektedir. Derrida’ya göre (Aktaran Vitale, 2010) Mimari pratiğin konut yapımı konusundaki esnekliğinin gelişmesi mekâna dair kimlik tanımını da değiştirebilir.

Evden bahsedildiğinde, mahremiyet kavramı da öne çıkan konularından biridir. Mahremiyet, kişisel alanın ve bilgilerin korunması, bireylerin kendilerini güvende hissetmesi ve özel yaşam gizliliğinin korunması gibi konuları içerir. Solak (2017), Mahremiyetin kavram olarak ilk ele alındığında bireysel hak ve özgürlükler bağlamında sınırlı olarak ele alındığını, ancak günümüzde; sosyal bilimler ve mimari gibi birçok disiplinin ilgilendiği bir kavram haline gelerek disiplinler arası bir hal aldı. Her konuda olduğu gibi, mahremiyet de kültürlere bağlı olarak değişmekle birlikte, farklı dönemlerde farklı anlamlara da gelebilir.

Kimlik kavramının oluşumu için öncelikle mekânın algılanması gerekir. Mekânı gözlemleyerek anlamlandırma işlevini yerine getiren algı kavramı, psikolojinin temel çalışma alanlarından biridir. “Atkinson’a (Aktaran Us, 2009) göre algı: ‘çevredeki uyaran örüntülerinin organizasyonu ve yorumlanması süreci’ dir.” Us (2009), Algılamada duyumsal algı ve zihinsel algıdan bahseder. Zihinsel algı, kişinin edindiği bilgileri zihinsel süreçler sonucunda anlamlandırması ve çözümlemesi ile bilgiye zihinsel olarak ulaşmasıdır. Duyumsal algı ise, duyularımız ile algılamak ve duysal organlar aracılığı ile çevremizi anlamlandırmaktır. Avcıoğlu ve Akın (2017) ise algıyı mekânla ilintili bir konumda geçirilen zaman aralığı ile orantılı olarak, mekândan alınan duysal iletilerin zihinsel süreçlerden geçerek hatırlanması olarak aktarır. Algılamada birey tarafında en önemli faktörler tabii ki duyu organlarıdır. Duyu organlarıyla algılanan şeyler görülen her şey değildir. Seçici bir algılama söz

konusudur ve bu noktada da 'kişinin algılama eşiği, çevreden gelen uyarıcıları örgütlemadaki seçiciliği ve ilgi alanları' gibi değişkenler önemli hale gelirler (Gezer, 2011). Sadece bireysel mekânların karakteri değil fakat, doğası ve farklılıklarının ve karşılıklı bağımlılıklarının derecesi de geniş anlamda ekonomiye ve topluma etki eder. Massey, (1994) Bu söylemi tersine çevirirsek, bireyin içinde bulunduğu toplum, sosyal, ekonomik, politik her türlü ilişki ağı algılama için önemlidir.

Zaman, süreklilik, farkındalık gibi psikolojik mekanizmalar da algılamada rol oynar. Dıştan alınan veriler, tüm bu ruhsal ve zihinsel süreçlerden geçerek mekânın birey tarafından tanımlanmasına etki eder. Yani bir yanda fiziksel mekândan gelen fiziksel etkiler süreci öbür yanda ise sosyal, kültürel, ekonomik ilişkiler açısından gelen sosyal etkilerin birleşimi ile mekân algısı oluşturulur (Gezer, 2011). Husserl ise farkındalığı inceleme yöntemi olarak içe dönük bir yöntem kullanmakla insan deneyiminin iç ve dış ufuklarını öne çıkarmayı amaçlamıştır. Bu sayede algılama eylemini etkileyen öğeleri ve çevresel koşulların algılamayı nasıl etkilediğini anlamak üzerine çalışmıştır. Husserl'a göre algı, sürekli aktif olan bir eylemdir. Sadece dış dünyayı algılamakla kalmaz; içsel tüm düşünceleri, duyguları ve hayal gücünü de işler. Bunları yaparken de mekânsallık ve bedene dair hareket ve konum gibi etkenleri de göz önünde bulunduran bir mekanizmadır. Bu nedenle algı dinamik bir bilinç olarak adlandırılabilir (Mallgrave, 2018).

Mimarinin biçim, fonksiyon ve teknik öğeleri gibi özellikleri algıda etkin bir rol oynar. Birey ile mekân arasında, karşılıklı bir algılama yönlendirme mevcuttur. Mimari yapı özellikleri ile algılanır, nasıl algılanacağı ise algılayan bireyle ilişkilidir. Pozitif veya negatif bir ilişkinin kurulması algının var olduğunun göstergesidir. Us'a göre (2009), "..Beden ve deneyimler yaşanılan binalarla sürekli iletişim halindedir. Algılar değişmekte, deneyimler değişmekte ve dolayısıyla binalar değişmektedir. "

Ev, algı, mekân gibi kavramlardan bahsedildiğinde, bu kavramlar ile çok yakın ilişkide olan bir diğer kavram ise aidiyet kavramıdır. Aidiyet duygusu ve mekâna bağlılık, kişinin çevreyi algılaması süreciyle gerçekleşir (Solak, 2017). Bu algılama sürecinde etkin olan, sosyal ilişkiler, günlük aktiviteler, mekânda geçirilen süre vb. gibi bileşenler aidiyet duygusunun oluşmasında önemlidir. Bağlılık ise daha çok duygusal bağlarla alakalı olup, bireyler, grup içinde bireyler ve bunların bulunduğu mekânlar arası

bağları ifade eder. Solak'ın (2017) aktarımını düşünürsek, 'birey ve çevresi arasındaki dinamik ve karşılıklı iletişim' aidiyet ve bağlılık duygusunu artırır.

2.1.2 Mekânsal pratikler

Lefebvre (2000), mimari pratikleri, mekân ile ilintili olarak önemli bir konuma yerleştirmektedir. Öyle ki, mekânın tarihi ve tanımlamaları üzerine konuşurken yola çıkış noktası "doğal ritimlerin incelenmesi, insan vücudu hareketlerinin... mekân içinde yarattığı dönüşümlerin incelenmesi" dir. "Mekânsal-zamansal ritimler, toplumsal bir pratiğin dönüştürdüğü doğanın ritimleri" başlangıç noktasıdır. Lefebvre (2000), mekân üretiminin mekânsal pratiklerle ilişkilendirme tarihini Bauhaus'un ortaya çıktığı döneme konular. Sanayinin insanın yaratıcı kapasitesini ortaya koyduğu gerekçesini dile getirirken, Gropius'un da Bauhaus kapsamında şeylerin ilişkisi ve bir toplumsal ajanda ile yola çıktığını söyler. Bu toplumsal ajanda artık mekânların, sosyal olarak üretildiğinin kabulünün başlangıcıdır. Bauhaus'un yola çıkış kültürü doğrultusunda ilerleyip ilerlemediği ise konu dışıdır. Bütüncül bir mimari yaklaşım ile üretilmeye başlanan mekânlar, sosyal anlamda da bir içerik kazanmaktadırlar.

Lefebvre (2000) mekânsal pratiklerin ritim kavramından türemiş olabileceğini de iddia eder. Beden mekân içerisindeyken çok sayıda ritim iç içe girer. Bu ritimlerden bazıları hemen saptanabilir olanlardır: Soluk alma, açlık, susuzluk veya uyku gibi. Diğerleri ise daha gizlidir: cinsellik, üreme, toplumsal yaşam ve düşünce gibi. Ritmanaliz, bu ritimleri inceler ve bu inceleme anlamında psikanaliz gibidir. Bedenin hareketlerini mekân ile ilişkilendirerek inceler. Beden normal olarak çok ritimlidir. Bedenlerin mekânlar içinde hareketleri mekânsal pratikleri oluşturur ve bu da daha uzun vadede toplumsal pratikleri oluşturur. Toplumsal pratikler de gündelik, aylık, yıllık ritimlerden oluşmaktadır. Canlı varlıkların enerjiye sahip olmaları ve bu nedenle onların üretici oldukları ve çevrelerinde davranışsal bir alan oluşturduklarını söyleyen Lefebvre (2000), bu alanın mekânı dönüştürdüğü veya bir mekân yarattığı görüşündedir.

Massey (1993) de 1970'lerde, literatürde mekânın sosyal bir inşa olduğu konusundaki açılımları vurgular. Mekân sosyal ilişkiler ve mekânsal pratikler aracılığı ile var olur. Lefebvre (2000) mekânın üretimini ve yeniden üretimini, mekânsal pratik ile

özdeşleştirir. ‘Toplumsal oluşumlara dair yerleri ve mekânsal kümeleri’ kapsayan mekânsal pratik, toplumsal mekân ve oluşumunda etkili ve toplum üyelerinin mekânla ilişkileri açısından önemlidir. Mekânsal pratikler toplumsal mekânların oluşumunda etkilidirler fakat bu uzun bir süreç sonucunda gerçekleşir. Günlük mekânsal pratikler uzun vadede bir toplumun yaşayış biçimini oluşturup, kültür kavramına dahil olacağından, toplumsal mekânların oluşumunda da önemli faktörler olarak yer alırlar.

Mekânsal pratikler konusunda Bourdieu’nün “Habitus” kavramı, teori ve pratik arasındaki zıtlıkları eler ve disiplinler arası bir kullanım alanı sağlar. Habitus hem şekillendiren hem de sosyal pratikler ile şekillenen bir kavram olarak öne çıkar ve hareket halindeki bir kişinin oluşturduğu mekân olarak da tanımlanabilir. Bu nedenle yapı ile eylem arasındaki dinamik bir kesişimdir. Böylece objektif ve subjektif arasında bir bağlantı işlevi görür. Buradan tümevarımla toplum ve kişi arasındaki bir bağlayıcıdır (Öztürk, 2005).

Bourdieu (1984), mekânsal pratiklerin tasarlanmadan önce yaşandığını söyler. Eğer öncelikle tasarlanırsa, mekânsal pratiğin bilinçsiz olarak gerçekleşen pratiklerine karşılık veremeyebilir. Her mekâna özel oluşan mekânsal pratikler ile yaşam biçimlerinin sosyoekonomik derecesi arasındaki ilişki, birçok unsurun bir araya gelip birbiri ile etkileşmesi sonucu oluşur. Bourdieu’nün (1984) “Habitus” kavramı nesnel olarak sınıflandırılabilen değerlendirmeleri üreten ve aynı zamanda bu değerlendirilen pratikleri sınıflandırma sistemi olarak da işleyen bir kavramsal içeriğe sahiptir. Yani Habitus, yaşam pratiklerinin sınıflandırılması ve bu sınıflandırmaların oluşmasını sağlayan bir kavramsal tabandır. Sosyal dünya da bu kavramın iki tarafının birbiri ile ilişkisi üzerinden temsil edilen olarak ortaya çıkmaktadır. Örnekleme gerekirse, burjuvazinin gösterişinden bahsetmek, sadece bu grubu betimlemekle kalmayarak bu grubun kendi hakkında veya diğer gruplar hakkındaki değer yargılarını oluşturan özellikleri de anlatmak olur. Bu nedenle habitus içselleştirilmiş bir değer yargıları sistemi olmakla birlikte, belirli bir biçimde davranmaya değer biçen bir kavram olarak da önemli bir yere sahiptir. Sosyal dünya algısında var olanı sınıflara ayırma durumunu düzenleyen ve sosyal sınıflara ayrılma sürecinin içselleştirilmiş bir olgusudur. Örneğin, bir sosyal sınıfa ait giyim tarzı, mobilyalar, ev tipleri, ilgilendikleri

sporlar, eğlence biçimi, yemek yeme alışkanlıkları gibi özellikler habitusun sistematik biçimine dahildirler. Tüm bu eylemlere veya beğenilere dair estetik değerler, yani habitus da böylece yaşam pratiklerini oluşturur. Buradan yola çıkarak mekânsal pratikler de yaşam pratikleri olduğundan, hepsi bir mekân ile ilintili gerçekleştiğinden, yaşam tarzını, sınıflandırmayı oluşturan ve sınıf içindeki ortak beğenilerin de genel adı olan “Habitus” mekânsal pratikler ile de doğrudan ilişkilidir. Bourdieu’ya (Öztürk, 2005) göre benzer yaşam koşullarında yaşayan ve toplumda benzer bir pozisyonda bulunan insanlar ortak bir “habitus”u paylaşırlar. Bu anlamda ekonominin de mekânsal pratikler için önemli bir güç olduğunu unutmamak gerekir.

Eğitim, okullar, atölyeler veya ev halkı gibi disipline edici mekânların kişilerin vücut algılarını ve günlük hareketlerini şekillendirdiği bilinmektedir. Bu mekânlar kişileri yıllardır süregelen belirli şekillerde davranmaya yöneltirler. Örneğin, ataerkilliğin güçlü bir şekilde sürdürüldüğü ev ortamlarında, yaşlı erkeklerin ev içindeki veya bunun devamı olarak dışarıdaki yapılacaklar veya yapılmayacaklar konusundaki söylemleri tüm ev halkı için uyulması gereken düzenler kalıbını oluşturur. Böylece, Foucault’ya (1979, Aktaran Ilcan, 2002) göre, bu mekânlar bedenlerin belli bir amaca yönelik olarak disipline edildiği, kendi içinde kapalı mekânlar olarak varlığına devam eder. Sonuç olarak bu mekânlar kişisel alışkanlıkları, hayat tarzlarını ve hareketleri üretirler. O toplumsal oluşum içinde kabul gören sosyal düşünme ve davranma kodlarının oluşmasını sağlar ve gündelik pratikleri oluştururlar (Ilcan, 2002).

Böhme (2013, aktaran Mallgrave, 2018), mekândaki hareketlerimizi mekânda hissettiklerimiz ile ilişkilendirir. Mekâna ait fiziksel düzenlemeler ile birlikte mekânın kimliği ve algılanma biçimi de hareket etme biçimimiz ile ilgilidir. Böylece mekân kimliği ve buna bağlı olarak hissedilen mekân algısının, mekânsal pratikler ile de yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Ya da tam tersi olarak düşünülürse, mekânsal pratiklere uygun bir mekân tasarımı mekân algısını ve mekâna atfedilen kimliğin algısını doğrudan etkiler ve şekillendirir.

Sonuç olarak, mekânsal pratikler ritim, hareket, ritüel, mekân deneyimleri ve yaşam pratikleri gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Mallgrave’in (2018) bir örneğinde olduğu gibi “mum ışığında bir yemek” veya sürekli aynı bölgede yapılan bir “sabah yürüyüşü” mekânsal pratiklere örnek olabilir. Sosyal sınıf ayrımlarına ve ekonomik duruma göre

de mekânsal pratikler değişiklik gösterir. Bunun sebebi özellikle ekonomik anlamda yaşam biçimlerinin değişmesidir. Aile yaşantısı da mekânsal pratikler için belirleyicidir. Lefebvre (2000) bunu burjuvazinin apartmanı konut olarak kullanması üzerinden örnek verir ve farklı mimari biçimlerin ortaya çıktığını söyler. Burjuva aile, Bourdieu'nun örneğinde olduğu gibi gösterişçidir. Bu nedenle apartman cephesi de bunu yansıtır. Evde yaşayış biçimleri ise aktivitelere göre hiyerarşik sıralanmış odaların dizilimi ile yakından ilgilidir. Uyku, cinsellik ve temizlik ile ilişkilendirilen yatak odası ve banyo bölümleri evin arkasına itilirken, dış dünya ile en çok ilişkide olan salon, sigara salonu, yemek salonu gibi odalar gösterişli cephenin hemen ardında yerini alırlar. Bu örnekleme gösterir ki burjuvanın yaşam biçimi mekânı kullanma pratiklerini bu vesileyle de mekânsal pratiklerinin şeklini belirler. Lefebvre (2000) köylü evi olarak tanımladığı evler üzerinden de benzer bir örneklemeye gider. Görülmektedir ki mekânsal pratikler, önce ekonomi sonra sosyal hayat ve onunla birlikte kültür, daha sonrasında ise aile içi yaşamın etkisi ile bir dizi düzen oluştururlar. Mekânsal pratiklerin mekânı şekillendirmesi kaçınılmazdır.

2.1.3 Kentsel mekân

“Kent, kuşkusuz karmaşık bir şeydir.”

(Harvey, 1973)

Mimarinin ana karakteristiklerinden biri olan mekân algısı, şehre, sokaklara, meydanlara, arka bahçelere, parklara, yani insanın boşluğu sınırladığı ve mekân oluşturduğu her yere uzanır (Zevi, 1993).

Konuk'a göre (1979, aktaran Erdönmez ve Çelik, 2016) “mekân” sadece fiziksel yapıların bir araya geldiği bir yer değil, aynı zamanda insanların bu yapılara ve çevreye dair algılarını, ilişkilerini ve deneyimleri de içeren karmaşık kentsel bir olgudur.

Kent ve kentsel mekân deyince akla gelen en önemli isimlerden biri ise Kevin Lynch'tir. Lynch kentsel mekân ve kentsel mekân algısı üzerinde çalışmış ve kent ölçeğinde bireyin kenti anlamlandırma sürecini gözlemlemiştir. Lynch'e (1960) göre kent, çok amaçlı, değişken organizasyonel özelliklere sahip, birçok fonksiyonu içinde barındıran, birçok birim tarafından göreceli bir hızla oluşturulan bir yapıdır. Bu nedenle kentte, sonlanmış bir oluşum hem imkân dahilinde değildir hem de istenmez.

Bu nedenle kentsel formlar sadece tek bir amaca hizmet eden olmaktan ziyade, birçok amaçla kullanılabilir ve şehrin sakinlerinin bakış açılarına göre de şekillenebilir olmalıdır.

Lynch (1960) şehirlerin, her bölgesinde geçerli genel bir düzene sahip olamayacağını; bunun yerine şehir düzeninin karmaşık yapıda ama yine de devamlı ve her bölgeyi kapsayıcı olabileceğini söyler. En önemli olarak da bu düzenin, yaşayan birçok insanın yaşam pratiklerine uyum sağlayabilecek esneklikte olmasıdır. Aynı zamanda açık ve okunabilir bir strüktüre sahip olmalı ve sembolleşerek hafızada yer etmeli ve yol gösterici olmalıdır. Böylece şehir, yaşayanların hayatlarına anlam katarak, insanları keşfetmeye çağırabilir. Bir şehrin güzel ve yaşanabilir olmasının sebebinin, şehrin yapısal olarak kusursuz veya çok iyi çözülmüş olmasıyla alakalı olmadığını anlatmak için Floransa'yı örnek gösterir. Şehrin sokaklarında yürümenin bile bir zevk olduğunu ve şehrin görsel olarak yaşamların bir parçası haline geldiğini anlatır.

Kentsel sosyolojinin kökleri, 19. yüzyıldaki modern sosyal bilimlerin kurucularının tanımlarına dayanır. Bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan modern şehirler üzerinden, endüstri öncesi yerleşim biçimlerinin kıyaslanması ile ortaya çıkmaya başlayan kentsel düşünme biçimleri, kaçınılmaz bir biçimde hata payı içermektedir. Örneğin Tonnie (1887, aktaran Hillier, 2008) modern öncesi yerleşim birimlerinin topluluklar, yani birbirini tanıma ve ortak değerler etrafında buluşma sonucu oluştuğunu düşünürken, şehir oluşumunu ise daha mekanik bir biçimde kentsel yaşamdaki görevler aracılığı ile bir araya gelme unsuru üzerinden değerlendirir. Böylece kurulan bir tanımlama üzerinden ise şehrin doğal bağlar ile kurulması düşüncesine fırsat kalmaz. Durkheim (1893/1964, aktaran Hillier, 2008) ise benzer bir tanımlamayı dayanışma kavramı üzerinden açıklar. İnsanların bir araya gelme sebeplerini benzerlikler veya karşıtlıklar üzerinden değerlendirir ve şehirlerde karşıtlıkların değerli hale geldiğini, çünkü farklı alanlarda uzmanlaşan insanların bir arada yaşamasının ve bir bütün olarak fonksiyonel olmasının gerektiğini söyler. Daha sonraları, Simmel sosyal ilişkiler bakımından mekânları incelemeye başlamış; yakınlık, uzaklık, sınırlar gibi kavramları incelemiş ve çalışmaları şehrin mekânsal dönüşümünün sosyal ve psikolojik etkilerini doğru kaymıştır. Şehrin mekânsal dönüşümünü sosyolojik olarak ilk inceleyenler ise 'Chicago Okulu' olarak

adlandırılmışlardır (Hillier, 2008). Yirminci yüzyıl başlarında, Chicago Üniversitesi'nde geliştirilmeye başlanan bu düşünce sistemi, kentsel toplum dinamiklerini araştıran bir sosyoloji ekolü oluşturmuştur. Bu ekolün araştırmaları kapsamında, kent yaşamının karmaşıklığı ve değişkenliği vardır ve bunun üzerine toplumsal ilişkileri incelemiştir. Park, Mckenzie, Burgess gibi isimlerin öncülüğünde, kentsel toprak kullanımı çalışılmış, kentin farklı bölgelerinde farklı etnik ve sosyal grupların yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bu tür gözlemler, kentsel planlama ve toprak kullanım politikalarının oluşturulması anlamında çok değerlidir (Harvey, 1973).

Lefebvre (2000) kenti ikinci doğa olarak nitelendirir ve birincil doğanın bunun içinde yapay olarak var olduğunu söyler. Bu durumu da kentsel gerçeklik olarak tanımlamaktadır. Lefebvre muhtemelen yüzyıldaki çoğu düşünürden çok daha yoğun bir şekilde günlük yaşam ve mekânın doğası konularını ele alır. Ona göre bu konular kentsellik ve mimari alanında çok önemlidir (McLeod, 1997). Lefebvre (2000), kentsel mekânın ve barındırdığı ev birimlerinin sosyal yaşanabilirliğin alt sınırında konumlandığını ve bunun modernizmin etkisinde tanımlanmış konut formu ile yakından alakası olduğunu söyler. Öyle ki fonksiyonel olarak tanımlanan modern konut, niceliksel olarak ölçüleri ve kentsel olarak güzergahları ile var olur. Bu konut örneği de asgari bir yaşam deneyimi sunar. Modernizmin konut üzerindeki bu tanımlaması doğrultusunda şekillenmiş modern kentsel planlamanın da iddiası odur ki, sosyal anlamda hayatta kalabilme sınırındadır. Bunun bir alt örneği toplumsal yaşamın tümüyle yok olduğu bir örnek olur ve geçerli olamaz. Lefebvre (2000), tarihsel olarak kenti etkileyen güçleri anlatırken, üretim biçimlerinin kentsel mekân üzerindeki etkisine vurgu yapar. Endüstrileşme ile birlikte değişen üretim biçimlerinin mekân üzerindeki etkisini anlatır ve kapitalizmin kendi mekân düzenini yaratma sürecini açıklar. Ona göre kapitalizmin kendi mekânını en etkili bir biçimde üretebildiği yerler şehirlerdir. Bu yüzden de yine kentsel mekânların, yeniden bir gözden geçirilmesi ve eleştirisi, gelecek için gerekli ve hatta zorunludur. Kentle ilgili tüm çalışmalarına ek olarak, Lefebvre (1995, aktaran Solak, 2017) kent sosyolojisi kapsamında 'mekân' sözcüğünü ilk kez kentsel mekân bağlamı dışında kullanan kişidir, Marksist teoriye mekânsallık boyutunu eklemiştir. Mekânı kentsel bağlamı dışında inceleyerek kent genelinde de çıkarımlara ulaşması söz konusudur.

Lefebvre'ye göre hiçbir mekân toplumsal açıdan tarafsız değildir, her mekân stratejik ve siyasi anlamlar taşır ve toplumsal bir üründür. Mekân ekonomik yönelimler sonucu, ürünlerin üretildiği yer olmaktan, mekânın kendisinin üretildiği bir sürece girmiştir. Lefebvre, bu bağlamda da kenti, üretim ilişkilerinin insanların gündelik hayat deneyimlerinde yeniden üretildiği bir küresel mekânsal bağlam, insan etkileşiminin ve medeniyetin anlamlarının nesilden nesle aktarma işini maksimize eden bir kap olarak öngörmektedir. Bu nedenle de mekân aynı zamanda tarihsel bir üründür.

Kentsel mekân, içinde birçok nesnenin bulunduğu bir çerçeve olarak düşünülemez. Pratikte var olan yaşam biçimlerinin göz ardı edildiği ve Lefebvre'nin (2000) deyimiyile 'okunurluk, görünürlük ve kavranırlık' gibi kavramların iktidarında sistemleşmiş bir mekânsallaşma adı altında da düşünülemez. Yoksa kentsel mekân, mekânsal pratikleri ve böylelikle de toplumsal mekânı içinde barındıramaz.

Harvey (1973) kentselliği, toplumsal sürecin özel bir eğilim biçimi olarak tanımlar. Bu süreç, insanlar tarafından oluşturulur ve mekânsal olarak yapılandırılmış bir çevrede gelişir. Yani kent, insanların toplumsal etkileşimlerinin somut bir ürünü olan çevreyi temsil eder. Harvey toplum tanımını da "bireyin yaşam süresinden daha uzun ömürlü, kendi kendine yeterli bir faaliyet sistemini paylaşan ve hiç olmazsa kısmen, üyelerinin cinsel üremesiyle oluşan bir insanlar grubu olarak" aktarır. Toplumun temelini oluşturan şey üretim ilişkileridir, yasal sosyal ve ideolojik süreçler bundan sonra gelir. Bu Marksist bir bakış açısidir ve şöyle özetlenebilir: 'Maddi yaşamın üretim tarzı, toplumsal, siyasal ve entelektüel süreçleri etkiler ve şekillendirir'. Harvey (1973) ek olarak, kentselliği, kent ve kırsal arasındaki fark üzerinden anlatır. Kentsel mekândaki kural koyma gerekliliğinin, karmaşık yaşayış biçimi sonucu oluştuğunu ve aslında kurumları oluşturan şeyin kentsel yaşam olduğunu anlatır. Toplumsal değişim süreçlerini ve tarihi dönüşümleri anlamak için kentselliğin önemini bilmek gerekir. Harvey (1973) ayrıca, yıllardır süregelen kent sorununu burjuvazinin çözmesi probleminde bahseder. Hausmann metodu olarak adlandırdığı bu yöntemin, işçi mahallelerinin yapı dokusunun parçalanmasına yol açtığı ve burjuvazinin gösterişçi yaşam tarzına uygun bir kentsel yapılanmaya doğru bir dönüşümü hızlandırdığını söyler. Hausmann'ın Fransa'da gerçekleştirdiği büyük bulvarlar dönüşümüne bir atıftır aynı zamanda bu dönüşümün halk direnişine karşıtlığı da

Harvey'nin söz ettiği şeylerden biridir. Yeni, geniş ve kontrolü daha kolay ve dokusunu kaybeden bir kentsel mekân yaratımı söz konusudur. Bu da kentsel mekân politikası ardındaki politik gücün doğrudan kent üzerindeki toplumsal etkilerinin örneğidir. Harvey (1973) en nihayetinde kendi, "toplumsal süreçler mekânsal biçimin sürekli etkileşim halinde olduğu karmaşık, dinamik bir sistem" olarak tanımlar. Bu dinamik sistemi ne kadar anlayabildiğimiz konusunda soru işaretleri olan Harvey (1973), "kente uygun politikaların oluşturulması ve... kent sisteminin toplumsal süreci ve mekânsal biçim yönleri üzerine geniş, disiplinler arası bir hamle yapılması" ile şehre dair kavrayışımızın artacağını düşünmektedir.

Toplumsal faaliyet biçimlerinin belirlediği mekânların, ortak özellikleri olduğuna dair bir veri yoktur. Toplumsal faaliyet biçimleri mekânları belirliorsa, kent ölçeğindeki faaliyetleri incelerken, sosyolojik ve coğrafi bakış açılarını da göz önünde bulundurmalı, bütünleşik bir değerlendirme yapılmalıdır. Harvey (1973) bu noktada, 'kilise kulesinin Oxford'a egemen olurken, Manhattan'a Chrysler binasının egemen olması' örneğini gösterir: kilise iktidarı ve tekelci kapitalizm. 'Mekânsal biçimi anlamak için, biçimin simgesel niteliğini bilmek' dediği şeye bu bir örnek teşkil edebilir.

Harvey (1973), birey tanımlama ve bu bağlamda eşitlik kavramlarını incelemiştir. Madde dilinde birey tanımlama, bir mahalle nüfus ve istihdam yapısı düşünülerek bir birim olarak ele alınabilir demektir. Zaman- mekân sıkışması gibi bir dilde tanımlama ise tamamen zaman ve mekândaki konumlarına göre tanımlamadır. Bu da bizi eşitlik temasına götürür. Bir birim olarak iki mahalle aynı olabilecekken, zaman-mekâna bağlı konumun getirdiği farklılık aslında, bu birimin benzersizliğidir. Nicelik olarak aynı olabilir ama nitelik olarak farklıdır. Harvey (1973), ayrıca, sosyologların genel olarak bireyler, gruplar, toplumsal sınıflar ve benzeri arasındaki iletişime odaklandığını; coğrafyacıların ise mekânsal yakınlık ve benzer sınıftan insanların beraber yaşama isteği gibi konulara odaklandığını belirtir. Ona göre önemli olan bu iki farklı yaklaşımı bir araya getirmek ve böylece mekân çalışmalarını daha kapsamlı ve bütünsel bir hale getirmektir.

Şehir, sosyoekonomik ve politik dışavurumlar için neredeyse mitik bir simgedir. Bu dışavurumlar iktidar tarafından organize edilmiş eylemler olmamakla birlikte,

temelinde şehirde yaşayanların kimliklerinin dışavurumu, kendilerini ifade etme biçimleridir (Certau, 1988). Massey'e (1994) göre şehirdeki mekânlar kendi içlerinde çelişkisiz değildir. Birden fazla sosyal ilişkinin kesişmesi ve ekonomik, politik ilişkilerle de iç içe bulunması mekânın kendi içinde de çelişkisiz olacağını göstermez. Mekânlar paylaşım alanlarıdır diyerek, o dönemde Londra doklarının dönüşümüne karşı çıkanlar ile meydana gelen kentsel dönüşüm çatışmalarını anlatır ve o dönem içerisinde mekânın da bu çatışma ile kimliksel olarak özdeşleşmesinden bahseder. Buna paralel olarak da Taksim Gezi Parkı'nı da orada yaşanan olaylardan ayrı düşünemediğimiz bir dönem var olmuştur. Öyleyse, kentsel mekânlar, bu mekânlardaki dışavurumlar ile de zaman zaman bütünleşen bir yapıdadırlar.

Şehir hayatının yükselişinden itibaren, özellikle sokaklarda kadınların varlığı sorgulanmış ve şehir yaşamının kontrol ve gözetim yönleri her zaman kadınlara yöneltilmiştir. Bu da şehir yaşamının ataerkil sistemi zorladığının göstergesidir (Massey, 1993). Bu da şehrin toplumsal değerlerle yakından ilgili olduğunu ve kentsel mekânın toplumsal dengeleri değiştirebilecek bir kapasitesi olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Simmel'e (Aktaran Viderman & Frank, 2022) göre modern büyükşehirler bireyin geleneksel sosyal ilişkilerden kopma çabalarını, rahatsızlık verici bir ikileme sokar. Simmel, şehrin sürekli hareket halinde oluşu ve bireye hissettirdiği karmaşaya karşı bireyin psikolojik olarak korunması için bir 'blasé attitude-bıkkınlık' kavramını ortaya atar. Buna göre bireyler, sürekli var olan stimülasyonu azaltmak adına, çevrelerindeki 'şeyler'i önemsiz addederek, şehir yaşamında yer bulmaya çalışırlar. Böylece sürekli karşılaşılan uyarıcıların bir kısmı göz ardı edilebilmiş olur.

Kentsel literatür gün geçtikçe büyümekte ve bu literatür içinde kente bakışın farklı perspektifleri incelenmektedir. İnsan vücudu en özel mekânlardan biri olarak değerlendirilmekte ve yeniden keşfedilerek, şehrin gerçek ve hayal edilen mekânsallıklarında merkezi bir rol oynamaktadır. Bu alternatif mekânlar, filmler, fotoğraflar, moda, sergiler, romanlar aracılığı ile görselleştirilirken; aynı zamanda alışveriş merkezleri, fabrikalar ve moteller olarak da başka bir biçimde var olurlar. Deutsche ve Morris gibi eleştirmenler alternatif mekânların oluşturulmasının

nedenini, şehrin bütünündeki mekânsal ve ekonomik gelişimlerin eşitsizliğine bağlar (Soja & Hooper, 1993).

Mekânsal özellikler günlük yaşamda yer-yön bulma açısından önemli göstergeler olarak kullanılabilirler. Yer bulma çevresel görüntünün en önemli fonksiyonudur. Bununla birlikte, çevre kişinin sadece yön bulması için değil, günlük yaşam pratiklerine bir çerçeve oluşturması açısından da önemlidir. Bu anlamda çevre aslında sosyal geleneklerin belirleyicisi ve olasılıkları ortaya çıkaran asıl şeydir. (Lynch, 1960). Bu nedenle, şehir yaşamındaki mekânsal biçimler çok önemlidir; çünkü direkt olarak yaşam biçimine etki ederler. Örneğin bir sokak, ayrı ayrı sokakta bulunan her şeyin bir koleksiyonundan ziyade, hepsinin bir araya gelerek, binalar, arabalar, kaldırımlar, ağaçlar, mallar, insanlar, işletmeler vb. Ve bu şeylerin arasındaki bağlantılarla bir yer haline gelir (Dovey, 2008).

Morfoloji (biçim veya yapı bilimi) ve sosyo-mekânsal sınırların ve bölümlerin ağırları; günlük yaşam akışı, yaşamın akışı aracılığıyla ifade edilen anlatılar ve içlerinde bulunan istekler, umutlar ve korkular, bunların hepsi mekânın işleyişine ait özelliklerdir. Mekân aynı anda hem deneyimlenir, yapılandırılır hem de söylem yoluyla inşa edilir. Dovey'e (2009) göre Deleuzeyan teori bu karmaşık ilişki ağını kapsayan bir çerçeve oluşturup mekânı ve kentsel dönüşüm pratiklerini anlamamızı sağlayacak bir potansiyele sahiptir.

Tipoloji kentsel mekânları incelerken önemli bir yönlendirme sağlar. Çünkü tipoloji birbiri ile ilişkili kavramları sistemli bir şekilde sınıflandırır, belirli bir konunun parametrelerini açıkça tanımlayarak bilgiyi etkili bir şekilde düzenler ve daha sonraki araştırmalar için odak noktaları belirler (Tiryakian, 1968; aktaran Yiftachel, 1988). İncelenen mekânlardaki kentsel tipolojiyi anlamak için bölgenin morfolojik özelliklerine hâkim olmak önemlidir. Nitekim, tipoloji morfolojik özellikleri sınıflandırmak için bir altyapı oluşturur. Conzen'e (aktaran Kropf, 2013) göre kent morfolojisi kentsel yapılı çevreyi araştırır, bu yapılı çevrenin düzenini ve mekânsal oluşum özelliklerini boşluk doluluk bakımından inceler; yapıların karakterini ve sembolik anlamını incelerken, yapıları dönüştükleri şekilde olmaya iten ve onları dönüştüren etkenleri de göz önünde bulundurur. Kentsel dokunun fiziksel elemanlar olarak incelenmesi anlamına gelen morfoloji, bu fiziksel oluşumları, bina, yol,

mahalle, cephe gibi birçok farklı ölçekte inceler. Bu morfolojik düzen şehrin farklı mahallelerinde, kentsel bölümlenmeler nedeni ile farklı şekillerde karşımıza çıkar. Bu bölümlenmeler şehirlerde etnik, dini veya sosyal sınıf gibi farklı sebeplerden oluşabilir. Benzer sosyal bir geçmişe ait olan kişiler, benzer gruplar ile bir arada olmak ve onlarla aynı mekânı paylaşmak isterler. Böylece oluşan sosyal bölünme aynı zamanda mekânsal bir bölünmeyi de beraberinde getirir. Göçmen mahalleleri veya kültürel bir grubun bir arada bulunduğu kentsel mekânlar, benzer gündelik yaşam biçimi düzenlerinin ve benzer düşünme/davranma biçimlerinin var olduğu mekânlardır. Böylece, bu bölgede yaşayan insanlar tarafından ortak kültürel değerler yaşatılmış olur. Conzen (aktaran, Hatipoğlu vd., 2020) morfolojik bir inceleme yapabilmek adına ölçeksel bir üçleme önerir: şehir planı, bina ve arazi kullanımı. Böylece kentsel mekânın fiziksel özellikleri incelenirken, sokak ölçeğinde, arazi ölçeğinde ve yapı ölçeğinde olmak üzere üç farklı inceleme yapmak mümkün olur. Sokak ölçeğinde inceleme yaparken, geçirgenlik ve erişilebilirlik parametresi dahilinde, görsel, sembolik ve fiziksel erişilebilirlik gibi unsurlar söz konusudur. Yine sokak ölçeğinde açık kamusal mekân incelemesi yapıldığında da zorunlu, opsiyonel ve sosyal aktiviteler incelenir. Daha sonra arazi ölçeğinde yapılan inceleme ise parsel ve yapısal yoğunluk üzerine odaklanır. En son olarak da yapı ölçeğinde inceleme yapıldığında, kamusal, yarı kamusal ve özel mekânların yapı tasarımına dahil olan ilişki biçimi önemlidir. Bununla birlikte yapıya ulaşımında kullanılan biçimler- yürümek veya araba ile ulaşmak gibi, yapının kişiler arası ilişkiler için bir engel teşkil edip etmemesi gibi iç ölçeğe dayalı etkileşim üzerinden de inceleme yapılır.

Sınır kavramı da mekânlar için önemlidir. Douglas'a göre bu sınırlar incelenmesi riskli ama mekânsal dönüşümler için de çok verimli alanlardır. Kentsel değişimin bu sınırlarda analiz edilmesi mantıklı bir yaklaşımdır. Sınırlar, mekânsal dinamiklerin merkezidir. Sınırlar kompozittir yani kendi içinde birçok mekânı barındırır ve hepsinin sınırdaşlıkları da sınır bölgesi içinde işlenir. Sınırlar sürekli olarak yapılanmaya ve yeniden yapılanmaya açıktır (Hernes, 2004).

Kent ölçeğinde düşünüldüğünde ise, organize edilmiş, sıradan ve günlük olarak tecrübe edilen mekânların sosyal olarak üretilmiş olduğunu düşünmek mümkündür (Hillier, 2008). Kişiye veya topluluğa bağlı olarak, bu mekânlar üzerinde

gerçekleştirilen farklı rutinler güven verici veya rahatsız edici olabilir. Kentsel mekânda oluşmuş yaşam rutinleri kent yaşamı üzerinde etkilidir ve bir topluluk veya birerler tarafından kolayca silinemez (Frank & Videmann, 2022).

Bir şehir nasıl dönüşeceğini bilememe gerçeğine her zaman açık olmalıdır. Şehrin bu dönüşebilirliği mimari ve şehir planlama disiplinlerinin de ilk olarak göz önünde bulundurmaları gereken bir olgudur. Bir şehirde yaşayan veya inşa etmeye devam eden toplulukların bir aradalığını sağlayan, şehri sürekli olarak yeniden inşa etme sürecinde kalıcı bir şekilde yerleşmelerini sağlayan şey, mutlak ve tamamlanmış şehir düşüncesinden vazgeçmektir (Vitale, 2010).

Bu bakış açılarını bir araya getirmek için arayüzde çalışılmalıdır. Kentsel mekân ölçeğinde mekânı ve toplumsal değişkenleri bir arada çalışmak, mekân üzerine daha bütüncü bir yaklaşım getirebilir (Harvey, 1973).

2.2 Göç Kavramı

İnan'ın (2016) aktardığı gibi göç, "iyi tanımlanmış coğrafi bölgeler veya idari alanlar arasındaki yerleşim değişiklikleri" dir (Ünalın, 1998). Göçün var oluşu insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte, günümüzde de göç aktif olarak devam eden bir süreçtir. Yıllar içerisinde göçe yol açan sebepler farklılaşsa da göç hareketinin insanlar var oldukça gerçekleşmeye devam edeceği unutulmamalıdır. Terk edilen yerde veya yeniden yerleşilen yerde birçok etkiye sahip olan ve süreç olarak da birçok etki oluşturan göç hareketi farklı birçok disiplinin çalışma alanına girmektedir.

Göç hem uluslararası düzeyde hem de ulusal düzeyde sürekli var olan bir süreçtir. Göç kavramının neden ve sonuçları ele alındığında bir diğer unutulmaması gereken şey ise, göçün kimler tarafından yapıldığıdır. Bu noktada karşılaşılan kavram göçmen olur ve bununla birlikte göçmen kimliği tanımı yapılır. Göçmen kimliğinin temeli, kişiye veya topluluğa ait bir bellek ile oluşurken, kimliğin diğer kısımları yeniden yerleşme ve adaptasyon sürecinde oluşmaktadır. Bu nedenle göçmenin gözünden aktarımlar önemli olmaktadır (Singh ve Jha, 2021). Göçmen evini bırakıp başka bir yerde yaşamaya gider. Bu evden kopuş ve başka bir konuma geçiş göçmen deneyiminin ana noktasıdır. Bu hareket belirli bir uzaklaşma içerir. Terk etme/(evini) bırakma eylemleri belirli bir ev ile ilgili olmakla birlikte, bu andan itibaren yaşama eylemi belirsizleşir.

Çünkü artık yaşamak “başka bir yer” ile ilgilidir. Bu başka bir yer, ev harici bir yerdir. Böylece geride bırakılan ev kesin bir konuma sahipken, yaşama eylemi derinliğini yitirebilir. Böylece göçmen kök salma ve yerleşme ihtiyacından mahrum kalır. Kavramların bu şekilde incelenmesi, ardında bırakma ve yaşama arasındaki yolculuğu, değişimi, hareketi veya süreçleri düşünmeyi zorunlu kılar. Bu da göç kavramının mekânsal bağlamda da incelenmesini gerektirir. Ne de olsa, konumda bir değişim olmazsa göçün varlığından da söz etmek mümkün değildir (Singh ve Jha, 2021).

Göçün sosyal gerçeklikleri, geride bırakma eylemi, sadece bakış açısını değiştirmekle kalmaz, ev ve yaşam ile ilgili fikirleri de değiştirir. Öyle ki göç kavramı, aidiyet hissi, ev, bellek, mekân, kimlik gibi kavramlarla ilgilidir (Singh ve Jha, 2021).

2.2.1 Göçün kavramsal tarihi

“Medeniyetin tek formu göçmenlik olabilir. Bazı insanların kendilerini burası veya orası ile asla bağdaştırmaması sonucu ortaya çıkan göçmenliktir bu.” (Kristeva, aktaran West-Pavlov, 2009)

Göç, tarih boyunca medeniyetlerin ve sosyal formların temeli olarak var olmuştur. Paleoarkeologlar, dilbilimciler ve genetik uzmanları Afrika’dan başlayıp tüm dünyaya yayılan insan göçünü birçok evreye ayırmışlardır. Yine de literatür genellikle, insan göçünü çoğunlukla ender olaylar sonucu gerçekleşen bir olay olarak kabul eder. Bu ender olaylara neden olan ana faktörü ise ekonomik olarak belirler. Böylece, genel anlamda, “ev” olarak kabul edilen yerde kalmak normal ve rutin olarak algılanırken, terk etmek, olağanüstü, gerçekdışı ve anormal olarak kabul görür ve sosyal hayat ritmini bozucu bir unsur olarak algılanır (Singh ve Jha, 2021). Göç yıllardır süregelen tarihi bir süreç olsa da “göçmen” modern bir kavramdır (Singh ve Jha, 2021).

Özellikle Endüstri Devrimi sonrası göç, etki alanı ve göç eden sayısı bakımından gittikçe büyüyen ve 21. yüzyıla gelindiğinde tarihteki herhangi bir andan, çok daha belirgin ve karmaşık bir kavram haline gelmiştir. Ulaşım erişilebilirliğinin artması ile bir yerden başka bir yere taşınmak, eski yaşanan mekânın mekânsal özelliklerini ve günlük pratiklerini yeni mekâna taşımak gibi sınırlı bir kapsamla tanımlanamamaktadır. Bu nedenle göçü artık sadece mimari mekân anlamında bir

sorun olarak düşünmek, mekânın interdisipliner yapısını yok saymak veya mimarinin beşerî bilimlerle olan ilişkisini yok saymak anlamına gelmeye başlamıştır.

Her ne kadar 2. Dünya Savaşı sonrasında modern kavramlar irdelenmeye başladıysa da modern dünya görüşünün getirdiği rasyonalizmin etkilerini özellikle göç konusunda hala görmek mümkündür. Modern mimari anlayışın ve onun öncüsü Corbusier'in veya Mies van der Rohe'nin savunuculuğunu yaptıkları rasyonalist mekân kurgusu veya mimari üretimi süreçleri her ne kadar günün gerekliliklerine ideolojik olarak yanıt veriyor olsalar dahi, geleceği şekillendirme anlamında yetersiz kalmışlardır. Mekân üretimi tekdüzeleşmiş, toplu konutlar veya birbirine benzeyen gökdelenler mimari mekânları belirleyici bir kimlikten yoksun, bu nedenle de niteliksiz kılmiştir. Tabii bunu söyleyebilmek, modern dönemde mimari üretim sorununu dile getirmek açısından geçerlidir. Yoksa post modern bir bakış açısı ile Corbusier'in yaptığı bilinen herhangi bir yapıya, mekânsal kurgusu ne kadar başarısız olursa olsun, bugünden bakarak niteliksiz demek mümkün değildir, çünkü o artık tarihi bir değere sahiptir. Ne yazık ki modern sonrası düşünme biçimleri, interdisipliner çalışmaların son yıllarda yoğunlaşmasına rağmen, zaman dilimi olarak henüz modern zaman diliminin aştığı büyüklükte bir zaman dilimine erişemediği için, göç sorununa yaklaşımın de ara ara hala mekânı sınırlı boyutta -yani tek veya bir iki açıdan- ele alan teorilerle ele alınıyor olması normaldir. Mekân ve göç konusunda yapılmış olan disiplinler arası çalışmalara örnek olarak Stefanie Bürkle'nin Almanya'dan Türkiye'ye geri gelip kendilerine ev inşa eden kişiler üzerinden yaptığı çalışma örnek verilebilir. Bürkle (2013-2016) burada, göçmenler ile konuşarak ve yapıları fotoğraflayarak bilgi toplar ve bir tipoloji oluşturmaya çalışır. Böylece göçmenlerin kimlik oluşumlarının bir parçası olan kültürlerarası ve kültür aşırı gerçeklikler, mimari mekân üzerinden yorumlanır (2023).

Göçler genel olarak gönüllü/gönülsüz ve politik/ekonomik gibi ikilikler üzerinden sınıflanmaktadır. Oysa bu ikiliklerin var olan kompleks sebepleri karşılamadığı açıktır; bu şekilde net tanımlanmış kavramlar üzerinden göç durumunu belirlemek, ardında yatan birçok nedeni de basite indirgemektir. Bu ikilikten kaçmak için türetilen, diaspora ve karmaşık göç gibi kavramlar ile göç üstüne düşünmek için farklı perspektifler yaratılmaya çalışılmıştır (Dişbudak ve Purkis, 2014). Gönüllü veya

zorunlu ya da ekonomik veya siyasi göç kavramları arasındaki farklar gerçeklikle tam olarak örtüşmemektedir. Bu şekildeki kavramsal yaklaşımlar göçmenlerin bu nedenlerden birine maruz kaldığını ve seçenekleri olduğunu varsayarlar. Oysa göçün nedenleri düşünüldüğünde, aileden ayrı kalmak, yaşamsal tehdit gibi, bunların siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerin kompleks bir karışımından oluştuğu görülür. O nedenle göçü, tek bir kavramsal nedene indirgemek, yetersiz bir değerlendirmedir (Koser ve Martin, 2011).

Van Hear (2010, aktaran Dişbudak ve Purkis, 2014) gönüllü ve gönülsüz olarak göç kavramını tanımlamaya karşıdır. Göçmenin göç sırasında motivasyonunun değişebileceğini veya farklı göç dalgaları arasına karışabileceklerini söyler. Bu nedenle göçün karmaşık bir yapısı olduğunu aktarır. Richmond'a (1993, aktaran Bakewell, 2011) göre de zorunlu ve gönüllü göç arasında net bir ayrım bulunmamakla birlikte, siyasi yaşamdan mutlu olmayan bir aile aynı zamanda daha iyi ekonomik koşullarda yaşayabilecekleri bir ülkeye gidiyorsa bu noktada ayrım yapılamaz hale gelir (Bloch 2008; Engel & Ibanez 2007; Kronenfeld 2008, aktaran Bakewell, 2011). Bu nedenle göç veya yer değiştirme bir süreç olarak incelenebilir: İnsanların sosyal, ekonomik ve politik hayatlarını etkileyen bir süreç.

Göç kavramıyla yakından ilişkilenen veya bir alt türü olarak da nitelendirilebilen bir diğer kavram ise yeniden yerleşme/yerleştirme kavramıdır. Yeniden yerleşme kavramının temel toplumsal ve mekânsal parametreleri genellikle nüfusun bir fiziksel yerden planlı ve kontrol edilmiş bir şekilde başka bir yere taşınmasını içermesi olarak kabul edilir. Yani bireylerin veya toplulukların bir yerden başka bir yere yerleştirilmesidir. Örnek olarak Osmanlı'nın Balkanlardaki yerleşme politikası verilebilir. Chambers'ın (1969, aktaran Muggha, 2011) tanımına göre yeniden yerleşme kavramı "Zorunlu olarak nüfus hareketini, nüfus seçimini ve muhtemelen nüfus dönüşüm kontrolünü içeren planlı sosyal değişim" olarak açıklanır. Yıllardır süregelen bir politika olan yeniden yerleştirme, sosyal mühendislik ve ekonomik/demografik değişimi gerçekleştirmek amaçlı uygulanır. Yer değiştirmeye bir diğer örnek ise, Türkiye ve Yunanistan devletleri arasında gerçekleşen ve başlangıç tarihi 1923 olan nüfus mübadelesidir. Yer değiştirme, uygulanan kişilerin yaşamları için yıkıcı bir etkiye sahiptir (Muggha, 2011).

Brukbaker (2009, aktaran Dişbudak ve Purkis, 2014), ise günümüzdeki bazı etnik olarak tanımlanabilecek göçleri tarihsel olarak tanımlayabilmek adına, diasporayı 'ayrı kalınmış fakat duygusal ve politik bir biçimde bağ hissedilen gerçek veya hayali bir anavatana dair bir referans ile birlikte mekânda dağılımlık kavramı' olarak tanımlar. Buradan da 'kazara diaspora' şeklinde bir kavramlaşmaya gider ve bunun çok uluslu imparatorlukların- Habsburg, Osmanlı İmparatorluğu gibi- 1. Dünya Savaşı sonrası dağılması ile ortaya çıktığını iddia eder.

Göç sürecinde aileler, farklı biçimde aile olma şekilleri ile karşılaşır. Çünkü aile oluşturma biçimleri kültürel özellik taşıyor (Cassa, 2019). Uluslararası bağlamda aile, kültürel, sosyal ve ideolojik bir mekân olarak, bir tür ahlaki düzen (Gardner ve Grillo, 2002, aktaran Cassa, 2019) olarak işlev görür. Gündelik pratik, samimi ilişkiler, cinsiyet rolleri, ebeveynlik performansları ve devlet tarafından (tanınan bir siyasi özne olarak) aileye sağlanan haklar ve hizmetler gibi birçok farklı düzeyde etkileşime giren bir yapıdır. Bu bağlamda, göçmen ailelerin aldığı biçimler, sadece bir bireyin özelliği veya aile alanındaki tercihlerinin bir sonucu olarak değil, aynı zamanda ana ve konuk ülkelerdeki toplumsal etmenlere ve kurumlara verilen bir yanıtıdır (Baldassar, 2008, aktaran Cassa, 2019). Dahası, aileleri hayal edilmiş topluluklar olarak düşünürsek (Bryceson ve Vuorela, 2002, aktaran Cassa, 2019), onları tanımlayanların kimler olduğunu sormak önemlidir. Modelleri ve aile biçimlerini sınıflandırmamak, ancak bu modellerin göç süreci boyunca beklentileri ve yapılan seçimleri biçimlendirmedeki etkin rolünü tanımak önemlidir.

Araştırmacılar artan bir biçimde aidiyet ve kimlik kavramları arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemektedirler. Çağdaş olarak kabul edilen teorilerden biri ise kimliğin bölünmüş ve çoklu yapısıdır ki bu da aidiyet kavramının da bölümlenebileceğinin ve birçok yere ait olabileceğinin göstergesidir. Araştırmacılar, örneğin, aidiyeti, belirli bir göçmen grubunun kimliğinin veya bir göçmen olarak tanımlanan bireyin, o toplumda giriş ve asimilasyonunun ana belirleyicisi olarak ele almışlardır. Bu düzeyde, aidiyet veya aidiyetsizlik, göçmenlere karşı var olan dışlama politikalarıyla örtüşmektedir (Singh ve Jha, 2021). Göçmenin ait olmamayı yani marjinalliği seçmesi aynı zamanda alt sınıf kimlik biçimlerinin ve daha kucaklayıcı direniş topluluklarının inşasında kritik olabilir. Yani göçmenliği kabul etmek, göçmen kimliğini saklamak yerine öne

çıkarmak, hatta bununla bazen gurur duymak gibi. Merkezi olarak algılanan kimliği merkezden çıkarma ve göçmenin öznel haklarını talep etme sürecinde temel olan; kimliğin meşruiyetinde ısrarcılık ve belirleyici gücün göçmenin kendisi olduğuna dair inancıdır. Marjinalliği direnişin bir konumu ve yeri olarak anlamak, ezilmiş, sömürülmüş, sömürgeleştirilmiş insanlar için önemlidir. Eğer marjinal sadece acının ve yoksunluğunun bir işareti olarak görülürse, umutsuzluk ve çaresizlik hisleri yoğunlaşır. Marjinalliği radikal bir açıklığın alanı olarak seçerek, Hooks (aktaran Soja ve Hooper, 1993) kültürel farkın politikasının yanı sıra insan coğrafyalarının, konumun politikasının ve coğrafi tarih boyunca eşitsiz gelişmenin kavramlaştırılmasında önemli bir katkıda bulunur.

Sosyal şekillenmelerde göçün önemliliği üzerinden tarihçiler ve sosyal bilimciler, göç kavramını insan yaşamında normal dışı bir oluşum olarak görmek yerine insan doğasının ayrılmaz bir parçası olarak incelemeye başlamışlardır. Gabaccia (2011, aktaran Singh & Jha, 2021) bu yönelimi “göçün dünya tarihine entegrasyonu” olarak adlandırır ve insanı “göçebe tür” olarak betimler (Singh ve Jha, 2021).

Son yıllarda Avrupa ülkelerine doğru yaşanan Suriyeli göçmen akışı, Meksikalı göçmenlerin ABD’ye göçü gibi durumlar “ahlaki panik” (Lucassen et al. 2010, aktaran Singh ve Jha, 2021) adı verilen bir panik oluşturmuşlardır. Araştırmacılar bu paniği etik dışı bulmakla birlikte, göçü normalleştirme iddiaları ile de karşılaşmaktadırlar. Ancak, küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık bağlamında ortaya çıkan yeni zorluklar, devletleri, ortaya çıkan çeşitli sınır ötesi sorunlarla başa çıkmak için çeşitli yeni kurumlar oluşturmaya yönlendirmiştir. İnsan hareketliliği genel alanında, Koslowski (2009, aktaran Betts, 2011), insanların sınırları geçme yeteneğini düzenleyen bir seyahat rejiminin evrimleştiğini ve güçlendiğini, ayrıca iş göçü rejiminin ortaya çıkmaya başladığını savunmuştur (Betts,2011). Özellikle gelişmekte olan ülkelere gelişen ülkelere olan veya politik sebeplerden dolayı gerçekleşen göçler, göç ile alakalı yeni bir problem setini ortaya çıkarmıştır; güvenli olmayan kentsel peyzajlar, getto olarak adlandırılan mahalleler, alt sınıfların oluşturduğu mahalleler gibi (Mingione, 1996, aktaran Türkün, 2009). Getto genel olarak şehirleşme alanı dahilindeki yapıları işaret eder ve belirli bir grup tarafından mesken olarak belirlenen bölgeleri adlandırmak için kullanılır. Yapısal anlam olarak ‘homojen kümelenme’ olarak açıklanabilen getto

kavramı, sadece bu anlamı çerçevesinde şehir içi veya dışı bir topluluğun yoğunlukta yaşadığı bir bölgeyi tasvir etmek için kullanılabilir (Fravega, 2023). Gelişmiş ülkelere doğru yaşanan bu göçün, kentsel dokuda zaten var olan mekânsal ayrımı derinleştirdiğini düşünen Türkün (2009), bu durumun kentlerdeki artan kişi sayısı ile birlikte yaşam koşulları kalitesini de düşürdüğünü aktarır. Bu durum, şehrin dış bölgelerinde veya topolojik olarak uygun olmayan bölgelerinde düzensiz ve her ülkede farklı ad verilen bir yapılaşma türüne yol açmaktadır, örneğin Türkiye'deki gecekondu yapılaşması gibi.

2.2.2 Mimari mekân ve göç: ethnoscape

Mimari mekân ilk olarak yaşamla ilişkilendiği için önemlidir. Göç kavramı ile ilişkilendirme aşamasında ele alınan mimari mekân kavramı, yeni bir yere yerleşme ile ilgilidir. Mimari mekân yerleşimin dilinin ifadesidir. Bu nedenle göç hareketi içinde bulunan ve göçmen olarak adlandırılan kişilerin, yer değiştirme sonucu yeniden yerleşim kurmalarının aracı olan bir mekândır. Bu mekân, önceki bölümlerde de anlatıldığı gibi ev, sonrasında aidiyet ve bellekle yakından ilişkilidir. Yani göçmenin yaşadığı mekân, göç sürecindeki, öncesindeki veya sonrasındaki birçok etkiyi gözler önüne serebilir. Göç ve mimari mekân ilişkisi ikiye ayrılabilir: 1. Barınma ihtiyacını gidermek amacıyla oluşturulan bir mekânsallık, ev 2. Barınma ihtiyacı karşılandıktan sonra, aidiyet ve belleğin etkisiyle şekillenen bir mekân kurgusu. Bu iki kategorinin birbirini izleyen şekilde gerçekleşmesi muhtemeldir.

Daha önce görülmemiş bir yoğunlukta var olan insan mobilitesinin şehirler ve şehir yaşamı için majör değişikliklere yol açtığı ve açmaya devam edeceği görüşü genel olarak kabul edilirken, bunun sonucunda binalar, sokaklar ve şehir görünümünde ne gibi değişiklikler olduğu/olacağı konusu göreceli olarak az tartışılan bir konu olarak kalmıştır. Bununla birlikte, artan mobilite, belirli bir biçimde fiziksel olarak inşa edilmiş 'ev' kavramının problematik olarak görülmeye başlamasına sebep olmuştur. Bu nedenle, ev, göç ve şehir kavramları göz önünde bulundurularak, bunların yapılı çevreye etkisi ve kendi içlerinde de tanımlandıkları kavramlar üzerinden nasıl kompleks bir ilişki ağı yaratacakları düşünülmelidir (Datta, 2009).

Göçün mekânlar ile ilgili bir diğer etkisi ise mekânsal bellek ile alakalıdır. Mekânsal bellek yön bulma ve hareket ile de kazanıldığı için, göç hareketi tetikleyici bir rol oynar (Mcnamara ve Valuquette, 2008). Göç sürecindeki yer değiştirme ile birlikte, hızlı bir mekân değişikliği yaşandığı için, mekânsal bellek etkin olarak bir önceki mekânsal düzenlemeyi hatırlatıyor olabilir. Bu nedenle, göç sonucu yeni mekân ile mekânsal bellek arasında bir dizi çatışma olması beklenebilir. Göç sonrası yerleşilen mekâna uyum zorluğu gibi durumlar yaşanabilir. İnsanlar yeni bir çevrede objelerin yerlerini öğrenirken mekânsal düzeni, bir mekânsal referans sistemine göre anlamlandırır. Kavramsal bir kuzey belirlenir ve buna göre mekân içinde yönler belirlenir. Bu yönler mekâna olan perspektife, kişisel deneyimlere, çevresel veya coğrafi özelliklere veya objelerin benzerliklerine/gruplanabilirliklerine göre belirlenir (Mcnamara ve Valuquette, 2008). Böylece oluşan mekânsal bellek, mekândaki yaşam pratiklerine önyak oluşturur. Aynı zamanda hafızada yer edindiği için, belirli hareketlerin belirli mekânlar ile eşleştirilmesini sağlar.

Göçmen için mimari mekân kavramını en yoğun karşılayan 'ev' hem yaşam alanıdır hem de bir özlem objesidir. Bir özlem objesi olarak ev, anılar ve aidiyet kavramlarına bağlanırken; yaşam alanı olarak da dinlenme ve üretim dışı aktivitelerin mekânı olur. Her iki türlü de ev kavramı, kişisel yaşam ve sosyal dünya arasındaki bir kesişim noktasıdır (Singh ve Jha, 2021).

Aslında evin ne anlama geldiği en çok evden ayrılınca anlaşılmaktadır. Evden ayrılmak başka bir ev bulunamayacağı anlamına mı gelir? Garrett'a (2015) göre hayır. Ev kavramının geleneksel anlam kabulü, tanımı önceki bölümlerde yapıldığı gibi, evi kutsal ve sabit olarak betimler. Evin sabit, nostaljik anlamlarına karşı çıkan antropolojistler, bu kavramı Avrupa merkezli ve elitist olmakla suçlarlar. O halde günümüzün sürekli hareket halinde olan kişisi böyle bir ev ortamından (sürekli, değişmez) mahrum kaldığında bu duygulardan da mahrum kalacaktır. Halbuki evin kişiye özel bir vaha olarak tanımlanmasının geçerli olabileceği kadar geçerli olmayacağı da birçok örnek bulunabilir. Bu durum evin içindeki veya dışındaki yaşantı ile ilgili olabilir. Göç etmek ve yeni ev kurmak gibi durumlar da "ev kavramını" cennetvari olmaktan çıkarıp, zorlu bir süreç haline getirebilir (Chawla & Jones, 2015).

Ev, kayıp, yer değiştirme ve dirençlilik, hareket, hafıza, duygulanım, ritim, alışkanlık gibi birçok kelime ile ilişkilendirilebilir (Chawla & Jones, 2015). Mekân tüm evlerde bulunan bir özelliği anlatırken, evi yapan kişiye bağlı olarak ev birçok mekânı ve duyguyu anlatıyor olabilir. Bunun için de en önemli unsurlar evin oluşumundaki mekânsal ve malzemelerle ilgili süreçlerdir.

“Ev, geçmiş, şu an ve geleceğin çeşitli tahayyüllerinde yer bulan, eř zamanlı olarak maddesel ve sembolik bir mekândır.” (Al-Ali and Koser, 2002) Çoğu göçmen için, yeni bir ev yapılı ve yapılı olmayan çevre ile yeni mekânsal ilişkiler kurmayı çağırırır. Mekânsal ilişkilerin yeni formları mekân pratiklerini ve sosyal ilişkileri de etkiler. “Ev yapmak, muhtemelen en evrensel ve aynı zamanda sosyal, kültürel ve mekâna özel, insan hayatını karakterize eden özelliklerden biridir.” (Beeckmans vd., 2022). Ev olgusunun evrenselliği ve mekâna bağlı oluşu arasındaki gerilim, zorunlu veya zorunlu olmayan herhangi bir yer değiştirmede çok daha fazla ortaya çıkmaktadır. Bu gerilimin incelenmesinin zorluğu ise göç ve ev yapma kavramlarının anlam karşıtlığının kabul edilmiş olmasıdır. Oysa göçün sürekli olarak, küçük veya büyük ölçekli bir şekilde, globalleşen dünyada var olduğunu kabul etmek ve bu kavramların birlikte düşünülebilmesine olanak vermek gerekmektedir. Beeckmans, Gola, Singh & Heynen (2022) tarafından düzenlenen “Making Homes in Displacement” kitabında belirtildiği gibi, göçmenlerin veya mültecilerin ev yapımı sadece mekâna veya eve bağlı bir pratik değil, uluslar aşırı bir pratik olarak algılanmalıdır.

Göç ve mimari konusunu belki de en yakından ilgilendiren kavramlardan biri olan ethnoscape terimi, Appadurai’a (1991, Aktaran Irazabal, 2011) göre üzerinde yaşadığımız ve değişmekte olan dünyayı oluşturan kişilerin bir görünümünü ifade eder. Bu kişiler, turistler, göçmenler, mülteciler, sürgünde olanlar, misafir işçiler ve dünyanın önemli bir parçasını oluştursan, uluslararası politika ve ilişkileri daha önce görülmemiş bir biçimde etkileyen diğer hareketli gruplar ve bireylerdir. Ethnoscape kavramını mekânsal olarak doğrudan etkileyen birçok disiplin, kamu alanlarının tasarlanması ile ilgili olan disiplinlerdir: mimarlık, şehir planlama, peyzaj mimarisi gibi. Bunun yanında, ethnoscape kavramına ait mekânsallığı en çok etkileyen şey ise, gündelik mekânsal pratiklerin mekân içinde ve mekân aracılığı ile yansıttığı etnik mekânsal özelliklerdir. Bu özellikler kalıcı veya geçici özellikler olabilirler. Örneğin bir

göçmen evindeki bazı fiziksel mekân özellikleri bunu kalıcı olarak yansıtırken, bazı tekrarlanan olaylar, bölgesel bir Pazar kurulması ve bu pazarda belirli etnik kültüre ait satılan mallar olması gibi durumlar yarı-kalıcı bir özellik taşırlar.

Valler vd. (2019) ethnoscape kavramını, 'artık belli bir coğrafi sınırlamaya tabi olarak var olmaya devam etmeyen bir topluluk kimliğine ait mekânlar' olarak yorumlar. Yani ethnoscape, hareket halinde olan insanların mekânsallığına işaret eder. Kavram itibari ile mobiliteyle sıkı bir ilişkide olduğundan, dinamik bir mekân yapımına işaret eden ethnoscape, bu noktadan bakıldığında kişiselden kurumsala, yerelden ulusal, uluslararası ve evrensele dek tüm mekânsallığı incelemek için sabit olmayan bir arka plan oluşturur.

Appadurai (1991), günümüzde topluluk kimliklerinin değişmekte olan sosyal, bölgesel, kültürel gösterimlerinin ethnoscape kavramının merkezinde olduğunu söyler. Çünkü topluluklar yer değiştirmekte, yeni mekânlarda yeni topluluklar oluşturmakta, geçmişlerini yeniden yaratmakta ve etnik kimliklerin ifadesi de süreç ile birlikte değişime uğramaktadır. Bir grup kimliğine ait belirli mekânların var olmasından çok, mekânsal olarak dağınık ve kültürel olarak homojen olmayan 'ethnoscape'ler var olmaktadır. Appadurai (1991) bu noktada, Massey'nin de vurguladığı, mekân ve stabilite ikilisine, topluluğun kültürel ifadesini de ekler. Buradan da yine benzer bir soru yöneltir, oldukça globalleşmiş ve yerinden edilmiş bir dünyada yerel gündelik yaşantı biçimleri nasıldır?

Appadurai (1991), dünyada aynı anda var olan birçok gerçeklikten bahseder: kapitalizm, realizm, Sovyetler Birliği'nin 1930'lardaki sosyalizmi gibi. Bahsedilen -izimleri ayıran sınırların belirsizleştiğini ve medyanın etkisindeki dünyada, hayal etme ve yaşama biçimlerinin değiştiğini anlatır. Bu doğrultuda Bombay'da çalışan misafir işçilerden örnek vererek, yer değiştirmelerinin hem gerçekleştirmek istedikleri hayallerinin realizmi hem de yer değiştirmeden kaynaklı problemlerinin realizmi olduğunu aktarır. Böylece yer değiştirmenin veya göç etmenin karmaşık gerçeklikleri bir arada getiren bir ethnoscape oluşturmasından bahseder.

Göç eden insanlar kültürlerarası bir iletişim sağlamakla birlikte, ekonomik ve politik etkiler de oluşturmaktadırlar. Göç sonrası yerleşilen bölgede devlet tarafından göçmenler için belirlenmiş mekânların olması veya olmamasına göre bu etkiler

çeşitlenmektedir. Göçmenler, kendileri belirledikleri alanlara göç ettiklerinde, kendi mekânlarını üretirler ve bu ürettikleri mekânlar kamusal alanları ve kent yapısını da etkiler. Bu mekânlar, kent dokusunda kalıcı bir etki yaratarak şehirde dönüşümlere yol açabilir ve buna bağlı olarak da başkaldıran bir kentlilik kimliğine bürünebilir. Holston ve Appadurai (1996, Aktaran Irazabal, 2011) bu durumu 'şehre ait olmaya çalışma problemi' olarak tanımlamaktadır. Bu gibi problemlerin mekânsal etkilerinin en aza indirilmesi için yine ethnoscape kavramına dönmek gereklidir. Çünkü bu kavram, etnik kimlik ile birlikte, gündelik yaşam biçimi, kültürel pratikler, kimlik gibi kentsel planlama için önemli olan diğer etkenlerin de ön plana çıkmasını sağlar (Irazabal, 2011).

Göç ile ilgili diğer önemli kavramlardan biri ise 'göç sonrası' konseptidir. Yıldız ve Hill'e (2015, 2017) göre bu kavram göç tarihini ve globalleşen dünyada göç kavramını yeniden değerlendirmek için önemlidir. Bu konsept göç sürecini direkt veya indirekt olarak yaşayan kişilerin perspektifine yer vermek; yer değiştirme, yeniden yerleşme, belirsizlik kavramlarını incelemek ve sınır değiştirenlerin biyografilerini anlamak ile ilgilidir.

Çalışma kapsamında inceleme yaparken karşılaştığımız bir sorun da göçmen evinin veya göçmene ait mekânın, mimari olarak değerlendirilmesi konusudur. Bu bağlamda gecekondur terimi ile karşılaşmak kaçınılmaz olmaktadır. Gecekondur, bir gecede yapılmış, yapı izinsiz, derme çatma bir strüktürü olan, diğer binalardan destek alan, çeşitli, birbirinden farklı materyaller ile bir araya getirilmiş bir mimari olarak tanımlanmaktadır (Ray, 1993). Oysa Türkiye'de gecekondur kapsam olarak çok daha geniş bir biçimde karşımıza çıkar. Örneğin, 5. Bölümde incelenecek mahalle de gecekondur olarak adlandırılmaktadır fakat, üstteki tanımla tam olarak örtüşmemektedir. Tanımın tek unsuru olan 'yapı izinsiz' oluşu ile tam olarak örtüşen fakat malzeme ve yapısal bakımdan konvansiyonel bir yol izlenen ve belirli bir mimarı olmayan, kişilerin kendileri veya yakınları tarafından yapılmış binalar bir mahalle ölçeğinde incelenecektir. Bu konumda, mimari eser sahipliğini tarihsel kabuller dışına çıkıp mimar olmayan göçmenlere atfederek, Siddiqi'nin (2018, aktaran Beeckmans vd., 2022) dediği gibi 'imzasız fakat önemsiz olmayan' yapılar için bir inceleme yapılacaktır.

2.3 Toplumsal Bellek Kavramı ve Teorileri

Leichter'ın (2012) bellek tanımı ile başlamak faydalı olacaktır. Buna göre bellek, artık var olmayan bir geçmişte araştırma yapmamızı sağlayan şeydir. Ricoeur (aktaran Leichter, 2012) bellekle ilgili üç unsurdan bahseder. Bunlardan ilki, 'benim anılarımın bana ait' oluşudur. Bu anı biriyle paylaşılsa bile, kişinin kendisi için olan özel anlamını aktarabilmesi mümkün değildir. İkinci olarak ise, bellek kişisel kimliğin korunmasını sağlar. Bir olayı hatırlamak geçmişte hatırlanan olay ile şu anki hatırlama eylemi arasında bir bağ kurar. Son olarak ise bellek, kişinin zamanın içerisindeki oryantasyonunu sağlar; geçmişi tekrar tecrübe edebilmek için bir yöntemdir. Bu özellikler sonucunda belleği 'içe dönük bir olgu' olarak tanımlar. Deneyimleri, duyumları, izlenimleri, algıları, kavrayışları, yeniden canlandırmak üzere saklayarak tutma yetisi bellek olarak tanımlanmaktadır (Güçlü vd., 2002, aktaran, Gökmen ve Özak, 2009). Çocukluğumuzdan kalan bir eşya ile temas ettiğimizde, o ana mental olarak geri dönebileceğimizi düşünürüz ve bu beklenti ile temasta bulunuruz (Halbwachs, 1992). Geçmişimiz bizi bugüne taşıyan şeydir. Kişisel tarihimiz ve aktif belleğimiz birleştiğinde bizi şuan olduğumuz insan haline getirir. Bellek çok güçlü bir araçtır ve nesilden nesle iletildiğinde daha da güçlenmektedir. İşte bu nesilden nesle aktarılan bellek de toplumsal bellek adını almaktadır. Bireylerin veya toplulukların tarihi bellek oluşumunda en yüksek öneme sahip unsurdur. Avcioğlu ve Akın'ın (2017) çıkarımına göre toplumsal(kolektif) bellek, 'toplumların geçmiş dönemden günümüze kadar olan süreçte inşa ettiği' ortak değerleri anlamak ve aktarabilmek için bir araçtır. Ortak değerleri hatırd tutmak ise ancak 'iletişim sırasında üretilen, değişen ve yayılan dinsel inanç, siyasi görüş, yer, zaman, mekân' gibi görüntülerin oluşturduğu sosyal temsiller aracılığı ile gerçekleşir (Öner, 2008, aktaran Avcioğlu ve Akın, 2017).

Bireyler, sosyal çevrelerinin anıları çerçevesinde kendi anılarını var etmektedirler. Bu geçmişi hatırlama durumu grup dahilinde geçmişi çarpıtmak şeklinde de olabilmektedir. Öte yandan bir gruptaki diğer insanların varlığı bireyin anılarını detaylandırmasına yardımcı olmaktadır. Toplumun devamı için de onu oluşturan bireylerin ortak bir bakış açısı olması gerekmektedir (Halbwachs, 1992). Toplumsal yaşam bireysel anıların detaylandırılmasına yardımcı olurken, ortak bir geçmişin yeniden inşasını yaparken de manipülatif olabilmektedir. Fakat birey olmak da bu

toplumun bir parçası olmayı gerektirdiğinden, hafıza her anlamda toplumsal bellekle ilişkilidir. Özellikle yakın zamana dair hatıraların bir arada olmasını sağlayan şey, zamansal olarak sıralı yaşanmış olması değildir. O hatıraların bir gruba ait düşünce biçimi kapsamında oluşturulmuş olmaları ve hatıra sahibi ile kişinin ilişkisinin güncel olması ile ilgilidir. Kişi kendisini grup içinde konumlandırmaya devam ettiğinde, hatıralar da canlılığını korur. Daha eski anıları hatırlamak da onları hangi grup ile ilişkilendirdiğimizi hatırlayarak gerçekleşir. Örneğin, ailemizle ilgili olan bir anıyı hatırlamak için aile yaşantısı bütününe hatırlamak ve ailenin düşünce perspektifinden bakmak gereklidir. Kişisel bellek, her zaman bir kolektif hafıza çerçevesinde çalışır. Kişiye ait anılar, anının yaşandığı sosyal ortama göre hatırlanır ve anlamlandırılır. Bu anılar o topluluk ile ilgisi olmasa, tek başına kişinin deneyimlediği bir durumu içerse bile, bağlı olunan topluluğun düşünce sistemi içinde anlam kazanmaktadır. O nedenle kişisel bellek kolektif bellekten ayrı düşünülemez; aksine kolektif bellekten her daim etkilenmektedir (Halbwachs, 1992). Nörobiyolojik olarak bile, hatırlama, depolama veya bilgiyi yeniden şekillendirme kapasitemiz, yakın çevremiz ve onun içinde bulunduğu sosyal çevreden öğrendiğimiz algılayış biçimlerinden ayrılamaz. Hatıralarımızı anlatmak için kullandığımız dil veya anlatım biçimleri, sosyal kabul edilebilirlik sınırları içinde kaldığını öğrendiğimiz biçimdedir. Halbwachs'ın (aktaran Kansteiner, 2002) 1925 yılında söylediği gibi, sosyal bellekten tamamen ayrı bir kişisel bellek düşüncesi anlamsızdır. Kişilerin hatırlama süreçlerine baktığımızda, çoğu anıyı hatırlamanın çevrenin hatırlatması aracılığı ile gerçekleştiğini görmekteyiz. Kişiler toplumsal yaşamda hatıralarını anmaktadırlar. Toplumsal bellek ve bunu oluşturan sosyal çerçeveler içinde hatıralarımız konumlanır. Bu sosyal çerçeveler, toplumsal belleğin dönemin baskın düşünce biçimleri içinde konumlanmasını ve buna bağlı olarak da anılarımızın konumlanmasını sağlar. Böylece bu anılar fark edilir ve mekânsallaştırılır (Halbwachs, 1992). Bir bireyin gözlemlediği bir olayın kendine has ve bildiği kelimeler ile ifade edilemediğini varsayarsak eğer, kişi bu olayı herhangi bir benzetme ile de açıklayamıyor olur. Böylece var olan bir olayın, toplum içindeki benzerleri üzerinden anlatılamıyor olması ve kolektif bir doğrulamayla da ispatlanamıyor olması, bu olay için ne anlama gelir? Bu olayın geçmiş şimdi veya gelecek için, kolektif bellekte yer almadan bir anlamı veya değeri olabilir mi (Halbwachs, 1992)? Toplumda yaşayan insanlar anlaşılır buldukları kelimeleri kullanır

ve bu durum da kolektif bir düşünce için ön koşuldur. Ancak anlaşılabilen her kelime anılar ile birlikte var olur. Anılardan bahsedilmeden önce onları dil aracılığıyla söze dökmüş oluruz. Dil ve ona bağlı tüm toplumsal kurallar sistemi, her an geçmişimizi yeniden inşa etmemize izin vermektedir (Halbwachs, 1992).

Toplumsal belleği, geçmişin kolektif bir biçimde paylaşılan bir gösterimi olarak kavramlaştıran Halbwachs'ın bu teorisi, aynı zamanda bir birey karşılığı olarak düşünüldüğünden, daha sonraları araştırmacıların karşı çıktığı bir konu haline gelmiştir. Bunun üzerine 'sosyal bellek', 'toplumsal hatırlama' gibi kavramlar geliştirilmiştir (Kansteiner, 2002). Tumblety (2013), halk tarihi, müzecilik ve eski nesillerin mirası olarak bildiğimiz şeylerden üretilen, sosyal bellek, toplumsal bellek ve tarihsel bellek kavramlarından bahseder. Günümüzde yaşanan sözde 'bellek patlaması' nın (belleğe olan aşırı ilginin) geçmişe olan merakı artırdığını ve bunun tarih disiplininin sınırlarını aşarak, sosyoloji, müzik ve bilişsel psikoloji gibi kavramlara doğru da yayıldığını söyler.

Pierre Nora da hafıza çalışmalarında önde gelen isimlerden biridir. Hafızanın tarihini üçe böler: modern öncesi, modern ve post modern. Modern öncesi zamanlar, doğal ve kişisel bilince sahip olunmadan insanlar ve geçmişleri arasındaki ilişkiyi betimler. Bu zamanlardaki bellek, gelenekleri ve ritüelleri sürdürerek topluluğun yerel belleğine sahip çıkar. Modern zamanlar, endüstrileşme ile günlük yaşam hızının artması sonucu ortaya çıkar. Bu kez geçmişin yeniden inşası söz konusudur, çünkü eski gelenekler etkisini kaybetmeye başlar. Arşivlerin hazırlanması, ulus-devlet gayesi doğrultusunda ortak bir geçmiş ve değerler yaratılması gibi durumlar buna örnektir. Post modern dönem ise, medyanın oluşturduğu yeni kimlikler ve geçmişe dair söylemlerinden oluşur. Artık gelenekler veya politik kurumların önemi kalmaz, medyanın çizdiği tarihsel gerçeklik gösterimi yönü belirler (Kansteiner, 2002).

Toplumsal belleğin birçok özelliği vardır. Bunlardan ilki, amacının objektif bir tarih bilgisi yaratmak olmadığıdır. Geçmişin, yaşanan olaylar üzerinden, zamanın sosyal normlarına uyan bir biçimde yeniden yaratılışıdır (Hobsbawm & Ranger, 1983; Liu & Hilton, 2005; Southgate, 2005, aktaran Bar-Tal, 2014). İkincisi ise, toplumsal belleğin topluluk üyeleri arasında paylaşıldığı ve geçmişe ait bir gerçeklik olarak kabul edildiğidir. Yine de toplulukta paylaşılan ortak gerçeklik, bireyler tarafından farklı

şekillerde anlatılabilir, bu noktada anlatılanlar bireylerin bakış açısına bağlıdır. Üçüncü olarak ise, toplumsal bellek, ortak duygulanımlar için bir temel oluşturur. Hatırlanan olaylar karşısında hissedilen duygular, topluluğunun olay karşısında verdiği tepkinin bireyler bazında tekrarlanmasıdır. Böylece topluluk, aynı olaylar karşısında benzer duygular hissederek, birliktelik hissini korur. Dördüncü özelliği, bir film, edebiyat, anıtlar ve seremoniler gibi kültürel sembollerin işlendiği unsurlara bir temel oluşturmasıdır. Bir diğer özelliği ise, dinamik ve değişebilir olmasıdır. Zaman geçtikçe odağı veya bazı anlatımları değiştirebilir. Bu tamamen politik ve kültürel ortamdaki yeni ihtiyaçlar ve değerlerin ortaya çıkması ile gerçekleşen bir süreçtir.

Toplumsal bellek, çok katmanlı bir anlatı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü toplumsal bellek ışığında değerlendirilen olaylar aslında daha önceki olayların değerlendirmesi üzerine elde edilen değerler üzerine kuruludur. Yani toplumsal bellek ile sürdürülen değerler sistemi, birçok birbiriyle alakası olmayan olaylar sonucu sistemleşmiş bir sistem olup, aslında kendisi de anlatılardan oluşur (Bar-Tal, 2014). Toplumsal bellek, bir grup için ortak bir anlatı teması oluşturduğu için; ortak geçmişi temsil eder. Bu ortak paylaşım ekseninde, grubun aidiyeti ile birlikte devamlılığını da sağladığı için, anlamlı bir sosyal kültür oluşturur (Bar-Tal, 2014).

Toplumsal bellek tarih değildir. Kendisini kişilerin hareketleri ve söylemleri üzerinden ortaya koyan bir olgudur. Tarihi veya sosyolojik olarak uzak olan olayları elinde tutar fakat yaşanan an ile ilgili yönlerini açığa çıkarır (Kansteiner, 2002). Örneğin aile hatıraları, ev halkı üyelerinin bilincinde çok farklı şekillerde gelişirler. Özellikle birbirlerinden uzakta yaşadıklarında, ki yakın yaşadıklarında bile, ortak aile geçmişini hatırlama şekilleri kişilere göre farklılık göstermektedir. Yaşadıkları ortak olaylara bakış açıları çok farklı şekillerde ifade edilse bile, bazı hatırlamalarda birleşmeleri kaçınılmazdır. Ne de olsa aynı günlük yaşam pratiklerine sahip oldukları uzunca bir süreyi birlikte geçirmişlerdir (Halbwachs, 1992)

Merleau-Ponty (Aktaran Ellis, 2010) de kişilerarası konuşmalarımızı şekillendiren, tekrar tekrar oluşum gerektirmeyen ve biriken, kolektif anlamlardan oluşan bir arka plan biriktirdiğimizi söyler. Bu anlamlar zihinsel süreçlerimiz sonucunda bir çökelti oluşturur ve benzer anlamlandırma süreçlerinde bu tortu tekrar sentezlenerek kullanılır.

Toplumsal bellek kavramının kimlik oluşumuna etkisi yadsınamaz. Birey kimliği zaman içinde oluştuğu ve hatırlama ile de süreç yeniden şekillendiği için, toplumsal bellek bu hatırlama ortamının oluşmasını sağlar. Kişilerarası iletişim ile de aktifleştirilen bu hatırlama eylemi, grubun sosyal kimliğine bağlı olarak bir hatırlama tetikleyeceğinden ortak değerlere yönelik olacaktır (Leichter, 2012). Toplumsal bellek, çoğunlukla topluluktaki baskın olan sınıfın önemli olduğunu düşündükleri bellek unsurlarını içerir (Leichter, 2012). Ancak yine de toplumun bir yaşam biçimine, bir kere oluşturmak ve her daim o şekilde yaşamak koşuluyla hapsolmadığı bir gerçektir. Kısıtlı sürelerde bile yeni sosyal durumlara sürekli olarak ayak uydurmak için uyum sağlamak zorundadır (Halbwachs, 1992). Bu nedenle, toplumsal bellek aynı zamanda geçmişin anda sürekli yeniden yaratımıdır (Fraisie, 2008, aktaran Bovina ve Moliner, 2019). Böylelikle, geçmişi anlaşılır ve günün hedefleri ile uyumlu kılmaya çalışarak grubun sürdürmek istediği sosyal kimliğini korumasına yardımcı olur. Toplumların yaşam koşullarının değişime açık olması sebebiyle, toplumsal bilincin öne çıkardığı özellikler artarda gelen dönemlerde farklılaşabilmektedir. Toplum değiştikçe yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar ve bu ihtiyaçlar karşılanamaz hale geldiğinde toplum yapısını değiştirmek zorunda kalır. Bir toplum ancak kurumlarının güçlü kolektif inançlara sahip olması ile devamlılığını kesinleştirir (Halbwachs, 1992).

Son yıllarda kimlik politikalarının ve kimliğin özneye göreliği konularına olan ilgi, sözlü anlatıların önem kazanmasına yol açmıştır. Sözlü anlatıların, bellek çalışmalarının temel bir parçası olduğu, özneler nezdinde ve toplumsal belleğin aktarımı için önemli olduğu tartışılmaz bir gerçek iken, bu noktada bellek ve tarih arasındaki çizginin de yeniden düşünülmesi gerekebilir (Megill, 1998, aktaran Neyzi, 1999). Bellek bireysellik için ana unsur olsa da karmaşık bir fenomendir ve en azından iki farklı şekilde anlaşılmalıdır: Bireylerin geçmişe yönelik tek ulaşım yöntemidir ve anılar geçmişe aittir. Tanıştığımız insanları gittiğimiz yerleri hatırlarız; fakat aynı zamanda kişisel olarak gözlemlemediğimiz, kendimizi tanımladığımız kültürel mirasa ait bazı sembolik olayları da hatırlarız. Yani kişisel kimlik oluşumunda toplumsal bellek de önemli bir yer tutar. Böylece kişisel bellek ve toplumsal belleğin kesişim noktaları incelenebilir hale gelir (Leichter, 2012). Ricoeur (aktaran Leichter, 2012), kolektif

veya bireysel bellek arasında seçim yapmaz, ikisinin de var olduğunu kabul eder ve birbirlerini nasıl etkiledikleri konusunda çalışır.

2.3.1 Toplumsal bellek ve göç

Belleğin canlılığı, sürekli olarak etkileşime açık oluşu konusu araştırmacılar tarafından araştırılan bir konu olmakla birlikte, göçmenler söz konusu olduğunda da önem taşıyan bir özelliktir. Bellek mekânsal olarak da kurgulandığı için, hatırlayış bellekteki mekânlar ile de yakından ilgilidir. Göçmen hem yeni yerleştiği yere hem de göç etmiş olduğu mekâna aynı anda tutunmaya çalışırken (Okumuş, 2017), belleğindeki mekânlar da sürekli olarak yeniden kurgulanmakta ve üretilmektedir. Göç eden kişilerde hatırlama önemli bir eylemdir. Benzer koşullarda yerleşme ve yerinden edilme mekânı aynı olan kişilerde ortak anılar bir aradalığı sağlar. Böylece yeni yerleşilen yerde topluluk kurma konusunda rol oynayabilir. Hatırlama her zaman bilinçli bir eylem olmayabilir. Hatırlamanın olması için çevresel unsurlar etkili olabilir veya bu unsurlar hatırlamayı yönlendirici ve anıyı yeniden yapılandıran bir etki oluşturabilirler (Korkmaz, 2022).

Eyermen (2003, aktaran Bulut, 2017)'a göre toplumsal bellek her zaman bir dayanışma oluşturur ve bellek kişiler üstü bir olgudur. Kişisel bellek bir gruba bağlı olarak anamlanırken, kimlik farkındalığı da toplumsal bellek üzerine düşünürken olur. Böylece kişisel kimlikler, ortak bir geçmiş ile ilişkilendirilir. "Topluluğa aidiyet" fikri, örneğin, sadece kültürel benzerliğin veya sosyal komşuluk algısının tanınması değildir. Bunun yerine, çeşitli dışlama biçimleri ve ötekileştirme (Gupta ve Ferguson 1999a, 13, Aktaran Ilcan, 2002) ile karakterize edilen bir kategorik kimliktir.

Ayrıca kişisel ve zamana bağlı deneyimlerin, kişinin atalarının nasıl yaşadığına ve onlardan mekân deneyimini nasıl devraldığına bağlı olarak da değişebileceği teorisi de tartışılmaktadır. Bu teori bireyin sosyo-tarihsel bir özgünlüğü olduğunu savunurken bazı açılardan da yaşam şekli konusuna gelindiğinde belirli koşulların aşılıp aşılamayacağını sorgular. Yani kişi devraldığı ve üzerine oluşturduğu yaşam biçiminin ne kadar dışına çıkabilir, bu bilinmemektedir (Ellis, 2010). Hoffman'ın (aktaran Ellis, 2010) bir göçmen olarak deneyimleri de bu çıkarımları doğrular niteliktedir. Göç öncesi deneyimlenen politik, kültürel veya sosyal ortam hiçbir şekilde

sadece etkisiz bir arka plan etkeni olarak görülemez. Bu ortamlar, kişinin bakış açısına, algılama biçimine direkt olarak etki eder ve kişinin yaşama biçiminin oluşumuna katkıda bulunurlar. Yani Hoffman'ın ailesinin ondan önceki geçmişe ait politik ve sosyal durumlara dair anlatıları bile, onun hayatı algılayışında önemli yapıtaşlarını oluştururlar. Hoffman'ın göç ettiği bölgede yaşayan insanlar onunla aynı kolektif belleği paylaşmaz. Geçmişte öğrendiği ve sosyal yaşama uygun davranış olarak bildiği şeyler artık yeni yaşandığı çevreyle örtüşmemektedir. Bu nedenle yaşadığı çevreyle uyumsuzluk içindedir. Geçmiş yaşatmaya çalıştığı, şimdiki ise dondurarak geleceğe karşı da direndiği bir yaşam biçimine doğru ilerlemektedir. Böylece hissettiği iki ana duygudan bahseder: Yersizlik veya yerinden edilmişlik.

Bir yerleşim, geçici olarak yaşadığımız bir yerdir. Belirli gruplara ev sahipliği yapabilir, birlikte yaşama modellerini yansıtabilir ve geçmiş veya mevcut bir yaşam tarzını simgeleyebilir. Kalıcı bir yapı olarak düşünülmemelidir ve dış dünyayla hiç açıklığı veya etkileşimi olmayan bir yapı değildir. Her zaman nüfus, mücadeleler, fikirlerin hareketleri vardır; bunlar, sınırlarının içinde, arasında ve ötesinde ilişkileri sarsar ve yeniden yerleştirir. Nüfusun mobilitesi, göçmen veya mülteci gruplarının hareketini veya yerleşik alışkanlıkların ve inançların yerinden edilmesini içeriyorsa, bir yere aidiyet hakkında eleştirel sorular ortaya çıkar. Bir yerin bir parçası olmak bireysel bir mesele değil, sosyal ilişki noktalarında bağlılık deneyimidir. Belirli grupların bir yerde "öne çıktığı" ve sosyal dışlanma ilişkilerine dahil olduğu yolları düşünebiliriz. Bir yere geçici bağlılık, aidiyetin bir özlemini üretir. Bu şekilde, yerleşimi, belirli grupların bir yerde yerleşme ve yerleşme pratiğine dahil oldukları biçimlerin bir parçası olarak düşünmek mümkündür (Ilcan, 2002).

Göç üzerine yapılan son antropolojik araştırmalar, insanların bir toprak parçasından başka bir toprak parçasına geçtiğinde oluşan algılama biçimini tekrar değerlendirmeye almıştır. Sıkça öngörülen, mekâna dair sabitlik ve kökleşmiş olma düşüncesi sorgulanmaya başlamıştır (Vardaki, 2006). Böylece mekânın insan deneyimi ile şekillendiği düşüncesi ortaya çıkmıştır, ki bu da toplumsal belleğin kurulmasında mekânın önemini, toplumların yüzyıllarca oluşturduğu birikimi benzer bir mekânda oluşturması üzerinden veya göçebe bir toplum için sürekli yolda olmak

ve değişken mekânlarla maruz kalmak üzerinden açıklayabilir. Öyledir ki iki türlü de toplumsal belleğin anlatısı, bireylerin hayatına işler.

Göçmenlerin hikayelerini dinlemek, objektif olarak bilinen bir olay içerisindeki kişisel yaşanışları öğrenmek ve bunları aktarmak açısından önemlidir. Aynı zamanda, tarih kitaplarında okunan gerçeklikten farklı açıları çekip çıkarmak için de önemlidir (Neyzi, 1999).

Neyzi'nin (1999) Gülümser adlı bir genç kadın üzerinden Türkiye'deki bellek ve göç sorunlarına ilişkin çalışması bu anlamda güzel bir örnek olabilir. Gülümser Tunceli'de doğup, İstanbul'da yaşayan bir iç göçmendir. Gülümser'in anlatıları, ait olduğu kültür içindeki toplumsal belleğin, onun kimlik oluşumundaki etkilerini ve bu kimliğin geçmişi yorumlamada ve İstanbul'daki göçmen konumu ile kimliğinin değişim süreçlerindeki etkilerini gösterir niteliktedir. Neyzi'nin aktarımına göre (1999) Türkiye'nin modernleşme süreci bireylerin mekân ile olan ilişkilerini dönüştürmüştür. Şehirlerde büyüyenlerin büyüdükleri yerler dönüşürken, köyden kente göçenlerin ise büyüdükleri yerler sadece anılarda var olmaktadır. Köy kent arası göç ve uluslararası göçler, çoğu gencin ebeveynlerinden kopmasına yol açarken; şehirlerde büyüyen ikinci kuşak göçmenler ise mekâna ait derin bir bağ kuramadan, hiçbir yere ait olmadan yaşamaktadır. Bozdoğan ve Kasaba (1997, aktaran Neyzi, 1999) da benzer bir konuyu Türk modernizm projesi olarak adlandırdıkları Türkiye'nin modernleşmesi uygulamaları üzerinden dile getirtirler. Bu proje pratiklerinin, sıradan insanların günlük pratiklerini, tek bir ulusal kimlik yaratma çabası uğruna silmek gibi bir eğilimde olduğundan bahsederler. Giyim kuşam ve dildeki yenilikler ile birlikte yaratılan yeni ulusal eğitim sistemi, sosyal ve kişisel hayatlar için yeni ritüeller oluşturup, yeni düşünme sistemleri, yeni yaşayış biçimleri yaratmaktadır. Bu nedenle, idealize edilen ve yazıya geçirilenle, gerçekte var olan günlük yaşam pratikleri arasında bir ayırım meydana getirmiştir. Neyzi (1999), bu değişim sürecinde ulusal zaman, kolektif zaman ve kişisel zaman gibi kavramların, ulusal bir kimlik doğrultusunda bir edilme çabasının, günlük yaşamda geçmişi baz alarak yaşama ve sürekli geçmişle var olma gibi sorunlara yol açtığını söylemektedir.

Korkmaz (2022) Bulgaristan göçmenleri üzerinden inceleme yaparak, göçmenlerin hatırlama şekillerini araştırır. Bulgaristan'da doğup büyüyen, sonrasında Türkiye'ye

göç eden vatandaşların Bulgaristan hakkında iki farklı tepkisinin söz konusu olduğunu ortaya koyar. Kimi çocukluklarının geçtiği yer olarak hala orayı hatırladıklarını ancak Türkiye'nin asıl vatan olarak öğretildiği ve bu doğrultuda benimsendiğini dile getirirken; kimileri de Bulgaristan'daki kötü hatıralar nedeniyle orayı hatırlamak bile istemezler.

Bulut'un (2017) Dikili'de Balkan göçmenlerinin üzerine yaptığı çalışmalar da göçmenin belleğe ait kimlik algısına işaret eder. Yaptığı röportajlarda göçmenler kendilerini her zaman Türk olarak adlandırdıklarını söyler. Buradan hareketle, kimliğin bir referans noktası olduğunu belirtir. Bu kimlik aslında toplumsal bir bellek üzerinden kurulan bir tanımdır, çünkü göçten önce Türkiye'de hiç var olmamış bir topluluğun kendini bu şekilde ifade etmesinin yolu, geçmişten gelen bir bellek olmalıdır.

Hızla değişen, ekonomik ve kültürel dönüşümün küreselleştiği bir çağda, kültürel konumlar ve yerleşik yaşam tarzları sarsılmış durumdadır. Bir zamanlar halk kültürü olarak kabul edilen ve yerel yaşantıların organik ifadeleri olarak tanımlanan uygulamalar, inançlar ve fikirler, küresel ortamın birbirine bağlılığı tarafından giderek artan bir hızla sarsılmaktadır. Nüfusun artan mobilitesi ve sınırların değişimi sonucu, aidiyetle ilişkilendirilen fikirler ve uygulamalar sürekli bir meydan okumaya maruz kalmaktadır. Ev- istikrar, süreklilik ve bir yerin kökeni ile alışılmış sosyal bağlarla ilişkilendirilen kimlik- tartışmalı ve bazıları için taşınabilir bir arazi haline gelmiştir. Hem nüfusların hem de bölgelerin hareketliliği ve hareketlendirilmesi, toplulukların yerlerine olan sosyal bağları, bu bağların dayanıklılığı ve hareket halindekiler için uygulanan yerleşme pratiğinin doğası hakkında sorular ortaya çıkmaktadır. Bu süreçlerle başa çıkmak için (Kaplan 1998; Malkki 1999; Lovell 1998; Stewart 1996; Appadurai 1996; Gilroy 1993, aktaran Ilcan, 2002) analistler, insanlar ve toprak, kimlik ve kökler, ev ve anavatan arasındaki ilişki hakkındaki geleneksel kavramları sorgulayan yeni kavramsal çerçeveler geliştirmektedirler (Ilcan, 2002).

2.3.2 Toplumsal bellek ve mekân

Vardaki'ye (2006) göre, bellek insanların olayları mekânları veya ilişkileri sınıflandırabilmesine yardımcı olan bir yapıdır. İnsanlar, hafızayı olayları şekillendirmek veya tekrar şekillendirmek ya da mekânları şekillendirmek veya

yeniden şekillendirmek için kullanırlar. Aynı zamanda bazı şeyleri de unutmayı seçerler veya farklı şekilde yapılandırır. Tüm bu süreçler kişisel kimlik oluşumu için önemlidir. Eco (1986, aktaran Okumuş, 2017) “hatırlamayı bir inşa etme ve mekânda tekrar yol alma” deneyimine benzetir. Bu iki tanımın ortak noktası şekillendirmek/inşa etmektir. Bu insanın gerçekleşebilmesi için ise mekân gereklidir.

Özak ve Gökmen’e (2009) göre mekâna ait bellek tanımı “yaşam boyunca mekânla ilgili duyuların, algılamaların, öğrenmenin, deneyimlerin ve anıların yalnızca kendi bileşenleri ile değil; içinde geçen fenomenlerle, ortam özellikleriyle ve yaşamla birlikte, bir başka deyişle ‘bağlamı’ ile birlikte belleğe kaydedilmesi, ilişkilendirilmesi” dir. Mekân algısının oluştuğu yaş mekânsal bellek açısından önemlidir, çünkü deneyimleri hatırlama veya hatırlamama doğrudan mekânsal belleği etkiler.

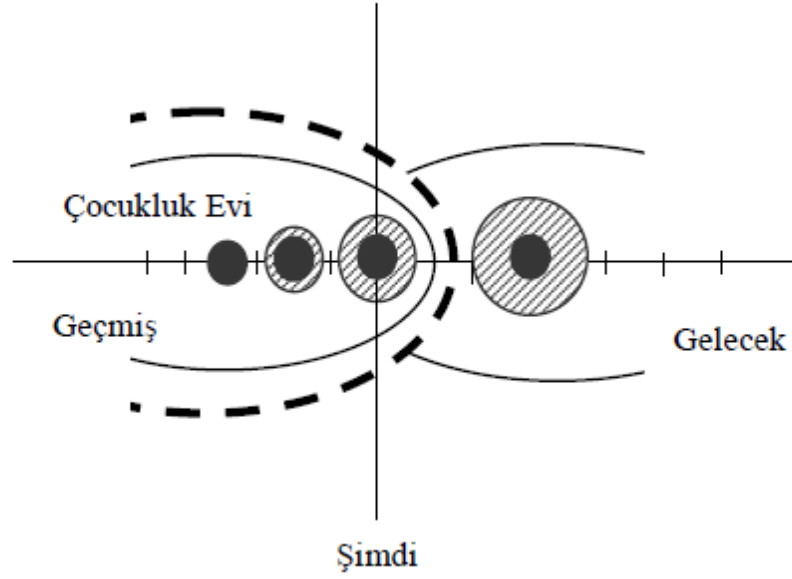
Özak ve Gökmen (2019) “Hatırlama nasıl gerçekleşir? Akılda tutulan mekânsal unsurların özelliği nedir? Mekânları hatırlamak için hangi faktörler anahtar oluşturur?” gibi sorular sorar. Bu soruların cevaplarını da hafıza ve mekân ilişkisi üzerine yaptıkları, çocukluk evlerinin hatırlanması ile ilgili çalışmada ararlar. Hafızanın zaman ile ilintili olduğundan yola çıkarlar ve buna bağlı olarak mekânsal belleğin özelliklerini anlamak için üç kavram etrafında çalışmayı şekillendirirler: algılama, bellek ve ev. Bellek ve mekân ilişkisi, bireysel, sosyokültürel ve fiziksel boyutlarda incelenmiştir, çünkü bu unsurların mekân belleğine en çok etki edenler oldukları düşünülmektedir. Bazen hatırlamada kentsel mekân düzeni ve bölgenin karakteristiği öne çıkabilir. Parklar, avlular gibi dış ortam öğeleri insan yapımı çevre ile karşılaştırılarak hatırlandığında daha fazla anı oluşumu gözlenmiştir. Çalışmaya ait mekânsal bellek ile ilgili şema şekil 2.1’de görülebilir. Mekân hatırlamasında, bir mekâna göre diğerinin konumunun hatırlanması söz konusudur. Ayrıca yaşanan evin biçimi, mekânların kodlanarak hatırlanması noktasında önemlidir (Özak ve Gökmen, 2019).

Ayrıca mekânı hatırlamada cinsiyet farkları, yaş aralığı, mekân ile ilişkilene süresi, mekânın kişisel anlamı gibi kavramların etkili olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma içerisindeki mekân tanımları kişisel anlatımlardan elde edilmiş olsa da, mekânın sosyal durumu, zamanın sosyoekonomik ve politik özellikleri, yerel gelenekler ve davranışlar, insan ilişkileri, komşuluk ilişkileri ve aile ritüelleri gibi etkenler

tanımlanarak kişisel anlatımlar değerlendirilmiştir. Hatırlanan mekânların insanlar için önemi vurgulanmış, yaşanan evlerin biçimleri, kullanılan malzemenin hissettirdikleri, evdeki yaşama biçimleri, evin nasıl konumlandığı ve ne hissettirdiği gibi konular üzerinde önemle durulmuştur. Bu çalışma mekânı toplumsal bellek süzgecinden geçirerek anlamak adına önemlidir.

Mekâna ait bellek, kişisel ve yaşanan tecrübelerden kaynaklıdır; yaşanan mekânın mimari düzeni, çocukluk evi veya büyüdüğümüz şehrin sokakları vücut belleğimizde kazılıdır. Öğrenilmiş mekânlara ait hatıralar ise, hikayelerden dinlediğimiz tecrübelere aittir ve bize arkadaşlar, aile veya içinde bulunduğumuz topluluk tarafından aktarılmışlardır ve zihinsel bellek olarak adlandırılırlar. Bastea (2004, aktaran Özak ve Gökmen, 2019) bunları yaşanan ve öğrenilen bellek diye tanımlar. Mesela, kadın ve erkek için, ev içindeki mekân kullanımları ve kullandıkları mekânlar farklılaştığından, mekânsal bellek farklı şekillerde biçimlenebilir (Özak ve Gökmen, 2019). Bir evin herhangi bir aile bireyi için taşıdığı anlam, aile kurgusu içinde taşıdığı anlamdan çok farklı olabilir (Özak ve Gökmen, 2019). Mekâna ait olan mekânsal bellek, bireylerin mekâna ait anlamlandırmalarına, mekânla olan duygusal deneyimlerine bağlıdır (Avcioğlu ve Akın, 2017).

Hatırlanan döneme ait mimari, politik ve ekonomik unsurlar mekânsal hatırlama için önemlidir. Sosyopolitik ve sosyoekonomik etkenler mimariyi yönlendirir, böylelikle konut biçimlerini de etkiler. Görenekler ve pratikler de kültürel mekânların hatırlanması için önemli bir olgudur. Örneğin küçük bir çocuğun bahçede evde veya sokakta oynamasının hatırlanması, mekân pratiklerinin hatırlanması bakımından önemlidir. Çocukluk evi hatırlanırken, mekânın fiziksel özelliklerine eşlik eden birtakım aktiviteler, kokular ve fiziksel mekânın hissettirdikleri de hatırlanır (Özak ve Gökmen, 2019).

Şekil 2.1 Özak ve Gökmen'in (2009) çocukluk evi üzerinden modelledikleri mekânsal bellek şeması

Archer'a (2005) göre mekân teorisi son yıllarda insana dair bilinç ve toplum gibi kavramlar ile ilintili hale gelerek çalışma kapsamını genişletmektedir: insan bilinci ve kimliği gibi kavramların yapılı çevre ile bağlantısı da bu kapsamlardan biridir. Bu noktada ise devreye toplumsal bellek, aidiyet gibi kavramlar girer. Bellek hatırlama için bir mekâna ihtiyaç duyar. Bu mekân illaki coğrafi bir gerçeklik olmasa da, daha önce bahsedildiği gibi zihinsel bir mekân da olabilir, var olmaktadır. Hatırlamada mekân bir sahne olarak önemlidir ve mekân içerisindeki, mobilya, araçlar vb. belirteçler de bu eylem için gereklidir (Assmann, 1997).

Mallgrave (2018), hafızanın bir mekânla ilişkisinin, o mekânın mekân içindeki olaylara bir sahne oluşturması olduğunu ifade eder ve bu yüzden hafıza, kültürel ritüeller açısından önemlidir. Ona göre, herhangi bir hatırlama eyleminde zamansız olarak mekân bir sahne olarak bulunmaktadır. Zaman parametresi bu noktada tartışmaya açık bir konu olabilmekle birlikte, Mallgrave buradan yola çıkarak, mimari tasarımda sahne oluşturmanın ve bunu kullanıcıların mekânı kullanma pratiklerine göre yapmanın önemini göstermektedir.

1984 yılında Pierre Nora'nın yazdığı Anıtsal Mekânlar adlı serisinde de bellek ve mimari konularına değinilir, hafıza mekânlarından ve bu mekânların tarih ve insan ile ilişkisinden bahsedilir." Ona göre hafıza mekânları; insanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangi bir topluluğun ortak hafızasına ait simgesel öge hâline getirdiği maddi ya da fikri düzendeki her anlamlı birimdir" (Nora, 2006, aktaran Şehitoğlu, 2021). Ulusların veya toplulukların, belleği canlı tutabilmek için oluşturduğu mekânlardır hafıza mekânları. Böylece geçmiş ile günümüz arasında yapay da olsa yeniden bir bağ kurma çabasına girilir.

Toplum için var olan hafıza mekânları düşüncesi, toplumsal bellek kavramına yönlendirir ve bu noktada, belleğin mekân ile olan ilişkisi bakımından "toplumsal mekân" kavramından söz etmek gerekir. Lefebvre (2000) toplumsal mekânı "ideal" veya "ürün" olmayan, ürünlerin ortak varlığı ve eşzamanlı ilişkilerinin bütünü olarak tanımlar. Buradan yola çıkarak toplumsal mekânın işlevini belirler: "Mekânı Üretmek". Toplumsal mekânın oluşum başlangıcını, "ilksel" olan doğaya dayandırır. Bu mekânın içerik olarak birçok unsurdan oluştuğunu ve algılanan-yaşanan, görünen-görünmeyen, pratik-teorik gibi birçok ikilikten meydana geldiğini iddia eder. Buradan da toplumsal olarak şekillenmiş yapıların, mekânların bir anlamı olduğunu, toplum tarafından anlamlandırıldığını ifade eder. Hasgül ve Turgut (2018) da bunu destekleyerek belleğin "sosyo-toplumsal" ilişkiler ile anlam kazandığını söyler. Mekân ve belleğin karşılıklılığı, birbirlerinde değişiklikler yaratır. Bellekteki değişimler fiziksel mekânı etkileyebileceği gibi, fiziksel mekândaki değişiklikler de belleği etkiler. Bellek toplumsal olarak belirlenirken, toplumsal anlamı olan mekânlar ile ilişkilendirilmesi kaçınılmazdır. Tersten düşünecek olursak, "iktidar mücadelelerine, sosyal ve kültürel akımlar, vb. olaylara sahne olan mekân, toplumsal kimlik ve belleğin izlerini taşımaktadır" (Hasgül &Turgut, ibid).

Massey' e (1993) göre toplumsal olan her zaman ve kaçınılmaz olarak mekânsal olanla ilgilidir. Massey (1993), mekânın toplumsal olarak var olduğu 1970'ler teorisine ek olarak, 1980'lerde de sosyal olanın mekânsal olarak da organize olduğu gerçeğinin eklendiğini aktarmaktadır. Mekân, karşılıklı ilişkilerden kuruludur. Tüm bu karşılıklı ilişkiler, tüm mekânsal ölçeklerde olurken-lokal veya global gibi- birçok toplumsal

ilişkinin varlığı aynı anda söz konusudur. Toplum gerekli olarak mekânsal bir düzen alır, böylece işleyiş biçimi belirlenir.

Boyer'e (1994, aktaran Hasgöl ve Turgut, 2018) göre toplumsal bellek günlük yaşam pratiklerine yani mekânsal pratiklere, mekânda gerçekleştirilen eylemlere de bağlıdır. Belirli bir topluluk içinde yaşayan bireyin gündelik mekânsal pratikleri diğer topluluk üyeleri ile benzerlik gösterir. Böylece fiziksel çevrenin belirli bir şekilde kullanılması biçimi de toplumsal belleğin unsurlarından biri olur. Yani mekânın ve mekânın nasıl kullanıldığının toplumsal bellek oluşumunda önemli bir yeri vardır. Rossi'ye göre ise (aktaran Hasgöl ve Turgut, 2018) "kentin kendisi orada yaşayanların toplumsal belleğidir." Nesne üretimi de aynı şekilde toplumsal belleğin bir parçasıdır. Kentsel nesnelere de buna güzel bir örnektir. Rossi bu bağlamda kentsel mimari öğelerini örnek göstermektedir.

Öte yandan mekânsal bellek adı verilen mekâna ait bir bellekten bahsetmek de mümkündür. Çolpan ve Erkan (2016), kentsel bellek kavramının öneminden bahsederler. Kentsel belleğe ait verilerin saptanmasının gerekliliği ve bu veriler doğrultusunda kentsel ölçekteki yeni yapılaşmanın regülasyonunu önerirler. Ancak bu sayede mahalle mekânlarının anonim bir kimlik oluşumu sürecine girmesi önlenemez:

"Mekânı simgeleyen yapı, alan ve işlevler, mekânın belleğini ve dolayısıyla kimliğinin sürdürülebilirliğini etkilemektedir." (Çolpan & Erkan, 2016)

Kentsel mekânda da aidiyet hissi, mekân kullanıcılarının kimliği ve kültürel niteliği ile mekânın kimliği ve kültürel niteliği arasında bağ kurulması sonucu oluşur (Boyer, 2015, aktaran Çolpan & Erkan, 2016). Kentsel belleğin aktif olması için, bir mekân ve mekânda var olan yaşantının izlerinin hatırlanması gerekir. Bu hatırlamanın oluşabilmesi için de bilginin kodlandığı bağlam ile o an içinde bulunulan mekânsal bağlamın bir şekilde ilişkili olması gerekir. Örneğin, toplumsal bir değere sahip olan ve yaygın olarak bilinen bir anıt toplumsal bellekte yer etmektedir. Bu anıt mekânsal bir belleğe sahipken, anıtın yok edilmesi toplumsal bellekte bir eksiklik yaratacağından aidiyet hissini azaltıcı bir etkisi olur (Avcıoğlu & Akın, 2017). Buradan yola çıkarak, herhangi bir yer değiştirme durumu sonrası mekânla ilişkilenebilmenin yolu, daha önceden yaşanan mekân ile bir bağlantı kurabilmektir denebilir. Bu

bağlantı her zaman yapısal benzeşme üzerinden tanımlanmak zorunda olmamakla birlikte; mekândaki yaşantıyı anımsatan günlük yaşantı biçimindeki küçük unsurlar da bağlantının kurulmasına yardımcı olabilirler. Önemli olan hafızada yer etmiş mekândaki yaşantıya ait belirteçlerin o veya bu şekilde yeni yaşantı biçimine, mekânla da ilinti kurabilecek şekilde adapte edilebilmesidir. Böylece aidiyet hissi tekrar yaratılmaya çalışılır

3. GÖÇ ÖNCESİ MEKÂN ÖRNEĞİ: SKALIŞTE (KAYACIKLAR) KÖYÜ

Bu bölümde Türklerin Balkanlardaki varlığının kısa bir tarihi anlatılacak olup, özellikle Sovyet Rusya etkisindeki Bulgaristan yönetimi sırasında Türkler'in yaşam biçimini etkileyen ve devlet ideolojisi tarafından dikte edilen ideal yaşam biçimi incelenecektir. Sözü edilen Skalışte (Kayacıklar) Köyü'nde 1978 göçü öncesi yaşamış bir aile ve yakınlarına sorulan sorular üzerinden, köyün o dönemdeki mekânsal nitelikleri anlaşılmasına çalışılacaktır. Kişisel hafızalardan erişilen bu bilgiler, döneme ait tarihi bilgiler ile desteklenmeye çalışılacak, dönemin ideolojisinin belleklerde yer etme biçimi ön plana çıkarılacaktır. Hatırlama üzerinden kurulan bir mekânsallık, bugüne ait resimler ve anlatılarla tekrar kurgulanmaya çalışılacaktır. Skalışte köyü, günümüzde ve 1978 tarihinde Kırcaali iline bağlı bir köy olup, sadece Türk nüfusa sahiptir. Araştırmalar göstermektedir ki, Kırcaali ve bağlı köyleri, 19.yüzyılda Türk nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı bir bölge olarak bilinmekte ve tüm yer isimleri de Türkçe'dir. Güncel olarak var olan Köy ismindeki ikilik, Bulgarca bir ad verilmesi ile oluşmuştur.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında alıntılar yapılacak olan röportajların yapıldığı ve Skalışte Köyü ile Karaman Mahallesi'nde yaşamış aileyi tanıtmak gereklidir. Fatma M. Ve Lütfi M. 'nin ebeveynliğinde göç eden ailenin çocukları sırasıyla Meliha Ş., Mediha Ö. ve Yılmaz M. 'dir. Fatma M. 1942 Bulgaristan, Kırcaali Şehri'ne bağlı Skalışte Köyü doğumlu olup, ilkokul mezunudur. Çocukluğundan evliliğinin ilk 10 yılına dek tarlada çalışan veya bahçe işi yapan Fatma M., 1975'ten sonra köye devlet eli ile açılan fırında ekmek satışı yapmıştır. Eşi Lütfi M. ise 1944'te aynı köyde doğmuş, 2023'te Karaman Mahallesi'nde vefat etmiştir. İki yıllık teknik yüksek okul mezunu olan Lütfi M. Bulgaristan'daki yaşamı boyunca kamyon şoförü olarak çalışmıştır. En büyük çocuk olan Meliha Ş., 1963 doğumlu olup 15 yaşına dek Bulgaristan'da yaşamıştır. Sırasıyla diğer çocuklardan Mediha Ö., 1967, Yılmaz M. de 1975 doğumludur. Anne, baba ve üç çocukta oluşan bu aile, köydeki evlerinde babaanne ve dede ile birlikte yaşamaktadırlar. 1978 yılında, Türkiye'ye göç ederken ise babaanne vefat etmiş

olduğundan, sadece dede yani Hüsnü M. ile birlikte Karaman Mahallesi'ne yerleşmişlerdir. Göçten sonraki süreçte, çocukların bazılarının evden ayrılması söz konusu iken, Yılmaz M. ve Fatma M. 1.katta olmak üzere, günümüzde hala aynı evde yaşamaktadırlar. İlk olarak 1990 yılında Mediha Ö. evlenerek başka bir yere taşınmış, çok sonradan 2013 yılında ise o güne dek kendi çekirdek ailesi ile birlikte evin giriş katında yaşayan Meliha Ş. yeni bir ev alarak, uzak bir mahalleye taşınmıştır. Göç öncesi ve sonrası mekânlar için Fatma M. ve evin büyük çocuğu olarak göçü deneyimleyen Meliha Ş. ile yapılan röportajlar sıklıkla alıntılanacaktır. Bunun dışında eklerde bulunabilecek, Mediha Ö. ve Meliha Ş. nin eşi olan Özcan Ş. ile de toplumsal belleği kavrayabilmek ve göç etkisini anlayabilmek için söyleşiler yapılmıştır.

3.1 Türklerin Balkanlardaki Durumu

Türkler'in Balkanlardaki varlığı, Osmanlı'nın Rumeli'yi fethinden çok daha öncesine dayanmaktadır. Çeşitli Türk topluluklarının Karadeniz'in kuzeyinden ve Anadolu üzerinden Balkanlara girdiği ve buralara yerleştikleri bilinmektedir. Öyle ki Peçenek ve Uzların bu bölgede Slavlar ve Trakyalılar ile karıştığı düşünülmektedir. Kuzey Bulgaristan'ın bir bölümü ve Varna'dan Tuna nehrine dek olan bölüm Osmanlı Devleti'nin iskân politikalarından önce Türkleşmeye başlamıştır denilebilir (Altunan, 1999). 13. yüzyıla gelindiğinde ise, Anadolu Selçuklularının Moğollardan kaçarak Balkanlara gelmesi ile, Anadolu Türkler'inin ilk kez Balkanlara ayak basması gerçekleşmiş olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kurulmasına dek geçen süreçte ise Anadolu Beylikleri Balkanlara akınlar düzenlemiştir. Osmanlı Devleti kurulduktan sonraki süreçte ise, Balkanların fethini kolaylaştıran birtakım durumlar söz konusudur: Anadolu'daki göçebe halkın yeni verimli toprak arayışı ve Bizans'ın güç kaybetmesi ile Balkanlardaki hakimiyetinin zayıflaması gibi (Altunan, 1999). 15. yüzyılda ise, Osmanlıların önderliğindeki akıncılar, üç koldan Balkanlarda ilerlemiş, "göçler sonunda Trakya, Bulgaristan'ın doğusu, Meriç vadisi ve Dobruca" (İnalçık, aktaran Altunan, 1999) Türkleşmiştir. Daha sonrasında ise Balkanlar Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân politikası ile Anadolu'dan Türk göçlerine sahne olmuştur. Bu politika etkisini özellikle 14. ve 16. yüzyılın ortası arasında göstermiştir. Rumeli'nin fethi ile buraya yerleşen ve yerleştirilen Türkler'in Hristiyan halka karışmadan

kendileri için ayrı köyler kurdukları bilinmektedir (Altunan, 1999). Koinova'ya (1999) göre günümüzde Bulgaristan sınırları içinde yaşayan Türkler'in ataları Osmanlı topraklarında yaşayan Yörükler veya 14. Yüzyıl sonlarında Bulgaristan'a yerleştirilen Türklerdir.

Balkanlar 14. yüzyıldan 20. yüzyılın başına dek Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında var olmuştur. Bu nedenle göç, göçmenlik ve iç göç gibi durumlar Osmanlı tarihinde önemli rol oynamıştır. Özellikle Osmanlı'nın yükselişte olduğu dönemde, insanlar imparatorluğun ekonomik durumundan fayda sağlamak amacıyla Osmanlı'ya göçler gerçekleştirmiştir. Kasaba (2009, aktaran Baldwin-Edwards vd., 2015), Osmanlı İmparatorluğu'nu ilk zamanlardan itibaren hareket halinde bir imparatorluk olarak tanımlar; sürekli farklı insan gruplarının imparatorluk içinde kimi zaman zorunlu bir şekilde kimi zaman da kendi istekleri ile göç halinde olduğunu söyler. Özellikle Balkan bölgesi sınırları içinde, mevsimlik çalışma için yapılan göçler de göz önünde bulundurulduğunda, yoğun bir göç akışı olduğu görülür. 17. Yüzyıl sonlarına gelindiğinde Balkanlarda çoğunlukla Türkler, Yahudiler ve Yunanlılardan oluşan nüfusun, Slav göçleri ile etnik ve dini konfigürasyonunun değişmeye başladığı görülmektedir. Ulus devletlerinin kurulmaya başlaması ile birlikte denetimsiz göçler azalsa bile, devletlerin bu konuda net bir düzenlemeleri henüz olmadığından bu dönemdeki göç miktarları ile ilgili net bir fikir edinmek çok da mümkün değildir (Baldwin-Edwards vd., 2015).

19. yüzyılda Balkanlarda yaşayan halkların bağımsızlık mücadelesinde oldukları görülmektedir. Bunun en büyük nedenlerinden birkaçı, Osmanlı'nın merkezi idare sisteminin artık işlerliğini kaybetmiş olması ve Fransız Devrimi sonrasında yükselen ulusalcılık, bağımsızlık gibi akımlardır. Ulusalılık akımı öncesi, Balkanlardaki tek ayırım Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındadır. Türkçe konuşmayan fakat Müslüman olanlar da Türk olarak adlandırılmaktadır, yani kimlik din üzerinden sınıflandırılır. Balkanlardaki Hristiyan Ortodoks kimliğinin bozulması, Bulgarların ve Yunanlıların kendilerine ait kilise açması ve bu kilise mensuplarının Bulgar ve Yunan olarak aldandırılması ile başlar. Burada ortaya çıkan ilk sıkıntı, coğrafi olarak Bulgar veya Yunan sınırlarına yakın olmayan bölgelerdeki karşı kimliğe sahip olarak adlandırılan kişilerin, Bulgar veya Yunan kimliği seçmek zorunda kalmasıyla ortaya çıkar. İki devlet

de ulusalcılık kapsamında kendi vatandaşı olarak adlandırdığı nüfusu kendi bünyesine katma çabasında propagandaya başlar. 1876 yılında Rusya-Osmanlı Savaşı'na dek özgürlüğünü kazanamayan Bulgaristan Devleti kurulur; fakat bölgedeki genişlemesini kabul etmeyen Avusturya-Macaristan ve İngiliz İmparatorlukları tarafından yapılan Berlin Anlaşması ile, Bulgaristan'ın toprakları var olanın %37,5 oranında küçültülür. Bu sırada Doğu Rumeli devleti kurulur. Bir süre sonra Doğu Rumeli ve Bulgaristan birleşir. Kendi aralarındaki göçmen alışverişlerinden sonra ise Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmeleri sonucu Balkan Savaşı başlar. Bulgaristan'ın sınırlarını iyice genişlettiği ilk savaş sonrası, bu kez Makedonya'yı da kendisine katma gayesiyle Bulgaristan Yunanistan ve Sırbistan'a saldırır. Böylece 1913 yılına gelindiğinde, Bulgaristan İkinci Balkan Savaşı'nı başlatır. Yunanistan'ın bir bölümünü ve Ege denizine ulaşımı eline geçirir. Bu sırada ise Edirne ve Kırklareli Osmanlı'ya geçer (Baldwin-Edwards vd., 2015). Böylece Osmanlı Devleti içinden Balkanlara göçen ve Balkanlardan Osmanlı'ya göçen Müslüman nüfusların hareketliliği devlet içinde bir iskân sorunu oluşturmuştur (Babuş, 2006, aktaran Eyigün, 2019). Balkan Savaşları'nın oluşturduğu ve bölgeyi etkileyen stabilite eksikliği, bir anlamda 1. Dünya Savaşı'nın oluşumuna da katkıda bulunmuştur. 1. Dünya Savaşı sonrası Türkler'in milli mücadelesi neticesinde imzalanan Lozan antlaşması sonucunda devletlerin Türkiye ve Balkanlar arasındaki kesin sınır belirlenmiş olsa dahi, bu sınır bölgeleri etnik anlamda karmaşık bir nüfus yapılanmasına sahiptir. Bu tarihten sonra da bölgede birçok göç yaşanmış, bu göçler kimi zaman kişilerin istekleri doğrultusunda, kimi zaman ise devletlerin zoru ile gerçekleşmiştir.

İnsanları etnik kimliğinden dolayı ait oldukları topraklardan sürmek muhtemelen insanlığın var olduğu sürece gerçekleştirilen bir eylemdir. 19.yüzyıldan itibaren ise bu pratik, işlenebilir topraklar ve yerleşim alanları bulmak amacıyla yapılmaya başlanarak, modern sebeplerle rasyonalize edilmiştir. Ulusalcılık bu rasyonalizasyon için ana faktör haline gelmiştir. Gellner (1993, aktaran Detrez, 2015) ulusalcılığı 'politik ve ulusal birimin mutabaklığını sağlayan temelde politik bir prensip' olarak tanımlar. Ulusalcılıkla beraber etkili olan diğer bir faktör ise irredantizmdir. İtalyanca 'irredento' kelimesinden türeyen bu kavram "kurtarılmamış" anlamına gelmektedir (Encyclopedia of Nationalism, 2001, aktaran Yücel ve Doğan, 2022). Bu kavram

devletler tarafından, başka ülkelerde yaşayan aynı etnik kökende olduklarını iddia ettikleri toplulukları kendi bünyelerine katmak ve anavatanla bütünleştirmek iddiası ile kullanılmıştır. Etnik birleştirmeci bir milliyetçilik ideali olarak açıklanabilir. Bu idealler doğrultusunda, yıkılan imparatorluklardan kurulan ulus devletleri, etnik kökene önem vermeye başlamış, bu nedenle devletler arası mübadeleler gerçekleştirerek etnik nüfusu bir arada tutmaya çalışmıştır. Ancak o dönemde Türk etnik kimliği tanımı daha çok din veya dil üzerinden yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etnik köken olarak belirlediği bu tutum, gelecek yıllarda yapılacak göçlerdeki etnik köken sorunu için de yol gösterici olmuştur (İçduygu ve Sert, 2015).

Türklerin, Osmanlı İmparatorluğu altında yöneten ulus olarak Balkanlarda yaşıyor olmalarından sonra; imparatorluk dağılıp ulus devletlerinin kurulmasıyla, Hristiyan halkın içinde yaşayan azınlık Müslümanlar olarak algılanması söz konusudur (Vasileva, 1992). Dişbudak ve Purkis (2014) kazara diaspora teriminin Bulgaristan'da yaşayan Türkleri tanımladığını söyler. Bulgaristan'daki Türkler, politik mekânın ani bir şekilde yeniden düzenlenmesi nedeniyle, vatandaşı oldukları ülkede azınlık olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Rumeli Türklerinin kitleler halinde Türkiye'ye gönderilmesi, 1878'den 1960'a dek Bulgaristan'daki burjuva ve komünist rejimlerin ortak pratiği olagelmıştır. 1980'lerde Bulgaristan'ın sosyalist komşuları arasında en düşük çocuk doğum oranına ve en küçük nüfusa sahip ülke olması ile birlikte, bu modelin uygulanmasının etkili olmadığı düşünülmeye başlamıştır. Politik liderlerin başlattığı 'ulusal diriliş süreci' ile Türkler'in gelişmiş sosyalist topluma tamamen entegre olmaları amaçlanmıştır (Vasileva, 1992).

Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye dönüşü, Avrupa Yahudilerinin İsrail'e veya Yunan ve Alman etnik azınlıklarının Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra ülkelerine dönüşüne benzer. Tüm bu insanlar dönüşten önce yaşadıkları yerde 'kazara diaspora' olarak düşünülebilirler. Her örnekte kendilerini azınlık oldukları veya anavatana döndükleri hiçbir seçenekte göçmen olarak tanımlamazlar. Aslında, anavatana doğru çok uzun bir göç sürecinin bir parçasıdır (Ohliger ve Münz, 2003, aktaran Dişbudak ve Purkis, 2014).

Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin son yüzyıl için yapılan incelemesi göstermektedir ki, bu göçleri etkileyen üç ana faktör bulunmaktadır: iki ülkedeki

politik rejimlerin karakteri, ulusalcı propagandanın yoğunluğu, yabancı güçlerin veya uluslararası kuruluşların etnik sorunları çözmeye yönelik müdahalesi (Vasileva, 1992).

Bu nedenle Türkler, zorunlu göçmen, karmaşık göçmen, gönüllü sürgün gibi birçok göçmen sınıflandırma terimi ile adlandırılabilir. Azınlık konumlarından dolayı zorunlu, göç sebepleri gönüllü ve gönüllü olmayan birçok etken içerdiği için karmaşık, her zaman anavatanları Türkiye'ye döneceklerini düşündükleri için ise gönüllü sürgün olarak adlandırılabilirler. Genelde, etnik azınlık göçleri kalıcı olmakla birlikte, Türkiye'ye Bulgaristan'dan gelen azınlık Türkler için, Bulgaristan'a dönüş çoğu zaman bir seçenek bile değildir (Dişbudak ve Purkis, 2014). Türklerin Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçünde, görünür neden politik olduğu için, göçün zorunlu göç olarak tanımlanması olasılığı vardır (Eminov, 1997; Karpat,1990; Şimşir, 1986, aktaran Dişbudak & Purkis, 2014). Oysa alan araştırmaları göstermektedir ki, tetikleyici politik nedenin altında, Türklerin ekonomik, geleneksel, politik ve mekânsal olarak dışlanması söz konusudur.

Türkiye'ye gelen göçmenler, Türkiye'yi her zaman anavatan olarak görmüşler ve geri döndüklerinde iş, eğitim, konut gibi konularda ihtiyaçları karşılanacak ve böylece entegrasyon süreçleri kolaylıkla tamamlanacak aynı zamanda da köklerine dönmüş olacaklarını düşünmekteydiler. Her ne kadar etnik geri dönüş göçü diğer göç türlerinden farklı olarak düşünülse de göçmenler belirli bir ölçüde sosyal ve ekonomik entegrasyon bakımından zorluk çekmektedirler. Özellikle yerli toplum tarafından kabul edilme süreci ve yeni bir yaşam biçimiyle karşılaşma durumu, tüm göçmenler için ortak süreçler olarak düşünülebilir. Yine de Bulgaristan'dan gelen Türk göçmenlerin çoğu, Türkiye'de kalmaya devam etmekte ama aynı zamanda Bulgaristan ile olan bağlarını da tamamen koparmadan yaşamak istemektedirler (Dişbudak ve Purkis, 2014).

3.1.1 Sovyet Rusya propagandasının Balkanlardaki etkisi

İktidar üretim biçimlerini belirleyici güce sahip olduğu için, toplumu ve mekânı da şekillendirir. Mekâna gömülü siyasi stratejiler, devlet politikasını dinamik bir karaktere dönüştürür (Aydın ve Türkün, 2022). Bu nedenle bahsedilen yaşam biçimi

ve günlük yaşantı mekânlarına dair bütünsel bir kavrayış elde edebilmek adına, o devlete ait politik yapılanmaya göz atmak gereklidir.

Endüstri devriminden sonra sosyal ve ekonomik devinimlerin ayrılmaz bir parçası olarak mekânsal bir yeniden yapılanma yaşanmıştır. Büyük üretim şehirlerinin ekonomileri ciddi bir düşüş yaşarken, ağır sanayi bölgeleri de bundan nasibini almıştır. Kadınlar için ücretli istihdamın artması ile erkek-kadın istihdam dengesi değişti. Yüksek teknoloji endüstrileri ve büyük ölçüde genişleyen bankacılık, finans ve profesyonel hizmet sektörleri bölgeleri dönüştürmeye başlamıştır. Massey (1993) bu değişimlerin örneklerini İngiltere üzerinden verir: ‘...bir zamanlar gerileyen iç şehirlerin bazı bölgelerinde dikkat çekici, ancak mekânsal olarak sınırlı bir dönüşüm yaşandı. Her yer sahil bölgeleri, pahalı konutlar ve şık ofislerle yeniden canlandırılır. Belki de ulusal yapısal değişikliklerin bir coğrafi yeniden yapılanma içerdiği gerçeği, ülkenin farklı bölgelerindeki insanların oldukça farklı değişiklikler yaşadığı ve değişim yollarının bir yerde diğerinden oldukça farklı olabileceği anlamına gelmektedir.’ Yapısal değişiklikler de bölgede yaşayanlar tarafından değerlendirilirken, olumlu veya olumsuz bir politik düşünceyi de beraberinde getirmektedir. Yani yapılı çevredeki değişimin politik sonuçlar doğurması, politikanın yapısal çevre değişikliğine ön ayak olması kadar gerçek ve karşılıklı birbirini etkileyen süreçler olduğunun da kanıtıdır. Ulusal değişimdeki mekânsal varyasyon gerçeği, ulusal ve uluslararası değişimlerin ülkenin farklı bölgelerini nasıl farklı yönlerde etkilediğinin göstergesidir.

Lefebvre (2000), bir üretim tarzından diğerine geçişin teorik olarak büyük önem taşıdığını söyler. Bu, toplumsal üretim ilişkilerindeki çelişkilerin mekânı etkilemesi ve buna bağlı olarak mekânın dönüşmesi anlamına gelir. Her üretim tarzının kendine özgü bir mekâna ihtiyaç duyduğu düşünüldüğünden, bu geçiş sürecinde yeni bir mekânın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu nedenle de her politik rejimin kendi mekânlarını oluşturması durumu söz konusudur. Bulgaristan’da etkisi olan sosyalizm rejimi doğrultusunda mekânlar oluşumundan bahsetmek mümkündür. Bunun için, Bulgaristan’ın ne şekilde politik değişime uğradığı ve politik anlamda örnek aldığı Rusya ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu bilmek gerekir.

İngiltere ve Rusya arasında 1944 yılında, sürdürülen diplomatik anlaşmalar sonucunda, Bulgaristan’ın yüzde yetmiş beş oranında, Sovyetler Birliği denetimine

bağlı olması ve buna paralel olarak da Yunanistan'ın yüzde doksan oranında batıya bağlı olması ve böylece Bulgaristan'ın Akdeniz'e erişimi kesilmesi şeklinde anlaşmaya varılmıştır (Crampton, 2007).

Böylece çok erken bir zamandan Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği kapsamında bir ülke olarak yönetilmesi kararlaştırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na da Sovyetler tarafından katılan Bulgaristan'ın daha önce ana ticari yollarının yöneldiği Almanya ile olan tüm iletişimi kesilmiş ve ekonomik olarak zorlu bir duruma giren ülkeyi bir Amerikan diplomat 1944 yılında 'cehennem gibi bir durumda' şeklinde yorumlamıştır. 1947 gibi erken bir dönemdeki anayasada yönetim şekli 'demokrasi' olarak belirtilmiş ve kişisel haklar koruma altına alınmış olsa da anayasanın bazı maddelerinde üstü kapalı bir biçimde, özel mülkiyet ve çalışma izinleri gibi konularda belirsiz sınırlamaların olabileceğini gösteren söylemler bulunmaktadır. 1940'ların sonlarından itibaren, ekonomik anlamda Sovyetler Birliği sistemi benimsenmeye başlamış, ağır sanayiye ağırlık vermek ve tarımda kolektivizasyon gibi planlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Kolektif çiftçilik kavramı ile TKZ ismi ile bilinen kuruluşlar kurulmaya başlanmış, öncelikli olarak tarım ile uğraşanların gönüllü olarak bu kooperatifleşmeye katılması beklenmiştir (Crampton, 2007). Her bölgede aynı anda kooperatifleşmeye gidilmediğinden 1942 doğumlu Fatma M. "1950'lerin sonunda kendi tarlalarının ve makinalarının da kooperatifleştirmeye katıldığını" hatırlar.

Bulgaristan'daki sosyalist sistem, diğer doğu Avrupa ülkeleri gibi, kırsal yaşamın bir parçası olan köylüler üzerinden şekillenmiştir. Her ne kadar Sovyet Ülkeleri endüstrileşmeyi ana ideoloji olarak dile getirirse de kırsalı bunu finanse etmek için kullanmışlardır. Bu nedenle 1950-60 yılları arası baskın olarak öne çıkan kırsala ait temalar, zorunlu kolektivizasyon, düşük ücretler ve yoksulluk gibi konulardır. Buna rağmen sosyalist sistemin gücünü en çok aldığı kesimin yine kırsal kesim olduğunu görmek şaşırtıcıdır. 1989 öncesi yirmi yılda, kırsal yaşam Zhivkov'un yönetimi altında gelişmeler göstermiş, elektrik ve çeşme suyu gibi uygulamalar köylere gelmiş, tarımda makineleşme başlamış ve köyde yaşayan insanlar için, tarım dışında çalışma olanakları ortaya çıkmıştır (Creed, 1995). Örneğin Fatma M., 1970'lerde köyde devlete bağlı olarak yarı zamanlı ekmek satarak, ekstra gelir elde etmiş ve bu şekilde

ailesini desteklemiştir. Yine de kırsalın şehirlere göre birçok dezavantajı olmaya devam etmiştir.

Rusya'nın etkisinde bir politika sürdüren Bulgaristan'da, 1950'lerden itibaren devlet büyüklerinin 'Sovyetler Birliği ile dostluğun hava ve güneşin yaşam için gerekliliğine benzer' şeklinde söylemi ünlüdür. Öyle ki, devlet kiliseden de rejimi desteklemesini, halkçı olmasını ve bu konuda Rus kilisesini örnek almasını istemektedir.

1950'lerde sosyalist rejim baskınlığını artırırken, Stalinist mimari yeni yapılan projelerde veya şehirlerin genişleme projelerinde etkili olmuş, Sovyet film ve kitapları Bulgaristan genelinde popüler olmuş, hatta Bulgar alfabesinden bazı Bulgarca harfler çıkarılarak alfabenin Rus alfabesine yakınlığı amaçlanmıştır. 1952-1954 yılları arasında eğitim sistemi de Sovyetler modeline uyumlandırılmaya çalışılmıştır. Sovyetler Birliği eğitim kitapları kullanılmış, okul yılı dört döneme bölünmüştür.

1960'lı yıllardan itibaren Jivkov'un yönetime geçmesi ile birlikte, Bulgaristan ekonomik ve sosyal anlamda ilerleme yaşamıştır. Jivkov, şiddet yanlısı olmadan, otoriter bir rejim kurmuş ve Sovyetler Birliği'nin destekçisi olarak yönetimi sürdürmeye devam etmiştir. 1950'lerin sonunda tarımsal kolektivizasyon tamamlanmış ve şehirlerde yaşayanların sayısı artmıştır. 1946 yılında nüfusun yüzde 24,68'i şehirlerde yaşarken, 1965 yılında bu sayı 46,46'ya ulaşmıştır. Sovyetler Birliği ülkenin ithalat ihtiyaçları için hala temel sağlayıcısıdır. Diğer Avrupa ve Avrupa dışı ülkeler ile de bazı ekonomik anlaşmalar yapılsa da Bulgaristan ekonomisinin fonksiyonel kalmasını sağlayan ticaret Sovyetler içinde yapılmaktadır.

Bu dönemde kadınların da çalışma hayatında aktif olması için çalışmalar yapılmıştır. Kız çocuklarının eğitim seviyesi artmış, genel olarak okuma yazma oranı da artmıştır. Sağlık ve eğitim ücretsiz bir şekilde sağlanmış, öğretmenler ve doktorların sayısı artırılmış; okur-yazarlığın ülke geneline yayılması için adeta savaş verilmiştir. Hayat koşullarının iyileşmesi ile, yaşam süreleri de uzamıştır (Crampton, 2007). 1971 yılında gelindiğinde komünist parti programı Bulgaristan'ın yönetim biçimini 'olgun sosyalizm', yani 'sosyalizmin en üst ve komünizm için basamak oluşturan biçimi' olarak tanımlar.

Bu süreç boyunca tarım, ülkenin yiyecek ihtiyacını sağlaması ve yurtdışına ihraç edilecek malların önemli bir kısmını oluşturması açısından da önemlidir. Ek olarak Bulgaristan'daki şehirlerin çoğunluğu nüfus olarak küçük olmakla birlikte, yiyecek stokları kırsalın üretimine dayanmakta; hatta şehirde yaşayanlar ihtiyaçlarını kırsaldaki akrabalarından temin etmekte ve uygun zaman buldukça da onlara tarımsal işlerde yardım etmektedir (Creed, 1995). Bu günümüzde de devam eden bir durum olmakla birlikte, köylünün kimlik algılayışında önemli bir unsurdur; sistem onların sırtında yükselmektedir. Bu anlayış politik söylemde de yerini bulmaktadır.

Kimlik sürecinde folklor de büyük bir yol oynar. Bulgaristan dahil olmak üzere tüm Balkan bölgesi Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren sürekli olarak göçlerin ve yeniden yerleşmelerin yaşandığı bir bölge olmuştur (Mutafchieva, 1995). Sürekli olarak idari değişiklikler de yaşayan bir bölge olduğu için, bölge halkının entelektüel birikimi enstitüleşmenin imkansızlığından dolayı, folklor ön plandadır.

Bulgaristan için, komünist parti döneminde, kimlik ve yaşanan yer çok önem kazanmıştır. Bu önemin oluşmasına katkı sağlayan bir faktör ise, devletin nüfus kaydı konusundaki katı tutumu ve köyden kente veya başka köylere yapılacak yer değiştirmenin sınırlandırılmış olmasıdır. Ayrıca, kan bağı ve evlilik yolu oluşan bağlar Bulgar kültüründe önemli bir yer tutarken, aynı köyde yaşıyor olmak bile, kültürel bir bağ oluşumu yoluyla, Bulgaristan vatandaşları için önemli bir kimlik belirteci olarak görev yapmaktadır. Özellikle devlet rejimi tarafından kolektivize edilen tarımsal araziler ve iş paylaşımı gibi konularla güçlendirilen bu kültürel kimlik, köyde yaşayanların coğrafi olarak yakınlığının ve köy dışına ulaşma imkanlarının azlığı sayesinde iyice pekiştirilmiştir (Creed, 1995).

Köylü kimliklerinin oluşumunda büyük öneme sahip ve köylüleri sosyalist rejime doğru yönelten bir faktör ise, başka yönlerden rahatsız edici olsa da aslında tarım arazilerinin kolektifleştirilmesi olmuştur. Kolektifleştirme özel malların devlet bünyesinde toplanmasını sağlarken bir yandan da köylüyü, devlet tarafından oluşturulan imkanlar dahilinde başka işlerde çalışabilmek adına özgürleştirmiştir. Bu nedenle köylü, tamamen toprağa bağlı bir varoluştan kurtulmakta ve toprak dışında, bireysel olarak da çalışarak kimliğini farklı şekillerde geliştirme özgürlüğüne sahip olmuştur. Böylece hem köylü kimliğine sahip olmuş hem de salt tarım işçisi olmadan

ama sistemin bir parçası olduğu bilinci ile kimliksel sürecini geliştirmiştir. Creed (1995) bu durumu şöyle özetler: "Tarımsal politika kimlik politikası ile etkileşime geçerek politik anlamda kararsız olan köylüleri sosyalizme yönlendirmiştir."

Sosyalizmin yaşama biçimlerine dair tüm bu ideolojileri, kaçınılmaz olarak yaşam mekânları kurgusuna da uzanmaktadır. Rejimin 'karşı geldiği burjuva değerleri, modernitenin getirdiği bireyselleşme' ile konut içinde özelleşen mekânların var olması durumuna yol açtığı ve konut mekânsal kurgusunu kapitalist bir düzlemde değiştirdiği için, 'çok odalı konut' kavramına karşı gelmenin mimari anlamda biçimleri tartışılmaktadır. Bu nedenle Rusya genelinde, komünal yaşam biçimini destekleyecek projeler yapılmakta, lüks oteller komün evlere dönüştürölmektedir. Bu dönüşümlerde mekânsal olarak en önemli durum, özel yaşama ayrılan bölümlerinin sınırlılığı ve kolektif mekânların baskın olarak kurgulanmasıdır. Böylece topluma bir yaşam biçimi de sunulmakta/dayatılmakta ve böylece 'burjuvazinin mekân israfından' kurtulunarak, bireycilikten uzak kolektif bir toplum olma idealine yaklaşılmaktadır (Çokuğraş, 2017).

1920-1930 Sovyet konströktivistleri, hayatı değiştirmek ve toplumu dönüştürmek istediklerinde, bunun için uygun mekânların önemli olduğunu anlamışlardır. Ancak, zamanla bu idealler politik sloganlara dönüşmüş ve "daha iyi yaşam" gibi ifadelerle yüzeyselleşmiştir. Bu fikirler, çevre sorunları, doğaya saygı gibi konularla ilişkilendirilmiş ve yeni bir mekânın üretilmesi hız kazanmıştır. Somut mekânlarda gündelik hayat devam ederken, teknik iyileştirmeler yapılabilir (ulaşım, konfor gibi), ancak politik otoritenin denetiminde birleşene kadar farklı mekânsal pratikler gerçekleşemez. Sonuç olarak, "hayatı değiştirme" projesi, politik bir slogan olarak kalır ve gerçeğe bir dönüşüm yaşanamaz (Lefebvre, 2000).

Lefebvre (2000), "Bugün, sosyalist olarak nitelendirilebilecek yerlerde, mimari yaratıcılığın varlığına dair belirgin örnekler bulunabilir mi?" Diye sorar. Günümüzde, "sosyalizm" terimi oldukça muğlak bir anlam taşır. Komünizm idealinin gerçekleşmemesi ve anti-komünizm mitlerinin bu terimi bulanıklaştırmasıyla, sosyalizm kavramının net bir tanımı ortaya çıkmamıştır. Ancak, devlet sosyalizminin bir örneği olarak Bulgaristan öne çıkmaktadır. Ona göre, Sovyet Rusya'nın 1920-1930 arasındaki yaratıcı dönemi, mimari ve şehir planlaması alanında başarısız olmuş ve bu

başarısızlık kısırlık dönemine yol açmıştır. Devrimci dönem, büyük değişiklikleri getirirken, yeni bir toplumsal mekânın oluşması ve bu mekânın gerçekleşmesi için ise uzun bir süre gereklidir.

Modernizmin 20. yüzyıl başındaki yükselişi ile birlikte, makineleşme hayatın her alanına ve her şeye uygulanabilen bir kavram gibi düşünülmüştür. Fabrikalarda beden mühendisliği, evlerin Corbusier'in deyimi ile makine gibi çalışması gerekliliği, sonrasında evin içine geçilerek, ev hanımının çalışma kapasitesinin maksimize edilmesi gibi hayatın her alanında bir aktiflik, mekanizasyon çalışması söz konusu olmuştur. Bu durum komünist rejimde de son derece etkindir. Modernizm etkisini yitirmeye başladıkça, başkalaşan ve farklı şekilde işlemenin mümkün olduğu düşüncesine kendisini açan bir dünya ile karşılaşan rejim de buna karşı bir harekette bulunarak, kendi kabul ettiği değerleri korumak ve değişen dünyada aynı kalmak için savaşmıştır. Bu nedenle Bulgaristan'daki politika 1980'lere geldiğinde herhangi bir farklılığa karşı tahammülsüz davranan bir yapıya dönüşmeye başlar.

2. Dünya Savaşı sırasında güçlenen ulusal birlik söylemleri, savaştan çok sonra da ara ara farklı etnik grupları dışlamak amaçlı kullanılmıştır. Ulusal bir kimlik iddiası, bütünleşik bir halk yaratmak ve bu halkın tepkilerini ve yaşayışını belirlemek için kullanılmış, böylece topluluklara 'varlığınızı sürdürmeniz bu koşullara uymanız ile mümkündür' mesajı verilmeye devam edilmiştir. Bu koşullar zaman ile değişen koşullar olsa da yani ulus kavramının özellik olarak içeriği sürekli değişse de günün gerekliliklerine uygun olanlar ile ulusal söyleme devam edilmiş, bir başka yer ve zamanda iletmeye çalışanlar ise anında unutulmuştur (Ilcan, 2002). Bulgaristan da özellikle sosyalizm etkisinde tarihini, ulusal birleştirici öğeleri birçok kez yenilemek durumunda kalmıştır. Özellikle 1980'lere doğru gelindiğinde etnik azınlıklar üzerinde artırdıkları baskı, örneğin 1950'lerde ulusal politikanın önceliği değildir. Leyla Neyzi (1999) de benzer bir hikâyeyi Türkiye'de yaşayan azınlıkları temsilen Gülümser üzerinden anlatır. Yaptığı röportajların birinde Gülümser şöyle der: "Bizim kendi dilimizden kasetler vardı Zazaca ve askeri arabaları görünce bütün ev kasetleri aldığı gibi toprağın içine gömdüler." Bu hikâyede baskı ve yasaklama örneği Bulgaristan'da Türklere karşı yapılanlara benzer niteliktedir.

İlk olarak 1958 yılında azınlıkları asimile etmek için uygulamalar başlatılmıştır. Bu uygulamalar öncelikle çingeneler ve Pomaklar (etnik kökeni Bulgar olan Müslümanlar) üzerinde etkili olmuştur. 1960'larda Türk ve Bulgar okulları birleştirilmiş, Türkçe yayınlar yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. 1970'lerde ise Türkçe yayın kavramı yok olmuştur. Bu dönemde Türkler üzerinde kuvvetli bir baskı yoktur çünkü 1969 yılında Türkiye ve Bulgaristan arasında yapılan on yıllık anlaşmaya tabii olarak Türk nüfusun serbestçe Türkiye'ye göçme hakkı vardır. 1983'ten itibaren Türk nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerde baskıcı uygulamalar başlamıştır. Türkçe isimler Slav isimler ile değiştirilmeye başlanmış, Türkçe konuşmak yasaklanmaya çalışılmıştır. 1975 yılındaki istatistiklere göre, Bulgaristan genelindeki doğum oranı, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kırcaali bölgesindeki doğum oranının yarısıdır. Böylece Türk nüfusunun Bulgar nüfusuna göre hızla artıyor oluşu da asimilasyon çalışmalarını hızlandıran önemli bir etken haline gelmiştir. Bu dönemde Türkler genellikle Türk köylerinde yaşamaktadırlar. Meliha Ş.'nin anlatılarına göre şehirde yaşamak için, orada çalışmak gereklidir. Bu dönemde genel olarak kırsal nüfus yoğunluğu bulunan Türk halkından sadece küçük bir kesim şehirlerde yaşamaktadır. Özellikle komünist partinin kente dair politikaları sonucu, köyden kente yapılan göçler kontrol altına alınmıştır. Bu nedenle etnik köken ayırmaksızın kırsaldan şehre göç etmek zor olmaktadır. Kentte yaşayanlar devlete belirli bir miktarda kira vermektedirler. Ev satın almak söz konusu değildir. Kentteki yapı birimleri ve kırsaldaki tarlalar devlete aittir. Kırcaali şehir merkezi aksında bulunan ana yolun iki tarafında birçok toplu konut inşa edilmiştir. Bu konutlar günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Ülke genelinde brütalist sembol yapılar inşa edilmiş olup, konut olarak çoğunlukla toplu konut yapımı gerçekleşmiştir.

Mutafchieva (1995), 1983'ten sonra oluşan bu baskının eğitim sistemiyle de desteklendiğini söyler. Var olan eğitim sistemi Avrupa'dan ve dünya tarihinden kopuk, Bulgar ulusalcılığının öne çıkarıldığı ve eğitim sistemi içindekilere hiçbir karşılaştırma yapma veya rasyonel bakış açısı sağlama gibi işlevleri bulunmayan bir sistem olduğu için, ötekilik çok önemli bir durum haline gelmiş; ulusal söylemin ayarı bozulmuştur.

Göçmenlerin politika hakkındaki düşünceleri özellikle göçten sonra ortaya çıkar. Türkiye'deki siyasi hayat ve günlük yaşam pratiklerinin farklılığı bu konuda düşünmelerine sebep olur. Göçmenler, Türkiye'ye göç ettikten sonra fark ettikleri, Bulgaristan'daki yönetim sisteminin sağlık, eğitim gibi faydalarından bahsederken, öte yandan Türkiye'deki ürün çeşitliliğini orada bulamadıkları gibi sebeplerle de hoşnutsuzluklarını dile getirirler.

3.2 Pratikte Mekânsallığın Biçimi: Skalişte Köyü

Devletteki yapısal değişiklikler ile ortaya çıkacak mekânsal değişimlerin arasında güçlü bir ilişki vardır. Özellikle endüstrileşme ve buna bağlı olarak yapılan altyapı inşaları, şehirleşme, nüfus yoğunluğu gibi durumlara yol açmaktadır. Bu nedenle politik değişimlerin, ekonomik değişimler getirmesi ve buradan yola çıkarak bir takım mekânsal dönüşümlere yol açması kaçınılmazdır (Ivanov vd., 2011).

Göçmenlerle yapılan sınırlı sayıda röportajlar incelendiğinde, yaşayış biçimlerine doğrudan ülkenin yaşam biçimini oluşturan kültürel öğelerin etkisi görülmektedir. Bu nedenle yaşanan ülkenin politik tutumu kişilerin yaşam biçimlerini oluşturmasında önemli bir temel etken görevi görür. Ülkenin yönetim biçimi bir ideal düşünce etrafında şekillendiğinden, bu ideal düşüncenin ne olduğuna göre halkın yaşam biçimi şekillenir. Bulgaristan örneğinde olduğu gibi baskıcı bir yönetim biçimi, nasıl yaşanılacağını dikte eden uygulamalarda bulunacağından, tüketim biçimleri, üretim biçimleri, eğitim ve sağlığın işleyişi gibi konular doğrudan devlet kontrolü ile gerçekleşir ve böylece günlük yaşamın büyük bir bölümü de devlet politikasının bir uzantısı haline gelir. Böylece ideal düşüncenin paralelinde hareket edebilecek bir ideal vatandaş hayali gerçekleştirilmeye çalışılır. Sovyetler Birliği etkisindeki Bulgaristan hükümetinin aldığı kararlar ve uyguladığı sistemler bu doğrultuda incelendiğinde, sosyalist ideolojiye ait bir toplum mühendisliğinin izlerini görmek mümkün olur. Bu bağlamda incelendiğinde, önceki bölümde de anlatıldığı gibi köylü ve köy birimlerinin üretimdeki payı doğrultusunda devlet için önemli bir topluluğu temsil ettiğini gerçeğine ulaşmak mümkündür. Bu nedenle sosyalist devlet sisteminin “tarım” ve tarım ve hayvancılığı temsil eden “köylüler” üzerinden gerçekleştirdiği toplum mühendisliği direkt olarak ülkenin üretimi gücünü etkilediğinden kritik bir

öneme sahiptir. Ivanov, Marti-Henneberg, ve Stanev (2011), Bulgaristan Devleti'nin ilk ortaya çıktığı zamanlar çoğunlukla kırsal yerleşimlerden oluştuğunu söyler. Bu nedenle tarımın ve arazi kullanımının, bağlantılı olarak da Bulgaristan köylüsünün devlet politikalarında her zaman önemli bir rol oynadığına dikkat çeker. Köylüyü eğitime çabaları ve kooperatifleşme sonucu, tarım ve hayvancılık dışında bir çalışma hayatına sahip olan hem de iyi bir eğitim alma imkânı olan köy sakinlerinin kişisel kimliklerine yeni bir açılım eklenerek, sadece toprağa bağlı olan bir kimlik yapılandırmasından uzaklaşması söz konusu olmuştur. Böylece sadece yaşadığı ve ekip biçtiği yere bağlı olmayan, şehir hayatı ile de içli dışlı olan bir köylü kimliği ortaya çıkmış ve bu da köylünün yaşam biçimini değiştirmiştir. İmamoğlu (2011), Bulgaristan'daki Türkler hakkında, "Sosyalist modernleşmenin, Türkler arasında en önemli sonuçlarından biri, hızla yükselen eğitim seviyesidir." der. Sosyalist yönetimin bazı yönetim idealleri sonucu bu konuya eğilmiş olması söz konusu olsa da geniş eğitim imkanlarının Türkler için avantajları olduğu göz ardı edilemez. 1970'li yıllarda Türkler arasında okur-yazar olmayanların oranını %15,8 olarak aktaran İmamoğlu (2011) ile çizelge 3.1'de verilen Türkiye Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1980'de açıkladığı okur yazarlık oranı kıyaslandığında, Bulgaristan Türkeri'nde bu oranın daha yüksek olduğu görülür.

Çizelge 3.1 Türkiye'de Nüfusun Okuryazarlık Oranı (1960–80)

Yıl	Ülke Nüfusu	Okuryazar oranı
1960	27.755.000	% 40.1
1965	31.391.000	% 48.1
1970	35.605.000	% 55.0
1975	40.347.000	% 61.9
1980	45.218.000	% 66.7

Kaynak: DiE 1980, Nüfus Sayımları.

Tüm bu yaşam biçimi değişikliklerinin, yaşanan mekânlara yansımaması gibi bir durum söz konusu olamayacağına göre yaşam alanlarının da dönüşmeye

başlamısından bahsedilebilir. Bu bağlamda Fatma M. nin anlatısına göre, “önceden sadece iki odası ve bir büyük sofa benzeri holü bulunan evlerine, 1970 sonrası betonarme ve tuğla” kullanılarak daha modern bir yapım şekli ile inşa edilmiş bir oda eklenmiştir. Bu bölüm evde yaşayanların kendi imkanlarıyla inşa edilmiş olup, herhangi bir yapı regülasyonu söz konusu değildir. Skalişte köyünde doğup büyüyen, 1942 doğumlu Fatma M., “1960 yılında evlendiğinde evlerinde elektrik olduğunu, 1957’deki TKZ (Köy Tarım Kooperatifleri) Kooperatifleşmesi ile de köy suyunun tüm evlere çekildiğini, elektrik var olduğu andan itibaren de evde çamaşır yıkandığını” anlatır. Yani kooperatifleşme sonucu, köylünün yaşamı biçiminin bir kolaylık kazandığını buradan anlamak da mümkündür.

Kooperatifleşmeye dek devlet köydeki her haneden, sahip oldukları hayvan sayısı ve ürettikleri ürünlere göre, yumurta, yün ve mahsul biçiminde vergi alırken, kooperatifleşmeden sonra makineleşen tarım ile köylünün yaşamı kolaylaşmış ve köylüye köy dışında da çalışma imkânı sağlayarak, kişilerin toprağa bağlı olan yaşayışlarını çarpıcı bir biçimde değiştirmiştir. Fatma M. kayınvalidesinin sözlerini aktarır: “Topraklarımızı alacaklar diye korkuyorduk. Keşke daha önce yapsalarmış, işimiz kolaylaştı.”

Sosyalist rejime bağlı yaşam biçimlerinin değişikliğine Fatma M.’nin bir diğer anlatısı ile de ulaşılabilir: “Devlet köye fırın açınca, 1975’ten sonra ben de fırında çalışmaya başladım. Sabah 10:00 ile 12:00 arasında akşam da 16:00 ile 18:00 arası ekmek satıyordum. Ondan önce bahçeye çalışmaya giderdim, orada da para kazanırdık ama böyle kolay değildi. Sabah 8 akşam 6 arası çalışırdık.”

1970’ler sonrası eve alınan çamaşır makinesi ve yine 1975’ten sonra eve eklenen banyo ve mutfak kısmı da yaşam biçimlerindeki değişimi göstermesi açısından önemlidir. Ondan öncesinde yine bir elektrikli ısıtıcı yardımıyla ısıtılan banyo suyu, bir odanın köşesindeki duş bölümünde kullanılır ve böyle duş alınmaktadır. Sonrasında ise artık kuzine sobada yapılan yemeğin yerini mutfakta yapılan yemek almaya başlamış, duş ihtiyacı ise çok daha rahat giderilmeye başlamıştır. Bu da günlük yaşantıdaki bazı unsurların daha az zaman almasını sağlayarak köydeki yaşamı kolaylaştırmıştır.

Arazinin kolektivizasyonuna dek köy yaşamının belki de diğer tüm köy yaşamlarından çok büyük bir farklılığı yoktur. Tabii ki yerel farklılıklar her zaman var olmuştur, ancak günlük yaşayış biçimlerinde asıl farklılığı getiren politik sistemdir. Köylü hala yer sofrasında yemek yemekte, ama yavaş yavaş kendi konforu için adımlar atmakta, evini güzelleştirmekte, tarla ve ev dışındaki çalışma hayatında yer almaya başlamakta ve böylece köylü-üstü bir kimliğe ait bir yaşam biçimi de bir yandan oluşmaya başlamaktadır (İmamoğlu, 2011).

3.2.1 Skalişte Köyü'ndeki mekânsal kurgu

Kiel ve Kiprovskaya (2019), Kırcaali'nin tarihinin orta çağa dek uzandığını ve bu dönemlerde Bizans yönetiminde olduğunu söylerler. Şehre ismini veren Kırca Ali'nin ise ilk Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın yönettiği akınlardan birine liderlik ettiği düşünülmektedir. Bu dönem aşağı yukarı 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başlarına isabet eder olarak bilinmektedir ve Kırcaali Merkez Camii'nde bulunan Kırca Ali'nin mezar yazıtında görülebilir. Lala Şahin'in Edirne'nin 1361 yılındaki fethinden sonra Filibe'ye doğru yol aldığı bilinmektedir ve bu sırada da Kırcaali şehrinin fethedildiği düşünülmektedir. Kırcaali bu dönemde küçük bir yerleşim birimi olmakla birlikte, Çirmen Sancağı yönetimi altındadır (Yiğit & Karapınar, 2018). Bu durum Osmanlı tahrir defterlerinden bilinmektedir ve bölgede birçok Türkçe isimli köy olduğu görülmektedir. Kırcaali ismi ilk kez 1482 yılında resmi kayıtlarda geçmektedir. Jirecek (aktaran Kiel ve Kiprovskaya, 2019), 14. yüzyılda Edirne ve Filibe arasındaki yerlerin Bizans ve Bulgarlar arasındaki sürekli savaşlar nedeniyle boş olduğunu ve bu nedenle Lala Şahin Paşa'nın fethiyle bölgenin Türkleştiğini aktarır.

Kırcaali'nin nüfusu 19. Yüzyıla gelene dek azdır ve çoğunlukla Müslümandır. 1870 tarihli Edirne Vilayeti salnamesine göre, ki bu dönemde artık Edirne vilayetine bağlı Hasköy kazasına bağlıdır, "233 küçük köyde" ki nüfusun kabaca toplamı 12 bini bulmakla birlikte bunun yüzde 63'ü Müslümandır. 1885 yılında Hasköy'den ayrılarak, 101 köy içeren bir kaza olarak Kırcaali kazası kurulmuştur ve bu köylerin hepsinin ismi Türkçe'dir. Şekil 3.1'de 1886 yılına ait Kırcaali Bölgesi'nin haritası görülmekte ve söz konusu köyün ismi de haritada coğrafi anlamda eşleşir bir bölgede bulunmaktadır. Skalişte köyünü Kayadjik adı altında haritada görmek mümkündür. Çevresindeki birçok yer isminin de güncel köy isimleri ile göçmenlerin anlatıları ile doğruluğu

sağlanabilir durumdadır ve köye ait bir cami, birkaç kafe ve büfe bulunmaktadır. Toplu taşıma ile de ulaşım mümkündür.

Köy hafif bir yükseltide bulunmakta ve etrafı neredeyse tamamen tarlalar ile kaplanmış durumda. Tarlaların bir ötesinde ise, çok yüksek olmayan dağlar ile çevrilmiş bir coğrafi alana sahip. Korunaklı ve çevreden izole bir mekânsal algı oluşturmaktadır. Bazı yeni yapılan evler kat yükseklikleri ile köyün geri kalanı ile tezat halindedirler.

Köyün görünümü Türkiye'deki herhangi bir köyden çok da farklı değildir. Göze çarpan en büyük farklılık, köy meydanına çok yakın iki üç tane birahane bulunmasıdır. Hepsi de camiye çok yakın bir şekilde konumlanmış durumdadır. Köy sokaklarının veya evlerin etrafının çoğunlukta boş olmasına rağmen, bu birahanelerde oturan insanlar görmek mümkündür.

Genellikle tek veya iki katlı evlerden oluşan köyde, günümüzde yıkılmaya yüz tutmuş olan eski bir okul bulunmaktadır. Bu nedenle köy çocukları, 1970'lerde bile yakındaki Schroko Pole (Türkçe adıyla Şiroko Pole) köyüne okula gitmektedirler. Böylelikle, çocuklar ve büyükler diğer köyler ile de mekânsal olarak ilişkilidirler. Ek olarak Şiroko Pole köyü, tren istasyonunun bulunduğu daha büyükçe bir köy olduğundan ve çevre köyler 1970'lerde bu köye bağlı olduğundan dolayı, Bulgaristan köylerindeki mekânsal kurgunun daha genişletilmiş bir örneğini görmek anlamında önemlidir. Günümüzde ise, köydeki birkaç çocuk Kırcaali şehir merkezindeki okullarda okumakta, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla elde edilen rahatça özel mülk edinebilme özgürlüğü ile satın alınmış arabalar ile anne babalar tarafından okula götürülmektedir. Bölgede yaşayanların sözlü anlatılarına istinaden toplu ulaşımın pek gelişmemiş olduğu anlaşılmaktadır.

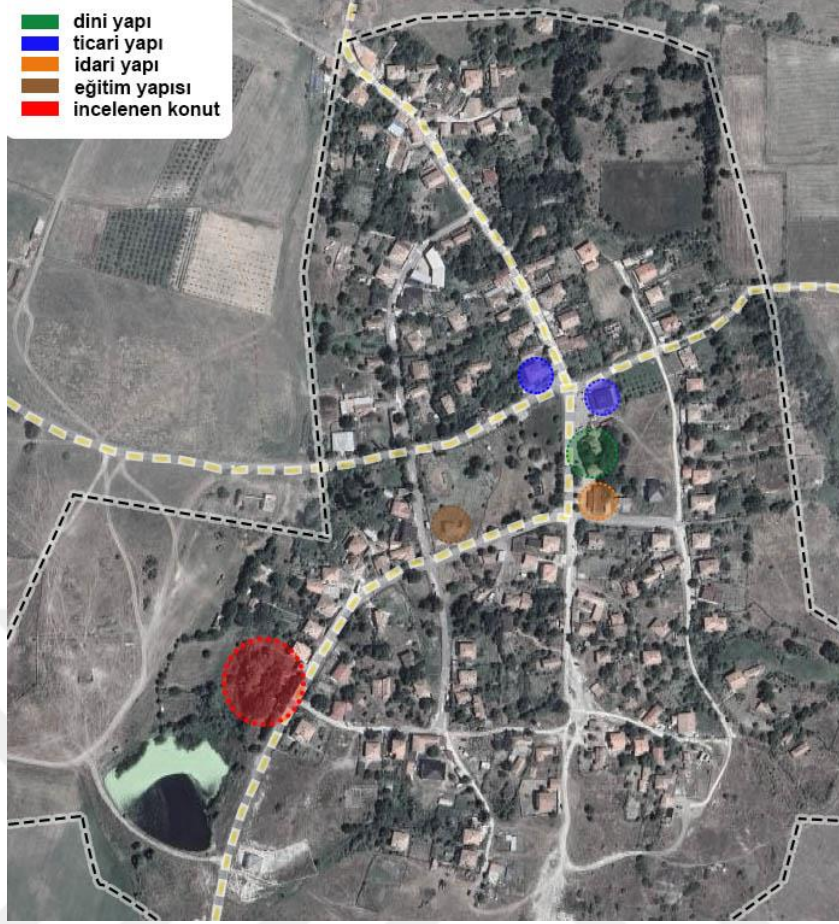
Köyün merkezinde bulunan cami ve muhtarlığın hemen yanında çevrelenmiş büyük yeşil bir park bulunmakta, hemen karşısında da bir market yer almaktadır. Güncel koşulları göz önüne alındığında, bir parça terk edilmişlik kokan bu köyde, genç nüfusun azlığı ilk göze çarpan şeylerden biridir. Skalişte'de 1963 yılında doğup büyüyen, 1978 yılında Türkiye'ye anne-babası, dedesi ve 2 kardeşi ile birlikte göç eden Meliha Ş.'nin anlatılarına göre "ortadaki park çevrili değilken, bakkaldan aldıkları

Şekil 3.2 Kircaali'nin kuzey kısmı ve Arda Nehri, 1937, Grigor Paskov arşivinden

Şekil 3.3 Kircaali şehri ve Skalişte (Kayacıklar) köyünün haritada gösterimi

Şekil 3.4 Skalişte (Kayacıklar) köyü ve incelenen konut birimi

yiyecekleri orada oturup yiyen ve oyunlar oynayan” köy çocukları artık bu köyün düzeninin aktif bir parçası değildir.

Fatma M.’nin anlatılarındaki, 1970’ler sonrası köy merkezinde bulunan fırın, bakkal ve meyhane gibi yapılar hala köyde bulunmaktadır. Köy merkezindeki bu yapıların eski hallerinden mekânsal olarak farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin meyhane, yeni bir binaya entegre edilmiş olup, iki katlıdır. Caminin yeri hiç değişmemiş olmakla birlikte, eklentisinde bulunmakta olan bakkal, biraz daha büyük bir alan için yan binaya taşınmış olup; bakkalın bitişiğinde ise bir birahane bulunmaktadır.

Köy merkezindeki cami, minaresi olmasa bir evle veya bakkal ile karıştırılabilecek gibi bir biçimsel özelliğe sahiptir. Tüm konutlar direkt olarak merkeze çıkan sokaklara bağlanmaktadır. Köy içerisinde göç eden ailelerden kalma birçok yıkılmış veya yıkılmakta olan ev bulunmaktadır. Bu evler çevresinde büyüyen bakımsız yeşillikle birlikte, köydeki nüfus azlığı hissedilmekte bu da köye bir terk edilmişlik hissi

Şekil 3.5 Skalişte'nin genel görünümü, 2010, Hüseyin Akın

Şekil 3.6 Skalişte Köyü girişi, kişisel arşiv

vermektedir. Sovyetler Birliği'nin 1989 yılında dağılmasından sonra, Bulgaristan'da etkisini yitiren sosyalizm ideolojisi ile birlikte özel mülkiyetlerin devletten geri alınabildiği dönemin yaşanmış olmasına rağmen, çoğu ev ve arazi göç sırasında terk edilmiş ve tekrar üzerinde bir hak iddia edilmemiş gibi görünmektedir.

Meliha Ş. ve Fatma M.'nin anlatıları ile köyü 1970'lerde tekrar canlandırmak mümkündür. Anlatılanlara göre, 1978 yılında göç etmeden önce, neredeyse çoğu arazi tütün ekimi için kullanılmaktadır. Tütün ekmek zorunlu bir görevdir; çünkü

devlet yetiştirilen tütünün bir kısmını kendisi almakta olduğundan bu bir vatandaşlık görevidir. Evlerin çoğu avlulu ve bahçeli olduğu için, günün çoğu aktivitesi avluda geçmektedir. Bahçede buluşup oynayan çocuklar ya köy merkezine gider ya da köyün girişindeki gölün etrafında toplanmaktadırlar. Tabi bu sadece okul saatleri dışında yaşanan bir durumdur. Meliha Ş. “ilkokula başladığında köy okulunun az çocuk bulunması nedeniyle kapalı olduğunu” aktarıyor.

Köyde o zamanlar bulunan yapıları işlevsel olarak dörde ayırmak mümkündür. Ağırlıklı olarak konut, idari bir yapı olarak muhtarlık ve bitişindeki dini yapı olarak cami ve tüm bunlara ek olarak da ticari birkaç küçük yapı bulunmaktadır. Fatma M.’nin anlatılarına göre, köy camisi köydeki insanlar tarafından gönüllü olarak inşa edilmiş ve kendi çocukluğundan beri köyde varlığını devam ettirmektedir. TKZ’nin 1957 yılında köyde varlığına başladığını hatırlayan Fatma M., “bu dönemden sonra köydeki ilk marketin açıldığını ve muhtarlığın da yine bu dönemlerde kurulduğunu” söyler. “1975’ten sonra ise köy meyhanesinin açıldığını ve bu dönemde köydeki hane sayısının yaklaşık olarak 160 olduğunu” hatırlar.

Şekil 3.7 Skalişte Köyü Camii, 1970’lerden beri kullanılan, köy merkezindeki camii

Şekil 3.8 Skalište Köyü camii

Şekil 3.9 Skalište Köyü bakkalı ve bitişiğindeki kafe-birahane

Şekil 3.10 Skalište Köyü Muhtarlığı, 1970'lerden beri kullanımda olan bina

Yine Meliha Ş.'nin anlatılarını takip edince, köydeki mekânsal kurgunun çok değişmediği, birkaç kat yükselen binalar dışında, herhangi büyük bir ekleme olmadığı anlaşılıyor. Bazı mekân belirten öğeler, örneğin merkezdeki çeşme gibi, kaldırılmış durumda veya doğal öğelerin değişimi söz konusu, örneğin köy girişindeki gölün küçülmesi gibi.

Meliha Ş.'nin anılarından devam edilecek olursa, şekil 3.16'da görülen ortaokulunun bulunduğu köyü de mekânsal kurgu açısından inceleyebilir ve Skalişte köyünün mekânsal uzantısı olarak dönemsel yapısal özellikleri barındırması bakımından ele alabiliriz. Daha önce de bahsedilen bu Şiroko Pole köyü, Skalişte'den yaklaşık 3,5 km uzaklıkta olup, şehre daha yakın bir konumdur. İlkokul ve ortaokul yıllarını bu okuldaki "büyük okulda" okuyan Meliha Ş., "okula yürüyerek gidip gelmenin normal olduğunu, kestirme patikalardan köye ulaştıklarını" anlatır. Okul günümüzde de hala kullanılmakta, fakat az öğrenci sayısı sebebi ile büyük bir bölümü atıl durumdadır. Okul bahçesine girildiğinde sol tarafta bulunan çeşmede herkesin ayakkabısındaki çamurları yıkadığı ve temiz bir şekilde giriş yapmaya mecbur olduğunu anlatan Meliha Ş., okulda kantin, büyük bir spor salonu ve marangozhanenin bulunduğunu ve Şiroko Pole köy merkezine beş dakika yürüme mesafesinde olan okula yine çok yakın bir konumda ve köy merkezinde bir kütüphanenin bulunduğunu hatırlar. Bu kütüphane binası yine günümüzde mevcut olmakla birlikte, büyük bir bina olarak köy meydanında varlığını sürdürmektedir. Maalesef günümüzde, devlet politikası değişikliği ve nüfus azlığı nedeniyle bahsi geçen okul ve kütüphane bakımsız durumdadır. Meliha Ş., "kütüphane binasında gösteriler olduğunu" da hatırlar, büyük bir oditoryum mevcuttur. Kütüphanenin hemen yanında yine muhtarlık bulunmaktadır ve önünde büyük bir meydan vardır. Bu meydanda, festivaller ve gösteriler olduğunu aktarır.

Şekil 3.11 Şiroko Pole Köy Kütüphanesi, günümüzde binanın bir bölümü aktif kullanıma açık

Şekil 3.12 Şiroko Pole Kütüphanesi'nin giriş kısmı

Şekil 3.13 Şiroko Pole Kütüphanesi'nin günümüzde hala kullanımda olan kısmı

Şekil 3.14 Şiroko Pole Köyü Muhtarlık Binası, 1970'li yıllardan itibaren aktif

Şekil 3.15 Şiroko Pole Köyü Tren İstasyonu, günümüzde atıl durumda

Şekil 3.16 Meliha Ş.'nin anlatılarında bahsi geçen Şiroko Pole ortaokulu

Meliha Ş. “Okul çıkışlarında yine Şiroko Pole köyünde yaşayan teyzesine uğradığını” anlatırken, “kütüphaneden (bkz. Şekil 3.11) ödünç kitap alarak orada okuduğunu, bazen teyzesinde öğle yemeği yediğini” de ekler. Şiroko Pole köyünden tren ile Kırcaali şehir merkezine gidilebildiğini söyler. Okul aktiviteleri kapsamında da şehir merkezine gidilip, sinema, tiyatro gibi kültürel aktiviteler gerçekleştirilir. Böylece Meliha Ş. günlük yaşamı mekânsal olarak iki köye yayılmış olarak, bazen de şehir merkezine uzanarak pratik ederken, bunu köyden köye zorlanarak gidilen bir zorunlu yolculuk olarak değil de zorlu fiziksel koşullara maruz kalmadan yaşam alanını

genişleten bir deneyim olarak aktarır. Bu doğrultuda Bulgaristan'daki köy yaşamını, eğitim döneminde bir çocuk olarak, küçük bir mekâna sıkışmışlık hissinden çok, çeşitli günlük yaşam pratiklerini destekleyen ve mekânsal bir kısıtlanmadan çok mekânsal bir yayılmanın mevcut olduğu bir yaşam pratiği olarak deneyimlediğini anlatır. Fatma M.'nin anlatıları daha çok iş odaklı olmasına rağmen, çok ağır çalışma koşulları, sürekli bir hayvancılık veya tarım odaklı bir çalışma durumu ön plana çıkmamaktadır. Öte yandan yarı zamanlı bir şekilde çalıştığı fırın işinin parasını alabilmek için, her ay en azından bir kez şehre gidildiği, bunun dışında yine Kırcaali Panayırı gibi festival durumlarında şehir ziyaretleri yapıldığı bilinmektedir. Bu panayırın, Kırcaali'nin Osmanlı döneminden itibaren aktif bir Pazar yeri olması sonucu üç haftada bir kurulduğu bilinmektedir (Kiel ve Kiprovska2019). Bu geleneğin farklı bir yönetim biçimi altında da devam ettiğini görmek açısından bu bilgi önemlidir.

İncelenen köydeki mekânlar sokak ölçeğinde incelendiğinde geçirgenlik ölçütünün, az katlı ve seyrek yapılar nedeniyle ve köy merkezinin olduğu cami, muhtarlık birimlerinin ortasında yer alan büyük yeşilliğin görüş açısını genişletmesi ile birlikte yüksek olduğu görülür. Erişilebilirlik anlamında mekânsal kurgu incelendiğinde ise, köy içi yolların tüm evlere ulaştığı fiziksel ve görsel olarak bir erişilebilirlik sorunu olmadığı çıkarımı yapılabilir. Sembolik erişilebilirlik konusu ise köy günümüz şartları ile değerlendirildiğinde biraz sorunlu görünmektedir. Buna sebebiyet veren ise, çoğu evin boş olması, ev çevresindeki bahçelerin bakımsızlığının geçit vermez bir görünüm oluşturmasıdır. Yine köy merkezindeki kamusal alan düşünüldüğünde, anlatılardan çıkarımla, bu alanın köy düğünleri için kullanıldığı (bkz. Şekil 3.17) görülmektedir. Yani bu yeşillik alan sosyal aktivitelerin merkezidir. Günümüzde de köy bakkalı, birahane, meyhane ve cami sosyal aktivite alanları olarak işlevlerine devam etmektedirler. Köy araziler anlamında incelendiğinde, Şekil 3.5'te de görülebileceği gibi seyrek bir yerleşim düzenine sahiptir. Evlerin hepsi bahçeli olup genellikle iki katlıdır. Nüfus yoğunluğu anlatıların geçtiği dönemde günümüze kıyasla fazla olsa da günümüzde nüfusun 50-60 kişi aralığında olduğu muhtar tarafından söylenmektedir. Konutların inşa edildiği parseller geniş olup, genellikle ahır ve ev birimlerini içermektedir. Köy genelinde konutların oturma seviyesi yol kotundan aşağıda kalmakta, çoğu bahçeye merdivenle inilmektedir. Yeni inşa edilen yapılarda ve köy merkezindeki ticari yapılar

ile camide bu durum geçerli değildir. Tüm yapılara direkt olarak köy yollarından erişim mevcut olmakla birlikte, bu erişim yaya olarak sağlanmaktadır. Anlatılara göre köy yolları 1970'lerde kaldırım döşelidir. Oysa günümüzde yollar bakımsız ve kaldırımsız olarak bulunmaktadır. Fatma M. 'nin anlatıları köyde her bahçenin ve evin kapısının açık olduğunu, sosyal ilişkilerin iyi olduğunu destekler. Yani yapılar sosyal mekân oluşumunu engelleyici bir özelliğe sahip değildir. Evlerin çoğunun ilk katı yığma taş döşenerek inşa edilmiş, üst katta ise tuğla duvar ile ahşap taşıyıcı kullanılmıştır. Yine anlatılara istinaden anlaşılmaktadır ki, evler sıvalı veya boyalı değildir, yapı malzemesi görünürdür. Evler kırma çatılı olup, teras çatıya köy genelinde rastlanmaz.

Şekil 3.17 Köy meydanındaki düğün, M. ailesi arşivi

Balkanlar'ın tarih boyunca yerleşim biçimleri, göçler, savaşlar bakımından çok hareketli bir bölge olduğu bilinmektedir. Bu durum da bölgede var olmuş olan birçok kültürün karışımı şeklinde ortaya çıkan bir kimlik ve algılayışı da beraberinde getirmektedir. Buradan yola çıkarak, Balkan bölgesi mimarisinin yalnızca coğrafi ve topografik özellikler paralelinde gelişmediğini, terminoloji konusunda dikkatli olmayı göz önünde bulundurarak, Bizans mimarisi ve Bizans mimarisinden etkilenen ve "Türk evi" özelliklerini de barındıran bir Osmanlı Mimarisinden bahsetmek mümkündür. Her halükârda bu mimarinin Osmanlı döneminde oluştuğunu ve 18.-19.yüzyıllarda bu gelişimin yaşandığını söyleyebiliriz. Yunan kültürünün de bölge üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, balkan konutunu Osmanlı-Bizans-Yunan etkilerinin harmanlandığı bir birim olarak görebiliriz (Babacic, 2016).

3.2.2 Göç öncesi evdeki mekânsal kurgu

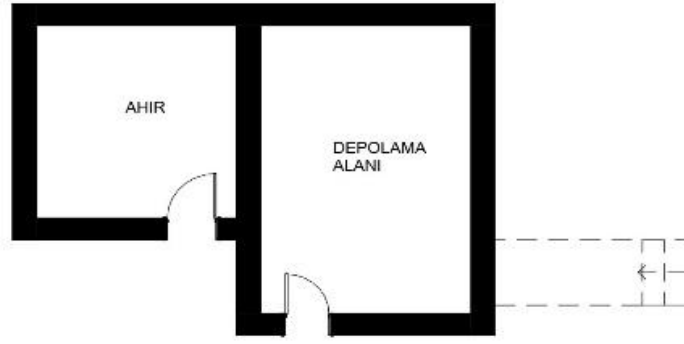
Fatma M.'nin anlatımına göre Skalişte köyünün girişindeki yolda konumlanan ve köyün ilk evlerinden biri olan evleri, ilk yapıldığında 2 oda 1 tane de sofa benzeri bir hol olarak planlanmıştır. Hafif eğimli bir arazide yer alan eve ulaşmak için yoldan merdiven ile inip bahçeyi geçmek sonrasında ise yine birkaç merdiven ile evin giriş kapısına doğru yol almak gerekir. Ev yerden taşlar ile yükseltilmiş, eğimden dolayı yükseltelen kısım, dışarıdan kapı ile ulaşılabilen bir bodrum işlevi görmüştür. 3 basamak çıkıp eve ulaşıldığında ilk olarak girilen kısım hol olmakla birlikte, holden odalara geçiş yapılır. "Odalardan birinde Fatma M.'nin kayınvalidesi ile kayınpederi, diğer odada ise Fatma M. eşi Lütfi M. ve iki çocuğu yaşamaktadır" (Fatma M.). İki oda da sobalıdır, ancak sadece yaşlıların odasında yemek yapılabilen soba olduğundan; yemek yapma, bulaşık yıkama gibi mutfak işleri bu odada halledilir. 1975 yılına dek bahçedeki kuyudan ulaşılan köy suyu, 1975 sonrası devlet tarafından evlere bağlandığı için su konusunda sıkıntı çekilmemiştir. Fatma M. ve eşinin odasında ise duş işlevi gören ve odadan dolap kapakları ile ayrılan, tesisatı da evin dışından ilerleyip, atık suyun toprağa direkt olarak boşaltıldığı bir niş bulunmaktadır Fatma M. "elektriğin her evde 1960'lardan itibaren olduğunu, duş için suyun ise elektrikli su ısıtıcısından sağlandığını" anlatır. Çamaşır yıkama işinin de evde ısıtılan su ile yapıldığını anlatan Fatma M., "1970'ler başında silindirli çamaşır makinaları olduğunu ve artık çamaşırı elde yıkamadıklarını" anlatır. Bu da göstermektedir ki, ev yaşamı komünist partinin modernleşme çalışmaları doğrultusunda, 1970'ler gibi erken bir süreçte modernleşmeye, daha az uğraşlı olmaya başlamıştır.

Fatma M. ve Meliha Ş.'nin anlatımlarının gösterdiği gerçek, evde yaşamın yaz ve kış olarak ikiye ayrıldığıdır. Kışın soba olmadığı için atıl bir şekilde sadece geçiş mekânı olarak işlev gören hol(sofa), yazın, bir şömine de bulundurduğundan yemek pişirmek için kullanılmakta ve daha çok vakit geçirilen bir mekân olarak var olmaktadır. Bu şöminenin neden ısınmak için kullanılmadığı sorulduğunda ise, yer döşemelerinin aralıklı ahşap olduğu ve bunun ısınmayı zorlaştıracığını düşündüklerinden kullanılmadığını söylüyorlar. Neden üzerine bir hasır serip kullanmadınız diye sorulduğunda ise Fatma M. "Onu yapmadık. Aklımıza gelmedi, gelenek öyleydi." diyor. Bu sofanın alt kısmı, bodrum; yani kömürlük ve turşuluk olarak kullanılan bir

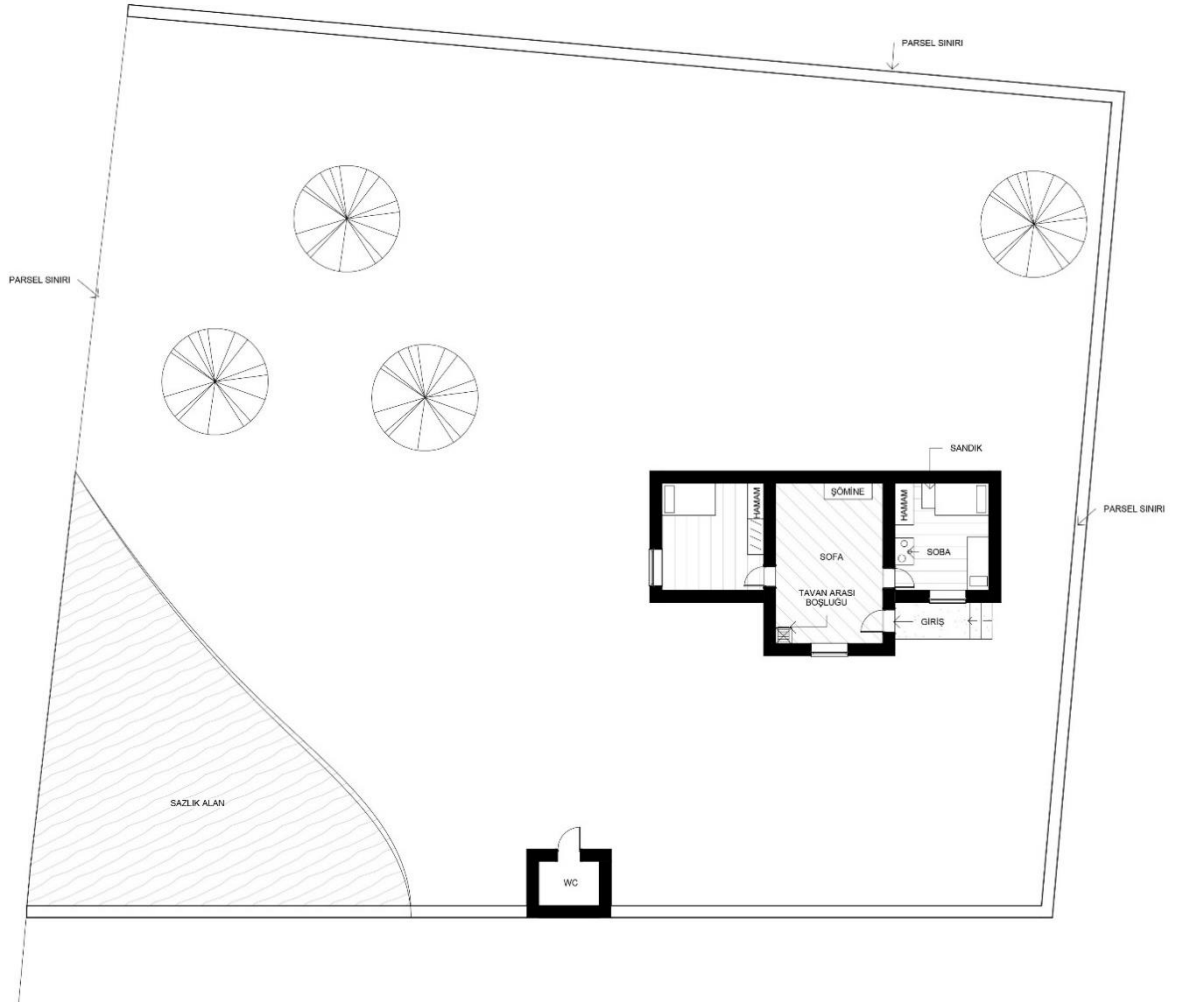
mahzen. Fatma M. ve eşinin kaldığı odanın altı ise ineklerin kaldığı ahır olarak kullanılmaktadır.

1970'ler sonrası eve yapılan ilk ilave, taş yerine bodrum kısmında betonarme ve üst kısımda ise tuğla kullanılan, pencere lentosunun yine betonarme olarak yapıldığı 3. ve büyük bir oda. Bu oda yazın çocukların kullandığı, ders çalışabilecekleri bir masa barındıran bir oda olmakla birlikte, daha önceleri yer sofrasında yenilen yemek geleneğini en azından yaz mevsimi için değiştirebilecek nitelikte. Buna rağmen, masa sadece ders çalışmak için kullanılmaya devam ediliyor. 1975'e gelindiğinde eve banyo ve mutfak hacimleri ilave ediliyor. Böylece köyde yaşam en güncel halini almış olup, mekânlar da buna göre modifiye olarak güne uyum sağlıyor. Öyle ki göç öncesi son üç yıllık dönemde, çamaşır makinesi, banyo, mutfak, herkese ayrı oda gibi modern yaşamın gerekliliklerini sağlayan tüm birimler evde bulunuyor. Tam da 1975 yılından itibaren köydeki fırında sabah ve akşam saatlerinde, ikişer saat olmak suretiyle ekmek satmaya başlayan Fatma M. nin de günlük yaşamı paralel bir biçimde değişmektedir. Bu döneme dek zaten kolektive edilmiş tarlalar ve hayvancılık sayesinde köylünün yükü azalmış, köy dışında çalışan erkeklere ek olarak, kadının da günlük iş gücünde yerini alması şeklinde bir politika ortaya koyulmaya başlanmıştır. Mekânsal değişimler, eve yapılan eklemeler de bu izi sürmemizi kolaylaştıran bağlamdadır.

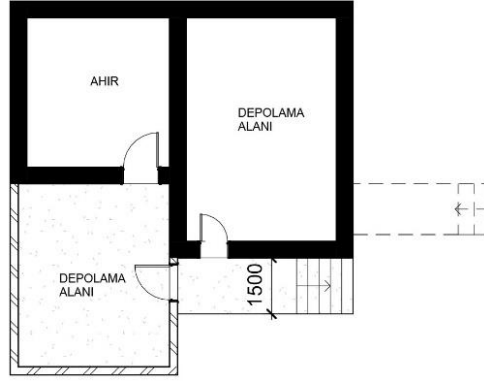
Eşyalarını nasıl depoladıkları sorulduğunda ise, yüklük denilen ama kapısı olmayan, gömme dolap gibi çalışan ve duvara bölme yapılarak oluşturulan bir çeşit depolama biriminden bahsederler. Yorgan, çarşaf, havlu gibi eşyaların burada tutulduğunu, aynı zamanda kapağı olmadığı için de bir yandan sürekli sergilendiğini söylerler. Kıyafetlerin ise sandıklarda depolandığını anlatırlar. Odalarda hem yatmak hem de oturmak için divan dedikleri, demir karyolalar kullanılmaktadır. Tüm anlatılanlardan ulaşılabilecek en kesin sonuçlardan biri hem eşyanın hem de odaların çok işlevli oldukları, işlevlerin odaya veya eşyaya göre özelleşmiş olmadığı, birkaç parça demirbaş eşya ile yaşamın sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, mekân kurgusu, sofa ve oda ilişkileri de Türk evi ile benzerlik göstermekte, fakat evin genel olarak mekân kurgusu Türk evinin çok daha basite indirgenmiş biçimidir. Babacic (2016), Balkan mimarisinde konutu Osmanlı etkisinde inceler ve Türk evi tipolojisinin etkili olduğunu aktarır.

Şekil 3.18 Skalişte Köyü'ndeki göç öncesi konuta ait bodrum kat diyagramı. Anlatılar üzerinden sembolik olarak görselleştirilmiştir. 1950'li yıllardan 1975'e dek mekân kurgusunu temsil eder.

Şekil 3.19 Skalişte Köyü'ndeki göç öncesi konuta ait yerleşim diyagramı. Anlatılar üzerinden sembolik olarak görselleştirilmiştir. 1950'li yıllardan 1975'e dek mekân kurgusunu temsil eder.

Şekil 3.20 Skalište Köyü'ndeki göç öncesi konuta ait bodrum kat diyagramı. Anlatılar üzerinden sembolik olarak görselleştirilmiştir. 1975'ten 1978'e dek mekân kurgusunu temsil eder.

Şekil 3.21 Skalište Köyü'ndeki göç öncesi konuta ait yerleşim diyagramı. Anlatılar üzerinden sembolik olarak görselleştirilmiştir. 1975'ten 1978'e dek mekân kurgusunu temsil eder.

Yaşam alanı tek katlı olan bu köy evinde yaşama alanlarına ek olarak bulunan mekânlar, gemici merdiveni ile tavandaki bir kapak aracılığı ile ulaşılan depolama için kullanılan tavan arası ve ev dışından girişe sahip olan bodrum ve inek damıdır. Bir de evi dış mekâna bağlayan yarı özel bir mekân olarak var olan bahçeden bahsetmek mümkündür. Yaşanılan dönemde neredeyse 800 metrekarelik bir alan kaplayan bahçe, hemen ileride bulunan bir göle kıyıdır. Bahçede birçok ağaç ve çiçek ekilidir. Gölün devamında bulunan ince bir çay da yine bahçe kenarından geçerek devam eder. Banyo iç mekânda olmasına rağmen tuvalet ayrı bir biçimde dışarıda ve bahçededir. Bahçe, yaşam alanlarının devamı ve fonksiyonların dışarıya taşıdığı bir mekândır. Sebze meyve ekmek gibi faaliyetlerin dışında, belirli mekânsal ihtiyaçlar için de aktif olarak kullanılan bir alan olarak var olmaktadır. Meliha Ş.'nin anlatımına göre bahçe-kendi bahçeleri ve diğer evlerin bahçeleri- çocuklar için ana oyun alanlarından biri olarak görülmektedir. Köy çocuklarının bir araya gelip bahçede oyun oynadığını anlatan Meliha Ş., “birbirine gelip gitmenin çok rahat olduğunu, herkesin birbirinin evine girip çıktığını, tüm köy çocuklarının aslında beraber büyüdüğünü” de ekler.

Şekil 3.22 Skalişte Köyü'ndeki Evin 2000'lerdeki görünümü

Şekil 3.23 Skalişte Köyü'ndeki Evin yoldan güncel görünümü

Şekil 3.24 Skalişte Köyü'ndeki Evin giriş kısmının güncel görünümü

Şekil 3.25 Skalişte Köyü'ndeki evin inşa edildiği 1950'li yıllardan bir fotoğraf

Şekil 3.26 Bahçede bisiklet sürerken, Meliha Ş. ve Mediha Ö.

Şekil 3.27 Skalişte Köyü'ndeki evin duvarının önünde 1964 yılında çekilen bir fotoğraf, Fatma M., Meliha Ş.

Evin ilk yapım yılı Fatma M.'nin anlatımına göre 1958'lere konumlanır: "Lütfi 14 yaşındayken babası ile ikisi yapmışlar evi." Ev, eşi ve kayınpederi tarafından yapılmıştır. Evin ilk fotoğrafında (Şekil 3.25) görülebileceği gibi, taşın duvar malzemesi olarak kullanıldığı ve ahşap strüktür ile inşa edilen bu yapı, 80'lere doğru hem Bulgaristan devlet politikasının getirdiği modernleşme hareketlerine paralel olarak hem de kullanıcıların ihtiyacı doğrultusunda şekillenmiştir. Bir sonraki ev fotoğrafında görüleceği üzere, yapıya eklenen ekstra alanların yapım tekniği fark göstermekte, yine fotoğrafta görüleceği üzere evin dışındaki malzemenin görünürlüğünün sıva yardımıyla gizlendiği, daha temiz bir cephe görünümüne doğru da bir yönelim olduğu görülmektedir. 1964 yılında çekilen Meliha Ş. Ve Fatma M.'nin cephe önündeki fotoğrafı (Şekil 3.27) ile 2000'lerde göçten çok sonra geri dönüp çekilen fotoğrafın (Şekil 3.22), evin göç öncesi son kullanım biçimine ait cephesini göstermesi açısından karşılaştırması yapılabilir. Nitekim 1978'den beri ev boş bir şekilde durmaktadır.

3.2.3 Köydeki mekânsal kimlik ve gündelik yaşam pratikleri

Mekânın kimliği, eğer mekânı inşa edenler mekânda yaşayanlar ise, bu bireylerin kimliği ile yakından ilişkilidir. Mekânlar, içinde yaşayanlar tarafından inşa edilmemiş ise, yaşantı başladığında bireylerin kimliği ile bağ kurması için mekânsal kimlik uzun

vadeli bir dönüşüme girer, zaman içinde şekillenir. İçi boş bir kabuktan yaşanan bir alana dönüşen mekân, var olan mekânsal diline, kullanıcıların dilinin de eklenmesi ile yeni bir kimlik kazanır. Bu kimliğin bir mahallede tek veya öne çıkan bir üstünlükle belirlenmesinin söz konusu olamayacağı önceki bölümlerde belirtilmiş olsa da bunu vurgulamak önemlidir. Çünkü Skalişte köyüne bakıldığında, tek kimlik savını destekleyen etmenler olması mümkündür. Bu etmenler, azınlık olarak bir ülkede var olan bir halkın, etnik ve dini olarak bir aradalığı nedeniyle öne çıkmakta ve geçmişte kalan bir kavramsal anlayış/yaşama şekli anlayışının ifadesi olmaktadır. Buna rağmen, o dönemde Bulgaristan'daki Türkler'in kendi yaşam biçimlerinde modifikasyonlara giderek, komünizmin dayattığı değerleri kendi kimliklerine katmaya çalıştığı; o güne dek var olduğunu bildikleri Müslüman-Türk kimliği üzerinden kendilerini tanımlamak için diretmedikleri görülmektedir. Bulgaristan Türklerinin yaşayış biçimleri bile, ayrı ve bütünleştirici bir etnik kimliğe sahip olmalarına rağmen, sosyalist yönetimin Bulgaristan'da propaganda ettiği ortak bir kimliğe doğru adım atıldığını göstermektedir. Bu nedenle, ortak kimlik öğelerinin incelenmesi, yaşantı biçimlerinde bahsedilecek olan ortaklıklar, kesinlikle kimliğin sabitliğini ve değişmezliğini gösteren bir örnek değil, daha çok o anda o bölgede var olan kimliğin tanımını oluşturan kavramların anlatımıdır.

Mekânsal kimliği mekânsal kurgu dışında oluşturan diğer bir önemli etken ise yaşayış biçimidir. Yaşayış biçimleri ise doğrudan içinde bulunulan kültür ile ilgilidir. Bulgaristan Türkleri bağlamında kültür, Osmanlı döneminde baskın olarak Müslümanlık üzerinden tanımlanırken; 1950'lerden itibaren komünist partinin baskısının artması ile, Bulgar kültürünü ve iktidar kültürünü de içeren hibrid bir kültüre doğru evrimleşmektedir. Türklerin istatistiksel olarak bu yeni kültür biçimini ne kadar benimsedikleri ve uyum sağladıkları tartışma konusu olmakla birlikte, mevcut anlatılar en azından belirli bir ölçüde adaptasyonlarını göstermektedir. Örneğin Fatma M.'nin, evlendiği yıllar olan 1960'lardan itibaren, annesi veya kayınvalidesi gibi şalvar giymediği, basma kumaştan diz hizasında elbise giydiği; eşi Lütfi'nin de yine aynı şekilde babasının aksine, döneme ait pantolonlar ve ceketler giydiği, kıyafet anlamında Bulgaristan iktidarının modernleşme çabalarına uyum sağladıkları görülmektedir (bkz. Şekil 3.28 ve 3.29). Kıyafet biçimi de Habitus kavramı

ve sosyal mekân ile yakından ilgilidir. Yaşam pratikleri olarak tüm bu etkenler ve mekân birleşerek Habitus'u oluşturur. Köyde birahane ve meyhanenin açılması da, yaşam biçimini değiştiren bir niteliktedir; her ne kadar kullanıcıları o dönemde sadece erkekler olsa da. Benzer bir biçimde Fatma M.'nin yarı zamanlı olarak ekmek satışı ve sadece tarım ile uğraşan bir köylü olmaktan çıkması da yaşam tarzının değişmesi anlamında bir örnek olarak gösterilebilir.

Üstte sıralanan günlük yaşamın birer parçası olan etmenler, köyü Türkiye'deki bir Türk köyünden farklılaştırırken, tarım ile uğraşma, caminin varlığı, bayramlarda bir dönemden sonra gizli yapılmak zorunda kalırsa da yapılan bayramlaşmalar gibi etmenler de köyü Bulgar köylerinden ayırtmaktadır. Bu aradalık durumunu Bulgaristan'da yaşayan Türklere hala incelemek mümkündür. Yaşam tarzlarını en yakınlarındaki dış dünyaya uyarlayan Türklere, kendi dinlerinden ve adetlerinden de tam olarak vazgeçmiş değillerdir. Aynı şekilde Meliha Ş.'nin 1970'lere dair izlenimleri (bkz. Ek. 1) de bu kimliği doğrulamaktadır. Buradan yola çıkarak, komünist rejimin Türklere'in yaşayış biçimi üzerinde kültürel olarak etkili olmayı bir ölçüde başarabildiğini görmek mümkündür. Zaten aksi bir biçimde aynı topraklarda yıllarca birlikte yaşamış farklı etnik ulusların, kültürel anlamda birbirlerinden etkilenmemeleri beklenemez.

Şekil 3.28 Skalişte'de 1960'larda giyim şeklini gösteren bir fotoğraf, Meliha Ş., Fatma M., Lütfi M., Mediha Ö ile babaanne ve dede olarak ev halkı

Şekil 3.29 Göç öncesi çektilen hatıra fotoğrafı, Meliha Ş., Fatma M., Mediha Ö.,
Lütfi M., Yılmaz M.

Köydeki mekânsal kurgu da yaşantı biçimlerinin kurgulanması anlamında etkilidir. Köylülerin yaşadığı evler ve cami yapıları dışında inşa edilen tüm idari ve eğitime ait binalar devlet tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle Şiroko Pole köyündeki Brütalist bir dış cepheye sahip, merkezdeki kütüphane, iktidarın söylemlerini aktarmasının bir biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerin yaşamakta olduğu bir köyde, kültürel olarak büyük bir varlık gösterebilecek bu bina, Türkleri modernleştirme çabası, eğitime verilen üstün önem, devletin halktan nasıl bir profilde olmasını beklediğinin bir sembolü olma gibi birçok politik amacın varlığını yapısal anlamda yansıtmaktadır. Devlet binaları bu şekilde ifade edilebilirken, konutlar ise daha çok yerel bir yapım dili ile inşa edilmiş, yakın çevrede bulunabilen, yaygın olan malzemeler kullanılmıştır. İmamoğlu'nun (2011) aktardığına göre, 1946 yılına dek özerk bir işleyişe sahip olan Bulgaristan'daki Türk okulları, bu yıldan itibaren devletin milli eğitim sistemine entegre edilmiş ve müfredat ülke politikası doğrultusunda yeniden belirlenmiştir. 1948 yılından itibaren ise, ders programları ülke çapında sosyalist bir şekilde yeniden belirlenerek, okulların hepsi kamulaştırılmış; Türkler için yeni okul ve anaokulları inşa edilmiştir. Türkler'in eğitimi Bulgar devletinin gözünde, Türkler'i komünist ideolojiye doğru yöneltmek için ön koşuldur.

1978 öncesi öğrenci ve çocuk olarak Skalişte'de hayatı deneyimleyen Meliha Ş.'nin anlatılarına göre de köydeki yaşantıyı bir çocuğun günlük pratikleri üzerinden izlemek mümkündür. Köyde yeterli çocuk sayısına ulaşamadıkları için kapanan köy okulu ile birlikte, yakındaki bir köye yürüyerek okula gittiklerini anlatır. Kimi zaman köy yolunun anayola bağlandığı noktada, şehirden gelen otobüs tarafından alınıp okula bırakıldıklarını, genelde de dönüş yolunda yürüdüklerini ve 15-20 kişilik bir öğrenci grubu olduklarını söyler. Gittikleri köy Bulgarca Şiroko Pole olarak bilinen Türkçe'de ise Sürmenler olarak adlandırılan bir köydür. Bu köy Skalişte'den büyük olmakla birlikte içinde Kırcaali şehir merkezine giden bir tren istasyonu da bulunmaktadır. Günümüzde işlemeyen bu tren istasyonu, Meliha Ş. nin öğrenciliği esnasında köyün işlekliliğine ve büyüklüğüne doğrudan katkı sağlamaktadır. Yine Meliha Ş.'nin anlatılarına göre, "köye yürüyerek dönmek öyle çok zorlu bir uğraş değildir"; çünkü köy hem yakındır hem de büyük bir arkadaş grubu olarak güle oynaya gittikleri keyifli bir yoldur. Kış geldiğinde koşullar tabii ki biraz zorlaşır. Köydeki yetişkinlerin yardımıyla çocukların boyunu geçen karlar kürenerek yürüme tünelleri oluşturulur. Anayola gelince zaten devlet tarafından açılan yollardan ilerlemek de kolaylaşır.

Meliha Ş. "boş zamanlarında kitap okuduğunu, Şiroko Pole Köyü'ndeki kütüphaneden kitapları ödünç aldığını, köy meydanında, kendi evlerinin veya komşu evlerin bahçesinde veya içinde arkadaşları ile oyun oynadıklarını" anlatır. Boş zamanlar genellikle dış mekânlarda geçirilir. "Kitap okurken ev girişindeki merdivende oturduğunu" anlatır Meliha Ş., "çocuklardan ev işleri, hayvanlarla ilgilenmek veya tarlada çalışmak gibi işler beklenmez". Hayvanlarla ilgilendikleri tek dönem yaz tatilleridir ki geri kalan zamanlarda köy çobanı her şey ile ilgilenir. Çocukların en önemli işi eğitim almaktır. Okulda da en önem verilen şeylerden biri çocukların temizliğı olmakla birlikte, sabahları okula ilk giriş yaptıklarında okul çeşmesinde ayakkabıların yıkanması beklenmektedir. Çocukların giyimlerinin temizliğı teftiş edilmekte, gerekli durumlarda aileler uyarılmaktadır. Eğitim dili Bulgarcadır; ancak günlük yaşamın dili bozuk bir Türkçe'dir. Eski Türkçe kelimeler de barındıran bu Türkçe, Trakya şivesine de yakınlık göstermekte ve Bulgarca kelimelerle de iç içe geçmiş bir durumdadır (Jelyazkova, 1998, aktaran İmamoğlu, 2011).

Günümüz perspektifinden bakıldığında, Bulgaristan Türkler'inin kullandığı dilde, özellikle Bulgarca ve Türkçe kelimelerinin birlikte kullanımı ile kurulan bazı cümleler anlaşılmayı zorlaştırmaktadır. Önceleri ilkokul okunurken devlet tarafından verilen Türkçe kitapları vardır. Daha sonra Türkçe seçmeli ders olmuş, sonrasında ise Türkçe dersi tamamen kaldırılmıştır. Bu gelişmeler kademeli bir şekilde Meliha Ş. ilkokul ve sonra ortaokulda okurken gerçekleşmiştir. Meliha Ş. evlerine yeni eklenen odada ödev yaptığını hatırlar. Ne var ki bu odada ısınma ihtiyacını giderecek herhangi bir şey olmadığından, kışın kullanılmamakta, sadece yazlık bir oda olarak var olabilmektedir. Buna rağmen evde masa bulunan tek oda burasıdır. Bazen kalın kıyafetler giyilerek burada masada çalışılmaktadır. Belki de devletin modernist ideolojisine inşa etme bakımından ayak uydurabilen bu aile, yaşam koşulları ve konfor gibi durumlarda veya eğitime verilen önemde içselleştiremedikleri bazı durumlar yaşamaktadırlar.

Köydeki ve Bulgaristan'daki yaşam biçimi ile ilgili özellikle, 1975 sonrası çok sorunları var gibi görünmeyen göçmenlere neden göç ettikleri sorulduğunda ise alınan cevap çok basittir: Türk olmak. Türk köyünde yaşamalarına rağmen Bulgaristan'da kalmaya devam ederlerse Türk olarak var olamayacaklarını hissetmişler ve Türkiye'ye dönmek istemişlerdir. O dönemde her ne kadar devlet eli ile bir göç anlaşması imzalanmış olsa da aynı zamanda Türkiye'ye ve diğer tüm kapitalist devletlere karşı bir karalama kampanyası da yürütülmektedir. Diğer ülkelerin yaşam biçimleri eleştirilmekte ve karşılığında Komünizm yüceltilmektedir. Bunu anımsayan Meliha Ş. (61), okul duvarındaki Türkiye'ye karşı yapılmış bir reklamı hatırlar: "Türkiye'de bir baba el arabası ile sokak sokak satış yapıyor altında da şöyle yazıyor 'Kızına çeyiz almak için çalışmak zorunda.'" Yani devlet tarafından Türkiye'ye dönebilirsiniz fakat orada daha iyi durumda olacağınızı düşünmeyin gibi bir mesaj verilmektedir.

1978'e doğru Türklere karşı yapılan baskının arttığını, Türkçe derslerin kaldırıldığını ve Bulgar milletine entegrasyon için daha sıkı çalışmalara başlandığını hatırlayan göçmenler, Türkiye'ye gelerek kimliklerini korumak ve yeni bir hayat kurmak istemişlerdir. Ancak göç ettikten sonra koruyacakları kimlik de hibrid bir kimlik olacağından, yeniden bir kimlik çatışması içine gireceklerini o an anlamaları mümkün olmamıştır.

Türkler'in Bulgar Eğitim sistemine dahil edilmesi ve eğitim oranının artması ve aynı zamanda eğitimin yönünün de devlet politikasını destekleyecek bir biçimde şekillendirilmesinin, Bulgaristan Türkleri açısından önemli sonuçları olmuştur. İlk olarak komünizm tarafından propaganda edilen "çalışmak, emek" gibi kavramlar Türkler tarafından sıkıca benimsenmiş, devlet tarafından sağlanan temel ihtiyaçlara güven duyulmaya başlanmış; komünizm benimsedikçe Türkiye'de yaşayan Türkler ile İmamoğlu'nun (ibid) deyişi ile, yaşam biçimleri ve benimsenen değerler bakımından aralarındaki ideolojik ve kültürel fark açılmıştır. Bulgaristan'da edindikleri öğretileri, Türkiye'deki yaşantılarına da taşıyacak göçmenler için kültürel aidiyet, sonraki yıllarda da sorun teşkil edebilecek bir unsur olarak hayatlarında var olmaya devam edecektir.

4. GÖÇ SONRASI MEKÂN ÖRNEĞİ: KARAMAN MAHALLESİ

Bu bölümde göç sonrası yerleşim mekânı olan Bursa'nın Nilüfer ilçesinde bulunan Karaman Mahallesi'ndeki mekânsal kurgu ve göçmenlerin ev yapım biçimi incelenecektir. İncelemenin toplumsal bellek anlatıları ile nasıl bir benzerlik gösterdiği üzerinden, göçmenlerin kimlik ve aidiyet süreçleri anlaşılmaya çalışılacaktır. Tüm bu çalışmaları yapabilmek adına, Balkanlar'dan Türkiye'ye 20.yüzyıldaki önemli göçler ve bunların nedenlerini anlamak ve bu göçler ve söz konusu göç gerçekleştiği sırada Türkiye'deki politik ortamı irdelemek gereklidir. Nitekim tüm bu araştırmalar, göçmenin aidiyet, kimlik, barınma, ev kurma gibi günlük yaşam pratiklerine doğrudan temel oluşturan etmenleri içermektedir. Dönemin politik kapsamı, ekonomik oluşumları etkilediğinden, günlük yaşam pratikleri üzerinde etkilidir.

4.1 Bulgaristan'dan Türkiye'ye etnik göçler: 1923-1989

Göçmenler, ulusal devlet için acı çekenler olduklarından aynı anda hem el üstünde tutulup yardım etmeye çalışılırken, aynı zamanda dış politika için de ülkenin istekleri doğrultusunda kullanılmıştır. Sınırlara yerleştirilerek aynı zamanda nüfus yoğunluğu veya ekonomik kalkınmanın gerektiği yerlere gönderilen göçmenler, ülkenin kalkınması için de bir araç olarak düşünülmüştür (Detrez, 2015).

Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kentsel mekâna sosyo-mekânsal anlamda birçok etkisi bulunan göç hareketleri ile karşı karşıya kalmıştır (Türkün, 2009). Bunlar ülke içi ve dışı göçler olmak üzere ayrılırken, dış göçlerin önemli bir bölümünü ise Balkanlardan gelen Türkler oluşturmuştur. Balkanlardan yapılan bu göçleri inceleyebilmek ve temel oluşum sebeplerini anlayabilmek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine denk gelen bir tarihsel süreç izlemek gerekir.

1877-78 Rusya Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaş sonucu imzalanan Berlin antlaşması ile, Türkler hem Bulgaristan'dan hem de yeni kurulan Doğu Rumeli devletinden ihraç edilmişlerdir. 1912-1913 yıllarındaki Balkan Savaşlarında ise Yunanistan, Makedonya, Bulgaristan ve Sırbistan bölgede yaşamakta olan 2.315.000 Müslüman popülasyondan 87.000'ini Osmanlı İmparatorluğu topraklarını sürmüştür. Güney Balkanlarda 1913 yılında yapılan İstanbul Antlaşması Bulgaristan ve Osmanlı

İmparatorluğu arasında yapılmıştır ve bu antlaşma sınırın iki tarafındaki 50 km içindeki nüfusun değişimini öngörür. İstanbul Antlaşması'na göre, Bulgaristan Osmanlı'nın Edirne, Kırklareli ve Demotika'yı aldığını kabul edecek, Dedeağaç limanı Bulgaristan'a bırakılacak, toprakların alışverişi on gün içinde gerçekleşecek, nüfusun gönüllü göçü sonraki dört yıl içinde organize edilecektir. Bu noktada 1.Dünya savaşı çıkmadan önce ancak 47.000 Bulgar ve 49.000 Türk'ün değişimi gerçekleşebilmiştir (Psomiades, 1968, aktaran İçduygu Sert, 2015).

1.Dünya Savaşı sonunda toplu nüfus değişimleri uygulaması, bir devleti ulusallaştırmak için etnik olarak bütünleştirmek için doğru eylemler olarak kabul edilir. En azından bölgesel sorunları aza indirmek için bu faktör ortadan kaldırılır ve ulus devlet oluşumları için bir stabilite oluşturur (Detrez, 2015).

Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı sonrası kaybedilen bölgeler ile birlikte ekonomik ve sosyal zorluklar Bulgaristan'ın bu olayları ulusal bir felaket olarak adlandırmasına sebep olmuştur. Bu nedenle diğer ülkelerden gelen tüm göçmenler, buna Bulgarlar da dahil olmak üzere, ulusal felaketin düzeltilmesi için çalışmalıdırlar, çünkü onlar da devlet gözünde bu felaketin bir parçasıdırlar. 2. Balkan savaşından itibaren tüm Balkan devletleri göçmenleri kendi ekonomik ve sosyal durumlarını düzenlemek için kullanırlar. Göçmenlerin çoğu kendi yanlarına çok az eşya alarak kaçtıkları için fakir ve Bulgaristan'da tarım yapılacak arazi az olduğu için işsizlerdir. Bulgar hükümeti bu durumları düzeltmeye çalışsa da göçmenleri kalıcı olarak yerleştirmek adına çaba harcamaz, çünkü onların geri dönecekleri günün geleceği veya kaybedilen toprakların geri alınacağı inancındadır. Hatta 1913 yılında, Türk nüfusunu dışarı atmaya çalışır ve Bulgarca konuşan fakat Müslüman olan Pomak popülasyonunu da Hristiyan olmaya zorlar (Detrez,2015).

1877-1912 arası Stola'ya (1992, aktaran Detrez, 2015), göre İstanbul'un nüfusu Balkanlar'dan gelen Müslüman göçmenler ile neredeyse iki katına çıkmıştır. Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Sırbistan ulusal devletlerini kurdukça, Türkler ve Müslümanlar Anadolu'da güvenli bir yer arayışına girmişlerdir. Bu durum da Osmanlı İmparatorluğu açısından bakıldığında yeni bir göç trendi anlamına gelir. Öncesinde Doğudan Batıya yapılan ve batıdaki bölgeleri

Türkleştirmek, nüfusunu artırmak amacı taşıyan göçler, artık Balkanlardan kaçan nüfus için tam tersi şekilde batıdan doğuya olmaya başlamıştır. Yunanistan'daki baskından kaçan kimileri ise kuzeye doğru hareket etmişlerdir; fakat bunların çoğu da daha geç bir dönemde de olsa Türkiye'ye dönmüşlerdir.

1926 yılından itibaren İskân Kanunu'nun kabulü ile gönüllü göç İç İşleri Bakanlığı'nın görevleri arasında yer almaya başlamış ve gelen göçmenlerin ülkede yerleştirilecekleri yerler de bakanlığa bağlı karar verilmeye başlanmıştır (Ülker, 200; aktaran İçduygu ve Sert, 2015). Bu kanun ile birlikte göçmenlerin Türk kültürüne aitliği bir kimin etnik anlamda Türk olarak sayılacağına dair bir belirleme unsuru olarak kabul edilmiştir. Yine de kimin Türk kültürüne nasıl ait olduğu belirsiz kalmış, Ziya Gökalp'in dine, dile ve ortak değerlere dayalı Türk kültürü tanımını geçerli olmaya devam etmiştir. Bu kanunun yetersizliği anlaşılınca, 1934 yılından yeni bir İskân Kanunu çıkarılmış, bu kanun sadece göç ve yerleşmeyi kapsamakla kalmamış, yeni bir Türk ulusal kimliği oluşturmayı hedeflemiştir (Kirişçi, 2000, aktaran İçduygu ve Sert, 2015).

2. Dünya Savaşı sonrası ekonomik zorluklar, nüfus politikaları gibi nedenlerden toplu göçler ülkeler içinde ve dışında devam eder. Balkan ülkelerinin ulusal politik söylemlerine ait bölgesel iddialar, irredantizm devam etmekteyken, toplu nüfus değişimlerinin etkileri de yankılanmaktadır. Bulgaristan'da etkili olan komünist rejimin din ve dil üzerindeki baskıları sonucu Müslümanların çoğu Türkiye'ye göç etmek istemiştir. 1945 sonrası 1989'da Komünist Blok'un çöküşüne dek, Bulgaristan Rusya politikasına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bu dönemde Türkiye'ye etnik göçler olmuştur ve bunlar üç bölümde incelenebilir (Baldwin-Edwards vd., 2015). İlki, Geç Osmanlı dönemindeki göçtür. 2.si ise 2. Dünya Savaşı sonuna dek Balkanlardan Türkiye'ye yapılan göçtür. Bu ikinci dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin asıl önem verdiği nokta nüfusu artırmak ve hayal edilen ulusal kimlik yapılanmasına uygun bir nüfus oluşturmaktır. Böylece bu dönemde önemli olan Türkçe konuşabilen ve Türk kimliği ile kendisini iliştirebilen kişiler göçmen olarak kabuldür. Fakat gerçekte olan, din üzerinden yapılan bir etnik tanımlamadır (Kirişçi, 1996, İçduygu ve Sert, 2015) Üçüncüsü ise göçe yaklaşımda destekleyiciliğin azaldığı, nüfusun yeterli artış gösterdiği, yine de özellikle Yunanistan ve Bulgaristan'dan etnik göçlerin devam ettiği, 1945-1989 arası dönemdir. Özellikle 1989'da yaşanan Bulgaristan'dan büyük göç

dalgası ile 300.000 göçmenin ülkeye girmesi bu döneme damgasını vurmuştur. Bu göçlerden ilki Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı nedeniyle nüfusun kontrolsüz göçlerini kapsar ve döneme ait istatistikler bilinememektedir.

1923 yılında ise, Türkiye'nin kuruluşundan itibaren Balkanlardan yaklaşık 1,6 milyon etnik Türk'ün göç ettiği bilinmektedir. Yıllar içinde göç biçimlerinde farklılık olmuştur. İlk zamanlarda göçlerin sebepleri ulus devlet politikaları iken, günümüze yaklaştığında sebepler küreselleşme ile ilişkilenebilir (İçduygu ve Sert, 2015).

Bu göçlerin ikinci kategorisinden en önemli örnekler mübadelelerdir. Aynı yıl, Türkiye popülasyonunun yüzde yirmisi muhacir, yani Balkanlardan Türkiye'ye gelen göçmenlerden oluşmaktadır. Ulusalçı akımların etkinliği ile birlikte, herhangi bir bölgedeki dominant ulusa ait olmayanlar azınlık olarak adlandırılmış, hatta bazı zamanlarda, sınırlar içindeki düşmanlar olarak bile düşünülmüştür. Zaten çoğunlukta, azınlık nüfusu sınıra yakın alanlarda konuşlanmış ve sınır komşusu olan devlet tarafından üzerlerinde hak iddia edilmiştir. Dönemin politikacılarına göre kabul gören çözüm politikası ülkelerarası nüfus değişimi olmuştur. Bu nüfus değişimlerinden en bilineni Yunanistan ile Türkiye arasında 1923 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu değişime dahil olan göçmenler, 1912 yılından itibaren yer değiştirenlerdir ve 1,2 milyon Yunan Ortodoksu ile neredeyse 400.000 Müslümanın yer değişikliği söz konusudur. 1923 yılında Lozan Antlaşmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Hükümeti arasında imzalanan bir sözleşme ile

“Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklularının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyeceklerdir.” (Meray, 1923, Aktaran Sakir, 2014).

maddesi doğrultusunda halkların değişimi söz konusu olmuştur. Göç edenlerin mülkleri yerine yerleştirilen göçmenlerin mülkü olarak tanımlanmak istenmiş fakat mübadele sürecinin kontrolü yeterince sağlanamadığı için, mülklerin çoğu başkaları tarafından işgal edilmiştir (Sakir, 2014).

Aynı zamanda gelen göçmenlerin sınırlara yerleştirilme politikası da söz konusudur. O bölgede yaşayan diğer etnik azınlıklar kendi ülkelerine göç ettiğinde, yeni göçmenler yerleşebilmekte veya bölgedeki etnik azınlıkların ayrılması yeni gelen aynı ulustan insanlar sayesinde baskılanabilmektedir. Dönemin göç politikası ülkelerin güvenliğinde rol oynamış olabilir fakat, ödenen insani bedel büyüktür. Kitromilides'e (2008, aktaran Baldwin Edwards vd., 2015) göre bölgedeki etnik çeşitlilik azaltıldığında, öteki olanla birlikte yaşama ve ondan öğrenme toleransı azalmıştır. Bu durum da ülkelere gelen göçmenlerin algılanma şeklini hala etkilemektedir (Baldwin-Edwards vd., 2015).

Devlet tarafından düzenlemeye tabi tutulan diğer antlaşma ise, Bulgaristan-Türkiye Dostluk Antlaşmasıdır. 1925 yılında yapılan bu antlaşma ile, Bulgaristan ve Türkiye sınırları içinde kalan azınlıkların korunması veya gönüllü olarak göç edebilmesi garanti altına alınmıştır. Buna göre, azınlıklar eğer ülkenin dinine sahip ise, ülkeler arası geçiş yapabileceklerdir. 1923-1939 yılları arasında, Bulgaristan'dan Türkiye'ye 200.000 kişi göç etmiştir (İçduygu ve Sert, 2015). Antlaşma 2. Dünya Savaşı sonucunda Bulgaristan'ın komünist rejim altına girişine dek geçerliliğini korumuştur. 1950 yılına gelindiğinde Bulgaristan hükümeti vatandaşları için yeniden yerleşim planı birçok etnik Türk'ü Türkiye'ye göç etmeye zorlamıştır. 1951 yılında tahmini 150.000 Türk'ün göç ettiği düşünülmektedir. Bu göç eden grubun büyük bir bölümü kırsalda geniş arazilere sahip ve tütün ile buğday üreten kişilerdi. Çoğu arazisini terk etmek durumunda kalmış veya çok düşük fiyatlara satmıştır. Türkiye'ye varışları sonucu Türkiye devleti gelen göçmenlere, arazi, tarım araçları, tohum ve bazı bölgelerde göçmenlere özel yerleşim birimleri sağlamışlardır (Ilcan, 2002). Ilcan (2002), Bulgaristan'dan gelen ve Trakya'da Arzu köyüne yerleştirilen göçmenler üzerine yaptığı çalışmalarda, göçmenler ve orada daha önceden beri var olan Türkler arasındaki sosyal çatışmayı, Bulgaristan'dan gelenlerin entegrasyon sürecinde ne gibi zorluklar yaşadığını ortaya çıkarır.

1968 yılına gelindiğinde ise, 1951'de gelen göçmenlerin akrabalarına da 10 yıl boyunca Türkiye'ye göç etme hakkı tanınmıştır (Ilcan, 2002). Ayrı kalmış aile üyelerinin birleşmesi için yapılan Aile göçü antlaşmasını takiben, 1968 sonrası 50.000 ile 130.000 arası Türk, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Bu göçmenlerin

Türkiye'ye göçü sadece Bulgaristan'daki politik hareketlerden etkilenmiş olmayıp, Türkiye devletinin değişen politik ve ekonomik durumuna göre, 'soydaş'larına karşı davetkar olup olmamasına da bağlı olarak şekillenmiştir (Parla, 2003).

Çizelge 4.1 1923-1997 yılları arasında Balkanlar'dan Türkiye'ye yapılan göçler, İçduygu ve Kirişçi 2009, p. 10

Region of origin	1923–1939	1940–1945	1946–1997	TOTAL
Bulgaria	198,688	15,744	603,726	818,158
Greece	384,000	NA	25,889	409,889
Romania	117,095	4201	1266	122,562
Yugoslavia	115,427	1671	188,600	428,260
Others	7998	1005	11,509	20,512
TOTAL	823,208	22,621	83,099	1,676,819

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler Soğuk Savaş yıllarında, 1945-1989 arasında üç kategoriye bölünerek incelenebilir. İlki 1950-53 arasını kapsar. Bulgaristan'da komünist devlet yönetimine geçilmesi ve arazilerin ortaklaştırılması, özel mülkiyetten çıkarılması ile 250.000 Türk göçmen Türkiye'ye gelmiştir. İkinci dönem ise 1968-1978 arasını kapsar. Bu dönemde Türkiye ve Bulgaristan arasında yapılan Yakın Akaraba göçü anlaşması üzerine, daha önceden Türkiye'de akrabası olan kişiler göç için başvuruda bulunabilmişler ve 95.000'in üstünde Türk göç etmiştir. Üçüncü dönem ise 1989 yılında Bulgar hükümetinin Türkler üstünde baskıyı artırması ve yürüttüğü asimilasyon kampanyaları ile öne çıkar. 1950'lerden itibaren Türkçe dilini, dini etkinlikleri kısıtlamayan ve asıl amacı sağlık ve eğitimi ülke çapına yaymak olan Bulgar hükümeti, 1980'lere gelindiğinde bunun tam tersi bir politika sergileyerek, Türkçe isimleri Bulgar isimleri ile değiştirecek büyüklükte bir asimilasyona girer. Bu sırada baskıdan kaçan 300.000 civarı Türk, Özal'ın sınırları açması ile Türkiye'ye gelir.

Bulgaristan'daki komünizm rejimi etnik milliyetçilik mitini işçi sınıfı üzerinden desteklerken, Türk milliyetçiliği Bulgaristan Türklerini kendi etnik ve kültürel niteliklerini taşıyan akrabaları olarak portreler. Türk azınlığın Bulgar toplumu ile ne derece entegre olduğu ve ne biçimde karıştığı, jenerasyona ve coğrafi lokasyonlara göre epey değişiklik göstermektedir. Özellikle 1950'lerde komünist partinin politikası doğrultusunda eğitimin yayılması, sağlık hizmetinin temin edilmesi, Türkçe kültürel

aktivitelerin ve yayımların teşvik edilmesi ile Türk azınlığın topluma ve komünist rejime entegrasyonu başarılı olmuştur. Ne yazık ki 1980'lere doğru bu girişimler, agresif asimilasyon politikaları ile yer değiştirmiştir. Bulgaristan'daki homojen bir millete sahip olma isteği 1984'te, Zhivkov yönetimi ile doruğa ulaşmış, Türk isimlerinin Slav isimleri ile değiştirilmesi zorlanmış ve Türklerin Bulgaristan'daki varlığı yok sayılmak istenmiştir. Bunun üzerine Özal, Türkiye sınırını 'soydaş'larına açacağını söylemiş, böylece uluslararası bir problem haline gelen durumu olumlu bir reklama dönüştürmüştür (Parla,2003).

4.1.2 Türkiye'deki politik durum

Ev kurma ve yer değiştirme olaylarının kesişimi ile oluşan maddi kültür ve yaşanan tecrübeler, bu olayların gerçekleştiği kompleks kültürel, sosyal, ekonomik ve politik bağlamlardan ayrıştırılamaz (Fiddian-Qasmiyeh, 2020, aktaran Pasquetti ve Sonyal, 2020). Tüm bu sosyal ve kültürel hayatın ve içindeki yerleşim ve yaşantı biçimlerinin incelenmesi için, politik arka planı incelemek önemlidir.

Assmann (1997), toplumun tarihsiz kalması durumunda 'kayan boşluk' kavramından bahsederken, bu kavramı iktidarsız devletlerde pek geçmişe gitmeyen bir tarihi bilginin belirsiz bir zamanda asılı durması olarak tanımlar. Bu nedenle iktidarlar bir şeyin hatırlanması için güçlü bir uyarıcıdır. Dönemsel olarak yaşanan olaylar, o dönemdeki iktidar ile hatırlanır. Türkiye'ye göçten sonraki yıllarda hatırlanacak olan Bulgaristan yaşamı, iktidar ve politika ile yakından ilişkilidir. Bu hatırlama eylemi aynı zamanda Türkiye'nin iktidarı ile bir karşılaştırma temeli oluşturacak ve göçmenin devlet politikalarına yaklaşımında kritik bir bakış açısı oluşturacaktır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile birlikte ülke sınırlarında yaşanan sürekli değişiklikler, bölgede yaşayan Türkler'i travmatik bir biçimde etkilemiştir. Bulgaristan'da yaşarken etnik köken olarak dışlanan göçmenler, Türkiye'de ise sosyalist rejimden geldikleri için, kültürel ve sosyal ortama ayak uydurmakta zorluk çekmişlerdir (2014; Höpken 1997; Erdinç 2002; Çetin 2008a, b, 2009; Parla, 2006, aktaran Dişbudak ve Purkis, 2006). Farklı politik bir sistem içinde yaşayan ve orada sosyalleşmeye alışmış olan göçmenler için, Türkiye'deki sosyal hayata alışmak zor olmuş, çoğu adaptasyon problemi yaşamıştır. Bulgaristan'da kullandıkları günlük Türkçe ve kültürel olarak

alıştıkları yaşama biçimlerinde de Türkiye'ye geldiklerinde sorun yaşayan göçmenler (Vasileva, 1992), bu kez de anavatanları içinde azınlık gibi hissetmişlerdir. Resmiyette, Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye tarafından hoş karşılanması söz konusu iken, göçmenler Türkiye'de yaşayan Türkler tarafından 'yabancı' olarak düşünülmüşler, 'muhacir' olarak adlandırılmışlardır. Devlet tarafından gösterilen sözde iyi niyet, göçmenlerin organize olmamış ve ucuz iş gücünden faydalanılması şeklinde tezahür etmiştir (Vasileva, 1992).

1980'lere gelindiğinde, Bulgaristan'ın güneydoğu komşusu Türkiye, serbest piyasa ekonomisine verdiği ağırlık ile kısa sürede birçok gelişmekte olan ülkeyi, ucuz ve çok çeşitli üretim yaparak geride bırakmıştır. Bu nedenle de birçok Bulgaristan Türk'ü daha iyi bir hayat beklentisiyle Türkiye'ye göç etmiştir (Vasileva, 1992). Türkiye ise 1970-1980 yılları arasında ekonomik olarak ithal ikameci bir model izlemektedir. Dış ülkelerden yatırım malları ithalatının artması ile, Türkiye'de televizyon, çamaşır makinesi gibi ileri üretim tekniklerini gerektiren tüketim malları da üretilmeye başlamıştır. Devlet 1970'li yıllarda ağır sanayiye destekleyici hamlelerde bulunurken, küçük ve orta boy işletmelerin ortaya çıktığı bir yan sanayinin de gelişmesi söz konusudur. Buna paralel olarak bu dönemdeki hükümetler, çalışan tüm kesimlerin gelirlerini artırmaya yönelik politikalar izleyerek geniş bir iç pazar oluşturmaya çalışmıştır. Yine buna bağlı olarak, ülke genelinde birçok toplumsal ve ekonomik değişim gerçekleşmiş, kırsaldan kentlere doğru göçlerde hatırı sayılır bir artış olmuş, kentlerin mimari yapısı da değişmeye başlamıştır. "Örneğin 1950 yılında toplam nüfusun yalnızca %18'i kentlerde yaşarken bu oran 1980 yılında %44'e çıkmıştır." Kentlerde yaşayan nüfus göçlerin sürekli olarak devam etmesi ile artmış ve birçok kentsel problemi de beraberinde getirmiştir.

1.Dünya Savaşı sonrası, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, Türkiye politik tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. İkinci Dünya Savaşı'na dek tek partili sistem ile devam eden yönetim biçimi, 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti ile birlikte, çok partili demokratik bir sisteme evrilmeye başlamıştır. Bu dönemde özellikle, savaşta etkin rol oynayan tek partili yönetimlerin başarısızlığı, devrimlerin tamamlandığı düşüncesi, ekonomik sıkıntılar gibi durumlar bu geçişin ana sebeplerini oluşturmuştur. 1950'de başlayan Demokrat Parti iktidarı, 1960'ta askeri

bir darbe ile son bulmuştur.1960'tan 1980'lere dek siyasi bir istikrarın olmaması ve halk arasındaki kutuplaşmanın sokak kavgalarına taşınması ile birlikte, 1980'de yeniden bir darbe gerçekleşmiştir (Dursunoğlu vd., 2019).

İkinci dünya savaşı sonrası dönem Bozdoğan'a göre (1998, aktaran Yağız, 2023) modernist şehirciliğin ön plana çıktığı, şehir içinde çok katlı binaların ve geniş caddelerin yapıldığı; rasyonel planlama ve işlevlere göre bölgelerin ayrımının yapıldığı bir dönem olarak, üst modernist dönem olarak adlandırılabilir.

1960'ta kurulan Devlet Planlama Teşkilatı, oluşturduğu Beş Yıllık Kalkınma Planı kırsal kalkınmaya vurgu yapmış, İkinci Beş yıllık Kalkınma Planı ile ise 1968-72 yıllar arasında, kentleşmeye ağırlık vermiştir. Bir sonraki beş yıllık plan 1973-78 arasını kapsayarak şehirlerdeki nüfus yoğunluğuna önlem olarak oluşturulmuştur ve bu dönemde altyapı faaliyetleri hız kazanmıştır (Yağız, 2023). Buna rağmen bu kurum hızla gelişen şehirlerde oluşmaya başlayan yasadışı yapıların ortaya çıkma hızına yetişmekte zorlanmış, şehir bir yandan devlet kurumu tarafından planlanmaya çalışırken, şehirler planlama açıklarının bulunduğu bölgelerden başlayarak gecekondu ile çevrelenmeye başlamıştır. Böylece bazı bölgeler planlı yapılaşırken, diğer bölgeler plansız bir gelişme göstermiş ve şehirlerde kentsel mekân keskin bir bölünmeye uğramıştır (Tekeli, 1998, aktaran Türkün, 2009).

1980'lerin ortasında Neo-liberalizmin dünya çapında ekonomik anlamda baskın bir şekle bürünmesi ile birlikte, yerel faktörlerin yanı sıra çoğu gelişmekte olan ülkede benzer ekonomik ve politik önlemlerin alındığı ve benzer sosyal ve mekânsal oluşumların yaşandığı bilinmektedir. 1980 başında baskın olan askeri rejim ile birlikte, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal strüktüründe birçok değişiklik meydana gelmiş, ikameci ekonomik model yerine ithalat ağırlıklı bir ekonomi izlenmeye başlanmıştır. Neoliberal ekonomi modelinin, devlet kontrolünden uzak, yarışa açık ve kontrolsüz bir piyasayı desteklemesi ile, neoliberalizmin gelir dağılımında gelişmeye yol açacağına dair inanışa rağmen, gelişim imar planlarına aykırı bölgelere verilen izinler, iktidar yakını olan kurumlara verilmeye başlanan ihaleler, bazı sektörlerde uygulanan vergi muafiyeti gibi uygulamalarla gelir dağılımı eşitsizliği artmış, kısa süreli karlar önemli hale gelmeye başlamıştır (Türkün, 2009).

Göçmenlerin çoğu, kırsal alanda yerleşerek, nitelikli iş gücü gerektirmeyen, inşaat, yol yapımı veya atölyelerde çalışmıştır. Bulgaristan'da öğretmen, doktor olarak çalışanlar ise geldiklerinde benzer işlerde çalışma imkânı bulmuşlardır (Vasileva, 1992).

4.2 Pratikte Mekânsallığın Biçimi: Karaman Mahallesi

Hondagneu-Sotelo'nun (2017) çalışmasında vurguladığı gibi, günlük pratiklere odaklanmak, göçmenin yerleştiği mekâna entegrasyonundaki süreçleri anlamamızı ve göçmenler için/göçmenlere ait mimari mekân çalışmalarına dair bir bakış açısı sağlar.

Bourdieu (1984) fiziksel aktivitelerin kültürle yakından ilişkisi olduğunu söyler. Bu bağlamda göçmenlerin Karaman mahallesi içindeki veya dışındaki, yaşamları ile ilişkilenen hareketleri de kültürel birikimin bir parçasıdır. 1980'lerde mahalleye ilk taşınıldığından günümüze doğru günlük pratiklerin değişimini koalamak, göçmenin çevreye alışma ve entegrasyon süreci hakkında ipucu verir. Ayrıca mekânsal pratikleri gözlemek günlük yaşayışta hangi mekânların nasıl kullanıldığına dair bir ipucu vereceğinden mekânsal kurguları anlamamızı ve özellikle bu mekânsallık göçmenin kendi eli ile yaratıldığında, bunun pratikte neye hizmet ettiğini görmemizi sağlar. Bu iki açıdan önemlidir: başka biri adına mimari bir tasarım yapıldığında günlük yaşam pratiklerinin dokümantasyonunun gerekliliği ve pratiklerin mekânsallığı ne şekillerde oluşturduğu gerçeği.

1978 göçmenlerinin yaşam pratikleri ile ilgili anlatılardan ve sınırlı dokümantasyondan öğrenilen gerçek şudur ki, yaşamlarının büyük kısmını çalışarak, aktif bir fiziksel hayata sahip olarak geçirirler. Kültürel olarak göçten önceki yaşam biçimlerine entegre olan sıkı disiplinden elde ettikleri sorumluluk bilinci ile, göç ettiklerinde bu kez hayatlarını devam ettirebilmek ve ülkede tutunabilmek için sürekli çalıştıkları görülmektedir. Özellikle küçük çocuklu ailelerin göçünde, ailedeki yetişkinlerin ve hatta bazen yeterince büyük çocukların çalışmaları, hayatta kalabilmek için zorunlu bir durum olmuştur. Yakın aile göçü kapsamında, maddi birikimlerini Türkiye'ye getirmeleri yasak olan 1978 göçmenleri, yeniden bir hayat kurmak zorunda olduklarını bilerek geldikleri anavatanlarında, yaşayabilmek için çalışmak zorundadırlar. İmamoğlu'nun (2011) anlatısına istinaden, "Bulgaristan'da köylü-emekçi kesimini" temsil eden ve "iş disiplini ile devlete hizmet görevini" aynı

kefeye koyan göçmenler, Türkiye'ye geldiklerinde devlet dışında bir işveren kavramıyla karşılaşır. Böylece çalışmak kavramı bu kez de "hayata tekrar tutunmanın" bir yolu olarak varlığına devam edecektir. Meliha Ş.'nin de belirttiği gibi, "kadınlar mahalledeki konfeksiyon atölyelerinde veya tarım işçiliğinde çalışmış" ve böylece hayatta kalabilmişlerdir. "Erkekler de yine fabrikalarda ve inşaatla çalışmışlardır" (Meliha Ş.).

Göç gelen ilk jenerasyonun emekli olmasıyla birlikte, boş zaman aktivitesi olarak günlük yürüyüşler de göçmen mahallesinin hareket kapsamlarından biri haline gelir. Bu aynı zamanda ekonomik durumlarının da zorlayıcılığının azaldığını göstermektedir. Fiziksel aktivite anlamında bu topluluğa ait en revaçta olan şeyin yürüyüş olması da yine Bourdieu (1984)'ya göre kültürel bir durum olarak değerlendirilebilir. Hayatlarını çok uzun bir süre boyunca sadece sürdürmek için çalışmış ve göçün yeniden yerleşme sürecini ancak atlatabilmiş bir topluluk için, yürüyüş yapmak refahın simgesi iken; orta sınıfın günlük yaşam biçiminin doğal bir rekreasyonel parçasıdır.

Yapılı çevrede çizgisel bir bölümlenmenin mevcut olduğu söylenebilir. Bu bölümlenme, planlanan bir mekânsal etkiyi yaratmak için var edilir. Örneğin bir sanat galerisinde önce giriş, sonra galeriler, son olarak alışveriş alanı ve çıkış mekânları bulunur (Dovey, 2015). Bu bölümlenme aynı zamanda bir süreci de işaret eder. Her mekânın, mekâna giriş ve çıkış için süreçleri vardır. Bazen bir kentsel mekândan diğerine geçişte çok keskin değişiklikler olabilirken, bazen geçişi anlamak epey zorlaşır. Benzer bir şekilde bir konuta giriş yaparken de öncelikli olarak girilen bir giriş holü ile birlikte, yaşam kurgusuna bağlı olarak şekillenmiş fonksiyonel mekânlar bulunmaktadır. Yaşam pratikleri bu mekânların biçimlenmesinde önemli bir etken olduğu gibi, göçmenin belleğinde taşıdığı unsurlar da mekânların işleyişinde önem kazanır. Böylece ev yapımı uluslararası elemanlar ve hayaller içerebilir ve Cencellieri'nin (aktaran Hondagneu-Sotelo, 2017) altını çizdiği gibi ev sadece bir mekân değil "bitmeyen bir mekân yapımı ve yeniden üretimi sürecidir". Hondagneu-Sotelo'nun (2017) dediği gibi ev aynı zamanda aidiyet mekânıdır. Kişiler evde çevrelerini kendilerine güzel gelecek veya rahat edecekleri şekilde düzenlerler. Bu da her günlük bir yeniden yaratım ve restore etme eylemi oluşturur.

1950-1988 yılları arasında Bulgaristan'dan gelen Türk göçmenlerin yüzde 17'sinin Bursa'ya yerleştiği bilinmektedir. Bu dönemdeki toplam göçmen sayısının 270.918 olduğu bilindiğinden, Bursa'ya yerleşen göçmen sayısı 46.301 kişidir (Konukman, 1990, aktaran Eşim & Zaman, 2021). 1968 yılındaki Bulgaristan-Türkiye arasındaki antlaşmaya bağlı olarak, 10 yıl boyunca Türkler Bulgaristan'dan Türkiye'ye akrabalarının yanına göç etmiş, her çarşamba günü 300 kadar göçmen Edirne-Kırkağaç tren istasyonuna ulaşmıştır (Şimşir, 2012, aktaran Eşim & Zaman, 2021). Bu da en azından bu 10 yıllık süreç içerisinde Bursa'ya da düzenli olarak göçmen akışı olduğunun göstergesidir. Meliha Ş.'nin anlatımına göre, yanlarında para getirilmesine izin verilmeyen göçmenler, ekonomik olarak bir dayanak sağlayabilmek için Bulgaristan'dan taşıyıp satabilecekleri eşyaları getirmişlerdir. "Biz geldiğimizde eski bir Rum evinde 1-2 yıl kadar kirada kaldık. Daha sonrasında tüm ev halkı çalışarak yeni bir ev yaptırmaya başladık." (Meliha Ş.) şeklinde anlatılan ilk yıllar, ekonomik anlamda da göçmenler için zorlu bir süreci ifade etmektedir.

Şekil 4.1 İki apartman binası arasından görünen Karaman Mahallesi'ndeki göçmenlere ait yapılar

Ilcan (2002), Bulgaristan göçmenlerinin getirilip yerleştirildiği Arzu örneği üzerinden, göçmenlerin gelişi ile mahallenin mekânsal organizasyonunun da değiştiğini anlatır. Atatürk tarafından talimat verilen modern bir yerleşkenin yapılması ve göçmenlerin buraya yerleştirilmesi ile birlikte, bölgedeki yerel halkın yerleşim biçimi ile

göçmenlerin içinde yaşadığı yerleşiminin mekânsal özellikleri de birbirinden kesin bir şekilde ayrılır. Benzer bir durum Karaman mahallesi için de geçerlidir, fakat burada durum tersten işler. Bölgeye ilk yerleşenler göçmenler olduğu ve yerleşimden önce kırsal bir bölge sayıldığı için, son yerleşimden 20 yıl sonrasına dek etrafta apartmanlaşma görülmez. Son yirmi yılda, apartmanlaşmanın artması ve aslında gecekondu-köy evi karışımı mahalle yapısının içindeki boş arsalarla apartmanların dikilmesi üzerine, göçmen mahallesinin maksimum 3-4 katlı yapılması ile apartmanlar bir tezat oluşturmaya başlar. İlk zamanlardaki şehre yakın, yanından dere geçen kırsal yerleşim bu kez, apartmanların arasında metruk, sanki yenilenmesi gereken, çağın gerisinde kalmış bir görüntü oluşturmaya başlar. Özellikle şekil 4.1'de görünen yapı ölçek farklılığı bu durumu çok güzel anlatmaktadır. Tüm bu şehirleşme içinde yapısal varlığını korumaya çalışan bir mahalle olarak geleneklerini sürdürerek değişimi ötelemeye çalışan bir özellik kazanır.

4.2.1 Karaman Mahallesi'ndeki mekânsal kurgu

Bir sokağın mekânsal kurgusu, o sokaktaki hareket akışını ve yönünü belirlemedeki majör faktördür (Hillier, 2008; Hillier et al., 1993; Hillier and Iida, 2005; Penn et al., 1998). Bu da insanların sosyal hareketlerini belirlemede mekânsal özelliklerin çok önemli olduğunu göstermektedir. Bu hareketler aynı zamanda mekân kullanım fonksiyonlarının de belirleyicisidir. Ticari mekânsal kullanım bu hareketlerin yoğun olduğu kısımda oluşur ve daha fazla hareketlilik oluşturuçu olarak da devam ederken, konut yerleşimleri genel olarak bu yoğun hareket bağlarından uzak olur. Ticari mekân temelde ekonomik hareketlerden oluşurken, konut mekânları kültürel yapı tarafından şekillenir, böylece şehir içinde bile konut alanlarında birçok farklılık görmek mümkün olur.

Mekânsal alanlardaki süreçleri anlamak istiyorsak, sınırların farklı bir bakış açısından incelenmesi gerekir. Ancak mekânsal sınırları incelemek büyük ölçüde görülemeyen bir şeyi incelemeyi de gerektirir. Bazı sınırlar somut olabilir, mesela bir evin kapısı fiziksel bir sınıra işaret ederken, bütçe belirlemek de finansal bir sınır olarak düşünülebilir. Bunların yanında sosyal ve bilişsel süreçlerin de sınırları vardır. Örneğin sosyal mekânlar da tolere edilebilecek davranış sınırları ile çevrelenmiştir. Yani sosyo-

mekânsal alanlar iki kavram üzerinden de sınırlar aracılığı ile bize mekânsal süreçler hakkında bilgi verebilir.

Mekâna dair daha fazla bilgi edinmek amacıyla sınırlar incelenirken üç farklı etkiden bahsetmek mümkündür: Düzenleyici etki, ayırım ve eşik. Düzenleyici olarak sınırlar insan eylemleri ve etkileşimleri için tolerans sınırları belirler. Örneğin, bir kamu binasında girilebilen veya girilemeyen odalar var olabilir. Sosyal anlamda da aynı binada tolere edilen davranış biçimleri vardır. Mekânların davranışı ne kadar sıkı veya gevşek bir şekilde düzenlediğine göre bunlar değişebilir. Ayırım etkisi ise daha çok o mekânın diğer mekânlardan ayrılığını gösteren, kimlik oluşturan bir etkidir. Üstte verilen kamu kurumu örneğinden gidilirse, kurumun fiziksel ve kurumsal ritüelleri, kendisini diğer binalardan ayırmaktadır. Aynı şekilde bir mahallede farklı sokaklar arasında da sosyal sınırlar çizilebilir, bu sosyal kimlik oluşturma ve sürdürme içindir. Eşik etkisi ise insanların ve objelerin sınırdan giriş çıkışını incelemeye olanak tanır. Bu noktada geçirgenlik önemli bir sıfattır. Buna göre ya mekân sıkı bir şekilde düzenlenmiştir, eşikleri yüksektir veya eşikler alçak ise, dış dünya ile iletişim daha fazla olacağından, mekânın değişme olasılığı, biçimlenebilirliği artar (Tor, 2004). Hillier (2008) mekân ne kadar bütünleşik/bütüncül olursa, yarattığı sosyal efektin o derece hareket ve birçok aktivitenin birlikteliğini yarattığını söyler. Şehrin mekânsal kurgusu, sosyal hayatın evrelerini yansıtır.

Bhabha (1997; Aktaran Yıldız, 2017) tarafından ortaya konulan “arada olma” kavramı özellikle göç sonrası mekânlar için öne çıkar. Bir mekân geride bırakılırken yaşam şeklinde kopukluklar oluşur. Bu kopma bir bakıma yenilikçidir, çünkü yerlilik/yabancılık gibi ikilikleri sorgulatırken aynı anda, birçok aidiyete yol açar. Bu aidiyetler arasında aynı anda göç öncesi ve sonrası mekâna hissedilen aidiyet ve göç ederken hareketliliğe ait olarak ortaya çıkan yaşam öyküleri vardır. Bu anlamda göç sonrası yaşam biçimleri sınır-ötesi mekânları tarif eder, ancak burada kullanılan sınır kavramı ulusal sınır kavramından ziyade, eşik kavramına yakındır. Yani göç ettikten sonra yaşanan mekânı bir eşik ve arada olma kavramları ile özdeşleştirir Bhabha. Bu arada olma hissi mekânsal olarak varlığını sürdürürken, kültürel ve kimlik olarak da göçmen hayatında öne çıkan yönlerden biridir. Göçmenin hareketliliği sürecindeki

tecrübeleri de yeni evinde materyalleşir ve kültürel etkilerle birleşerek yeni bir otantiklik oluşturur (Datta, 2009).

Türkün (2009), zincirleme göçlerden bahseder ve bu anlamda Bulgaristan'dan gelerek Türkiye'ye yerleşen göçmenler de 1968 yılında başlayan göç zincirinin bir parçası olarak göçü tamamlamışlardır. Bu göç zinciri kavramına göre, entegrasyonun en kolay yolu, daha önce bölgeye gelen tanıdıkların yerleştikleri bölgeye yerleşerek uyum sağlamaya çalışmaktır. Yapılan röportajlar sonucu da mahalleye yerleşim kararının böyle bir süreç sonucunda oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Karaman mahallesi 1980'ler itibariyle zaten Bulgaristan göçmenlerinin yerleşmeye başladığı bir bölge olarak aile tarafından bilinmekte ve buna istinaden yer seçimi yapılmaktadır. Fravega'nın(2023) yapısal anlamda kullandığı geto kavramı bu mahalle üzerinde de, belirli bir topluluğun homojen olarak kümelenmesi bakımından geçerliliğini korur. İlk zamanlarda kırsal bir bölge olmasına rağmen, 20 yıllık bir süreçte kentsel oluşumun tam ortasında var olmaya devam etmesi ile birlikte ise bu kavramı pekiştirdiğini gözlemlemek mümkündür.

Bursa, kuruluşundan bu yana Osmanlı Devleti için önemli bir şehir olmuştur. Osmanlı Devleti'ne başkentlik de yapan kent 1836'da 2.Mahmut tarafından yapılan düzenlemelere dek Anadolu Eyaleti'ne bağlıdır. Bu tarihten itibaren, ismi Hüdavendigâr olarak, "Güney Marmara, Orta Sakarya havzası, Kuzey Ege ile İç Anadolu'nun Kuzeybatı" sını kapsayan, Tuzla, Bergama, Gönen, Karesi, Sivrihisar, Söğüt gibi coğrafi olarak bağlantısı gerekli olarak bulunmayan birçok kazayı kapsar şekilde varlığını sürdürmüştür (Satıcı, 2008). 1839 verilerine göre, Bursa şehrine ait 157 mahalle ile 60-61 arası köy bulunmaktadır. Yine tahrir defterleri incelendiğinde, Bursa'nın Osmanlı Devleti yönetimi süresince, Anadolu'da İzmir'den sonra en yoğun nüfuslu şehir olduğu bilinmektedir. Bu verilere göre şehrin nüfusu, 1485'te 25.000 civarına konumlandırırken, 1830'larda erkekler üzerinden yapılan bir nüfus sayımına göre ise 60.000 civarı olarak düşünülmektedir (Satıcı, 2008). Satıcı (2008), Bursa nüfusunun 1800'lerin ortasına dek benzer seyirlerde devam ettiğini, 1821-29 arası Mora ve Atina'dan gelen Müslüman ailelerin yerleştiğini, 1850'lere doğru ise gayrimüslim sayısının Müslüman sayısına yakınlaştığını, çünkü Müslümanların savaşlar nedeniyle çocuk sahibi olmak istemediklerini anlatır. Bursa 19.yüzyılda en

büyük göçünü 1877-1878 yıllarında gerçekleşen 93 harbi sonrası balkanlardan gelen göçmenlerden almıştır, böylece Müslüman nüfus sayısı da artmıştır. Bu dönemde devlet tarafından kurulan Göçmen komisyonu ile, göçmenlerin yeni inşa edilen köylere yerleştirilmesi ve buradaki iskanın sürekliliğinin zorunlu tutulması gibi yaklaşımlar yürütülmüştür. Böylece ortak bir geçmişe sahip göçmenlerin, toplumsal ve sosyal bağlılık kurabilmesi sağlanmıştır.

Bursa'daki şehirleşme anlamında ilk modern atılımlar 1860'lardan sonra Ahmet Vefik Paşa'nın valiliği döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde çıkmaz sokaklar açılmış, caddeler genişletilmiş ve modern kamu binaları yapımına başlanmıştır (Yaman, 2005). Işıklar Askeri Lisesi bu yapılara bir örnektir. Şehrin günümüzde de hala iki ana yolunu oluşturan güzergahlardan biri İzmir yoludur ve bu yıl, şehri batıya ve yoğun ticari bir limanı bulunan İzmir'e bağlamaktadır. Diğer ana yol ise Mudanya yolu olarak adlandırılmaktadır ve 1894 yılında açılmış olan, fakat günümüzde işlemeyen Mudanya-Bursa demiryolu güzergahını izlemektedir (Satıcı, 2008).

20.yüzyıla gelindiğinde ise, Bursa'da kurulan Merinos ve İpekiş fabrikaları ve yine balkanlardan gelen yoğun göç dalgaları ile Bursa nüfusu hızlı bir şekilde artmıştır. Özellikle Yunanistan ile 1923 yılında başlayan Mübadele sürecinin Bursa nüfusuna etkisi büyüktür. 1938-1944 yılları arasında inşa edilen Çelik Palas gibi büyük otel yapıları şehrin batıya doğru genişlemesini sağlarken (Vardar, 2008; Yağız, 2023), 1960'larda yine Mudanya yolu üzerinde kurulan Organize Sanayi Bölgesi ile kentin gelişimi hızlanmıştır (Batkan, 1996, aktaran Yağız, 2023). Böylece Bursa genelinde konut talebi artmış ve Bursa ovası yönünde bir kent gelişimi izlenmeye başlamıştır.

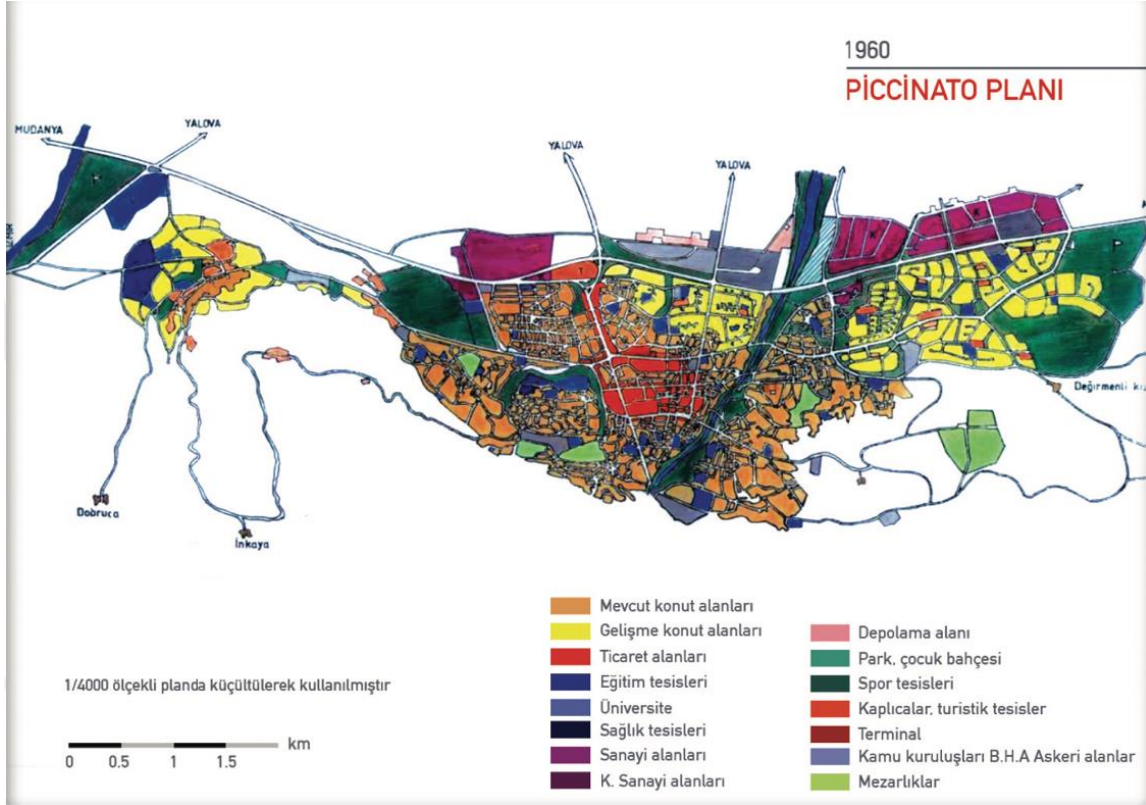
1950'li yıllarda Bulgaristan'dan gelen göçmenler için 1940'larda yapılan Proust Planı'nda Mudanya yolu çevresinde Hürriyet, İstiklal ve Adalet mahallelerinde yerleşim yerleri önerilmiştir (Burdef, 2000, aktaran Yağız, 2023). Hürriyet mahallesi Karaman köy bitişiğinde yer alır ve kimi kaynaklara göre Karaman köyü, göçmenlerin yerleşiminden sonra, Bulgaristan'daki baskılardan kurtulmalarına ithafen Hürriyet olarak adlandırılmıştır.

1958 yılında şehirde çıkan yangın sonrası, dönemin belediye başkanı Reşat Oyal'ın girişimi ile bir planlama bölümü kurulmuş, bu kurumun danışmanlığını da İtalyan mimar ve şehir plancısı Luigi Piccinato üstlenmiştir. 1960 tarihli şekil 4.1'de görülen

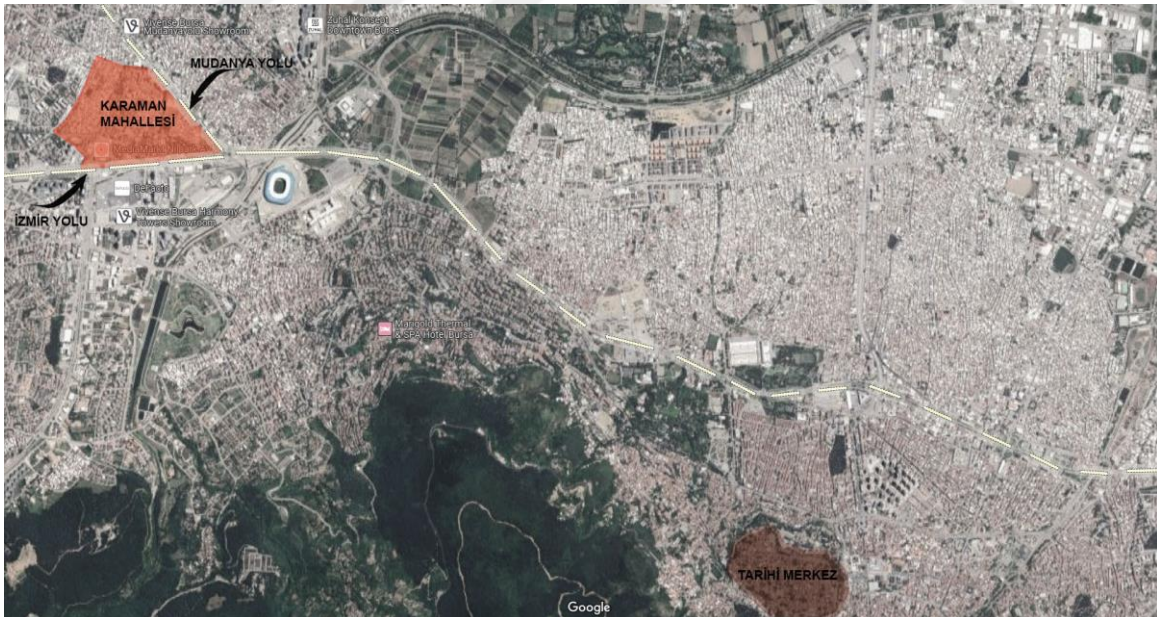
planda görülen yoğun yerleşim ve ticaret alanları o döneme dek tarihi Bursa merkezinin genişlemiş kısımları olmakla birlikte, sol taraftaki ve gelişme konut alanları günümüz Karaman mahallesi civarında konumlanmaktadır (Yağız, 2023). Buna dayanarak 1960'larda bölgede halihazır bir yapılaşmanın olduğu ve öngörülen yapılaşmanın da yine bu bölgede konumlandırıldığını görmek mümkündür.

Karaman mahallesi, Bursa'nın Nilüfer ilçesinde, bahsedilen iki önemli anayolu arasında yer alan, Bursa tarihi merkezinin batısında, Bursa ovasında bulunan bir göçmen yerleşkesidir. Mahallenin bağlı olduğu Nilüfer ilçesi, Bursa 1987 yılında büyükşehir olduktan sonra ilçe konumuna gelmiştir. 1960'lı yıllarda Renault ve Tofaş fabrikalarının Bursa ovasına inşasına dek, çoğunlukla kırsal olarak kalan ilçe, özellikle son yirmi yılda batıya doğru genişleyen şehrin yeni merkezi haline gelmiştir. Haritada da görüleceği üzere Nilüfer, Uludağ'ın kuzeybatısında yer almakla birlikte eski şehir merkezinden uzaklaşan bir yerleşim şeklindedir. Karaman mahallesi ise, Nilüfer ilçesinin eski şehir merkezine en yakın kısmında kalan, İzmir yolu ve Mudanya yollarının birleşim noktasında bir mahalledir. Mudanya ve İzmir yolları Karaman mahallesinden sonra birleşir ve eski şehir merkezine yani Uludağ'a doğru ilerleyen bir ana yola dönüşür. Mahalleye ilk yerleşimin ne zaman olduğunu bilmek kayıtların eksikliğinden dolayı epey zor olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'ne ait 1839 nüfus sayımı verilerinde Karaman mahallesini, köyler başlığı altında bulmak mümkündür. Köy Bursa'ya bağlı olup, hane sayısı 2'dir (Satıcı, 2008), fakat bu yapıların yerine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Bursa ilinin Türk İstatistik Enstitüsü'ne göre (aktaran Türkün, 2009) 1975-80 yılları arası yüzde 61,6 oranında göç aldığı bilinmektedir. Yani bu dönemde şehrin genelinde bir göç alma eğilimi olduğu göz ardı edilmemeli, Bursa'nın Türkiye şehirleri arasında yüksek oranda göç alan bir şehir olduğu gerçeği de bilinmelidir. Bu oranı 1980-85 arası yüzde 41,1 ve bir sonraki beş yılda ise 61.6 oranları takip eder. Bu anlamda Bursa şehrinin göç kavramına yabancı olmadığı sonucuna varılabilir.

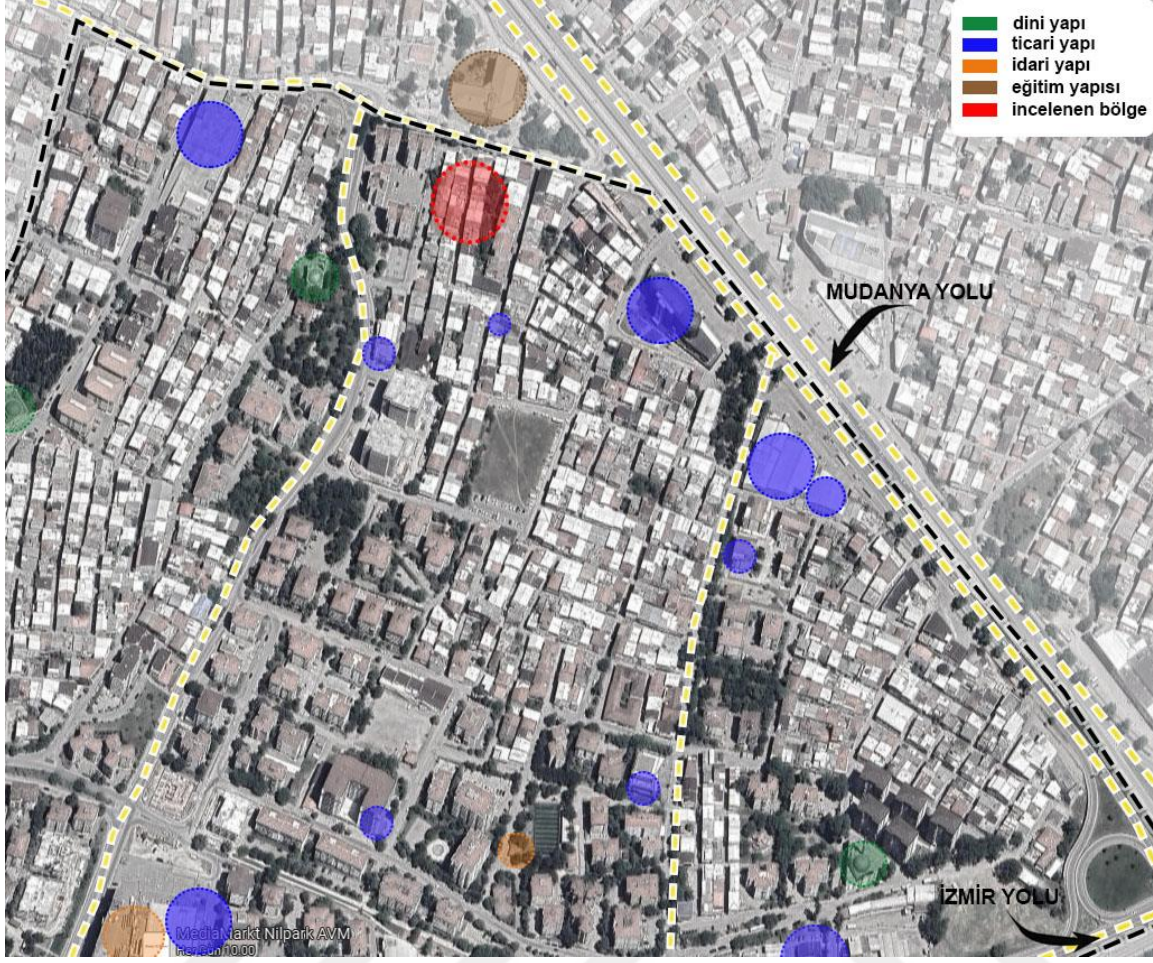
Şekil 4.2 1960 Piccinato Planı-Bursa

Şekil 4.3 Bursa'nın güncel haritası, sarı renk şehir merkezini gösterirken kırmızı renk mahallenin yerini gösterir

Meliha Ş.'nin anlatılarına göre, arkasında, yani şu an Kültür Caddesi olarak görünen yolun hemen yanında bir Değirmen bulunan bu 2-3 sokaklık alan, tamamen tarım arazisidir. Arazi olarak göçmenler tarafından satın alınan bu topraklar, bir iki yıl içinde genellikle 1-2 katlı evlerin yan yana sıralandığı, ruhsatsız bir yapılanmayla bir mahalle oluşumuna doğru ilerlemiştir.

Değirmenin olduğu kısım geçen küçük çay, evlerin bahçesinde kalır ve böylece Bulgaristan'ın köylerinden gelen göçmenler için bilindik bir çevrede yaşama imkânı sağlanmış olur: Yeşillik, doğa, çay ve kendilerine ait müstakil bir ev. Fakat mahallenin görece merkezi konumu nedeniyle, yapılaşmanın artması çok uzun sürmez ve evler arkalı  nl  sıralanmaya, dar sokaklar oluşmaya, arka cephelerin koridorvari birleşimleri ile açık alanlar iyice daralmaya başlar. Öyle ki Fatma M. 'nin anlatımına göre, arka bahçedeki açıklık alanlardaki yapılanmalar, bina yaklaşım sınırları nedeniyle birçok tartışma da yaşanır. Görünen odur ki, herkes ellerindeki aşağı yukarı 100 metrekarelik alanı (bkz. Nilüfer kent rehberi, imar) maksimum Şekilde kullanmaya çalışmaktadır. Tabi alanın imarlı olmaması bu nedenle de herhangi bir regülasyon bulunmaması, göçmenlerin kendi yöntemleri ile, arazi sınırlarını aşağı yukarı saptayarak, kendi kas g leri ile, kendilerince bir yapı yöntemi belirleyip, herhangi bir mimari mesafeyi bilmeden veya kentsel bir imar kaygısı olmadan yan yana inşa etmelerine neden olmuştur. Bu durum, kullanıcı yapımı bina uygulaması ve yönetimsel planlama stratejilerinin kontrol etme, sınırlama veya var olmama gibi farklılık gösteren yapısının ortaklaşa sonucudur (Fravega, 2023). Tabi burada sorgulanması gereken Şey denetimlerin yetersizliği veya usulsüzlüğü gibi durumlar olmaktan ziyade, uzun yıllardır devletlerin iskân politikalarında zorluklar oluşturan g  meselesinin mimari çözüm yetersizliğidir. Özellikle toplu g lerde takibi zorlaşan bu durum, göçmenlerin kendilerine bir mahalle oluşturmalarıyla en azından o an için kendi çözümüne ulaşmıştır. Röportajlar kapsamında 80'li yıllara dair anlatılarda dikkat çeken bazı mekânsal unsurlar vardır. Değirmen'in yanında piknik yapmak, Nilüfer ayında balık tutmak gibi doğaya yakınlığı vurgulayan bu unsurlar, Bulgaristan'daki köy hayatından Bursa'daki Şehre yakın kırsal hayata adaptasyonu kolaylaştırmış, kendisi de dönüşüm içinde olan Őehirle birlikte göçmenlerin de yavaşca dönüşmelerini, kentleşmeye ayak uydurmalarını sağlamıştır.

Şekil 4.4 Karaman mahallesi ve İncelenen bölge

Vasileva'nın (1992) belirttiği gibi Bulgaristan göçmenlerinin çoğu, Türkiye'nin batısında, akrabalarının yaşamakta olduğu bölgelere yerleşmiştir. Türkiye'nin batı kısmı ekonomik, sosyal ve şehir planlama açısından Türkiye'nin diğer bölgelerinden daha iyi bir durumda olmasına rağmen, göçmenlerin yerleştiği kısımlar genel olarak kırsal ve fakir bölgeler olduğu için altyapı problemleri yaşamışlar ve şehre entegrasyonda zorlanmışlardır.

Bu yeni yapılaşan mahallede dikkat çekici unsurlardan biri yapıların çoğunun konut olarak kullanılması, tüm mahalle boyunca 1-2 binanın ilk katının bakkal olması, yani ticari kullanıma açılmasıdır. Kendi dükkânı olan ve esnaf olarak iş yapanlar dahi, örneğin Lütfi M., bu ticari alanı başka bir mahallede sürdürmüş, kendi evini karma bir yapıda kullanmamıştır. Bu nedenle mahalle yoğunluklu olarak konut kullanımlıdır ve günümüze dek bu şekilde kullanılmıştır. Bir diğer dikkat çekici detay ise, yıllar geçtikçe evlerin kat sayısının artması ve bunun yine yapı sahipleri tarafından kendi elleri ile

yapılıyor olmasıdır. Habitus kavramı, yaşam biçimini sosyal sınıf ile ilişkilendirir. Mahalle genelinde tekrarlanan binalara yeni kat ekleme durumu, sosyal yaşamın toplumsal belleğin direkt etkisi ile olduğu bu örnekte bir belirteçdir. Sosyal sınıfa ait bir statü göstergesidir. Bu durum karşımıza, 1978 yılından bu yana ev kurma, yerleşme telaşları bitmeyen bir mahalle olgusu çıkarır. Bu devamlı yapılaşma isteği sadece evlerin alanlarını artırmak ile alakalı değildir. Örneğin, 4-5 yılda bir evlerin cepheleri boyanır, dekoratif olarak güzelleştirilir. Bunun bir sırada en az 3-4 ev tarafından aynı zamanlarda yapılması muhtemeldir; çünkü bir tane evin dışında yapılan değişiklik ve bakım, diğer evin de bakımını sanki zorunlu kılar niteliktedir. Böylece cepheler birbiriyle, göçmenlerin kendi estetik algıları kapsamında, yarışır. Ersoy, Taş & Taş (2024), bu durumu yine Bursa'da bulunan başka bir göçmen mahallesi olan ve yine Bulgaristan göçmenleri tarafından inşa edilmiş evlerden oluşan ve yakında bulunan bir diğer mahalle olan Hürriyet Mahallesi üzerinden inceleyerek, bu gelişigüzel yapılaşmanın kentsel yapılanma kapsamında kalite sorunlarına yol açtığını belirtir. Bu sorunlardan başlıcalarını, dayanıklılık, kimlik ve estetik olarak adlandırır.

Şekil 4.3'te görünen mahalle, 1976 yılında kentsel gelişme alanı ağırlıkta olmak üzere, çok küçük bir de kırsal yerleşim alanı ve kentsel yerleşim alanı içermektedir. Oysa 1984 yılındaki şehir haritası incelendiğinde, kırsal yerleşim alanının genişlediğini, kentsel gelişme alanının ise kentin batısına doğru kaydığı görülmektedir. Bu dönem göçmenlerin yoğun olarak bölgede ev yapma faaliyetlerine denk gelmektedir. 1976 yılında Mudanya yolu ana yol olarak görünmezken, 1984 yılında yolun, kenarında planlanan organize sanayi bölgeleri ile birlikte genişlediği ve böylece mahalleyi daha merkezi bir konum haline getirdiği görülmektedir.

Mahalledeki evlerin birbirine yakınlığı komşular ile her daim temas içinde olmayı gerektirmektedir. Her ne kadar bu yakınlığın sebebi satın alınan arazinin darlığı ile ilgili olsa da sosyal ilişkileri güçlendirici bir etkisi olduğu yadsınamaz. Karaman mahallesine yerleşen göçmenler aynı toplumsal belleğe sahip olsa da ilk başta birbirlerini tanımazlar. Mahalleye yerleşim arttıktan ve bir süre sonra sosyal bağların da kurulması ile, mekânsal bir aidiyet oluşmaya başlar. Mahalledeki mekânsal kurgunun da sosyal ilişkilere çanak tutması aidiyet hissini kolaylaştırır. Ev özelindeki mekânsal

kurgu ise yine belleğe dair sembolik çağrışımları ile bu hissi destekler. Gezer (2007, aktaran Şehitoğlu, 2021) mekânla kurduğumuz ilişkinin yoğunluğunun ve karşılığındaki çağrışımların sıklığının aidiyet duygusuna çok büyük katkısı olduğunu söyler. 'Ev' kavramı için oldukça temel olan aidiyet duygusu da mekâna bağlılığı artırır ve mahallenin mekânsal kurgusunun işleyişini sosyal ilişkiler üzerinden belirler. Mahalle birimi, sosyal ilişkilerin en görünür olduğu mekândır. Mahalleyi temsil mekânları kapsamında inceleyen Lefebvre "kullanıcıları ya da içine yerleşmiş olanlar tarafından onunla ilişkilendirilmiş imgeler ve semboller aracılığıyla yaşanan mekândır" şeklinde tanımlar (1991, aktaran Şehitoğlu, 2021).

Şekil 4.5 Meliha Ş., 1980'lerde Karaman Mahallesi'nde

Şekil 4.6 Yılmaz M. 1980'lerde Karaman Mahallesi'nde, evin inşa edileceği arsada, arkada görünen ilkokul hala varlığını sürdürmekte

Şekil 4.7 Karaman mahallesindeki evin arka bahçe görünümü

Göç sosyolojisi büyük ölçüde, göçün yapılı çevre ile ilişkisini görmezden gelmiştir. Oysa çevre ve hatta iklim bitki örtüsü bile, göçmenin ev yapma biçimini etkilemektedir (Hondagneu-Sotelo, 2017). Örneğin köyden kente göç durumunda bu nokta çok önemli bir hal almaktadır. Göçmenlerin kentteki evlerinde bitki yetiştirme önemli bir unsurdur. Bu unsur şehir veya ülke değiştirildiğinde de korunmaya çalışılır. Bulgaristan'dan göçün Bursa'ya olması en azından bu hissi azaltmış olabilir; çünkü Bursa o dönemde "yeşil Bursa" olarak adlandırılırken, coğrafi konumu itibari ile Uludağ'ın eteklerinde konumlanması ile doğaya yakınlığı ile bilinmektedir. Daha yeşil ve şehir merkezine yakın ama çok karmaşanın bulunmadığı bir yere yerleşmek de farkında olmadan, alıştıkları düzeni korumak adına bir katkı sağlamıştır denebilir.

Sokaklar dardır; evlerin ilk katları çok güneş ışığı almaz. Kapı girişleri oturma, konuşma ve sosyalleşme yeridir. Özellikle yaz ve bahar aylarında, sokak gürültülü olur. Bundan 15 yıl öncesine dek, sokağın gürültüsü, ilk göçmen aileler tarafından hala aktif bir şekilde konut olarak kullanıldığı için bitmek bilmez. Göç gelen küçük çocukların kendi çocukları sokakta büyümektedir. Çünkü sokak, güvenli bir yerdir. Sokakta hissedilen

Şekil 4.8 Günümüz Karaman Mahallesi'nden evlerin kat yüksekliğini gösteren bir görsel

güven, herkesin birbirini tanimasından, evlerin yanyanalığından, kapı önünde oturup konuşulmasından, benzer bir kaderi paylaşmaktan gelir. Sokak çok dar olduğu için, arabaların hızlı geçişinin pek mümkün olmaması da güvenlik açısından önemli bir noktadır.

Sokaklar bakımlı ve temiz tutulur. Meliha Ş., “bunun Bulgaristan’dan kalan bir alışkanlık olduğunu, okula girerken çamurlu ayakkabılarını zorunlu olarak yıkayan bir nesil olarak, evini ve çevreni temiz tutmamanın mümkün olamayacağını” anlatır. Sokakta ağaç dikmeye yer olmadığından, evlerin cephesine yapışık ve teraslara çıkıp bir çardak oluşturan asma ağaçları veya küçük boy çiçekli bitkiler yetiştirilir. Bu bitkiler daima zamanında budanır ve bakımsız bırakılmaz. Ev cepheleri boyanmamış olsa ve sadece sıvalı ise bile, bakımsız değildir, yine de binaların görünen yan cephelerine genelde sıva bile yapılmaz fakat bunların sokaktan görünüşleri sınırlıdır.

Şekil 4.9 Karaman Mahallesi'nden bir sokak görünüşü (2024)

Şekil 4.10 Karaman mahallesindeki evin arka bahçesinden evlerin yakınlığını gösteren bir görsel, 2024

Günümüzde bölge yoğun apartmanlaşmanın, kentleşme olgusunun tam ortasında bulunmaktadır. Fatma M. 'nin anlatılarına göre, 1980'lerde ilk taşındıklarında altyapısı olmayan ve şehirden görece uzak bir bölge iken, 10-15 yıllık bir süreç içerisinde güvenlik, temizlik, komşuluk gibi sebeplerle revaçta olan bir bölge özelliği kazanmış fakat son yıllarda çevresini saran yoğun yapılaşma ve çağdaş(!) yapıların arasında sıkışmaya başlamış ve yeterli ışık, konfor, bakım, çağdaş bir iç mekân kurgusu, altyapı

gibi çağın gerekliliklerini karşılayamamaya başlamış bir mekân özelliği ile varlığını sürdürmektedir. Güvenlik ve temizlik standartları bakımından hala geçerliliğini koruyan bir yapıya sahip olsa da 2. ve 3. nesil göçmenlerin daha nitelikli yapılara taşınmaya başlaması ile evler boşalmaya başlamıştır.

Mahalle kurgusu yine Conzen'in sınıflandırması doğrultusunda incelendiğinde tipolojiye dair bulgular şöyle sıralanabilir:

Sokaklar incelendiğinde mahalledeki görsel ve fiziksel geçirgenliğin az olduğu, erişilebilirliğin de sadece ızgaralı olarak bölünmeleri olan uzun sokakları aşarak sağlanabildiği görülmektedir. Sosyal etkinlik için buluşulabilecek bir kamu alanı bulunmamaktadır, ancak spor faaliyetleri için okul bahçesi veya birkaç park alanı mevcuttur. Arazi bakımından değerlendirildiğinde parseller küçük ve tamamı ile yapı ile doludur, bazı sokak sıralarında bahçe alanları olmasına rağmen genel olarak bahçesiz bir yapılanma mevcuttur. Bitişik biçimde inşa edilen evler 2-3 katlı olsalar da sayıca çok olduğundan Skalişte Köyü'ne oranla yapısal yoğunluk çok daha fazladır. Yapılara ulaşım sokaklardandır. Skalişte Köyü'nde olduğu gibi, kamusal alan yarı-kamusala ve özele geçen bir biçimde kademeli bir giriş alanı yoktur. Öyle ki eve girildiği anda bile geçiş mekânı olan merdivenler halı kaplıdır. Ayakkabı dış kapının yanında çıkarıldığı için, dış mekânla iletişim hemen o noktada bitmektedir. Öte yandan arka bahçe komşusu ile yapı çok yakın olduğundan sosyal iletişimi güçlendirir. Bununla birlikte yarı açık alan olarak balkon kullanımı pek yaygın olmadığından, özel yaşam tamamen kapılar arkasında kalmaktadır. Bu da sosyal anlamda bir engel olarak önümüze çıkar.

4.2.2 Göç sonrası evdeki mekânsal kurgu

Ilcan (2002) göçmenlerin ağzından duyduğu hikayelerin, göçmenin algılayışı, hatırlayışı bakımından önemli olduğunu ve bu hikayelerin kaybolmaması için bunları kaleme aldığını söyler. Buna paralel olarak Arzu köyünden Hacer teyzenin anlatılarını aktarır. Hacer teyzenin hikayesi, başka bir ülkede yaşarken hissedilen dışlanmışlık hissi ve sonrasında anavatana dönmek zorunda kalmak ve dönünce hayal ettiği yaşam ile yaşanan gerçeklik arasındaki farkı ortaya koymak açısından önemlidir. Böylece farklı bir ait olma durumu ile karşılaşırız. İstençli bir şekilde kendisini ait hissettiği, bir

kimlik aidiyeti olduğunu düşündüğü ülkeye dönmek bile olsa- kendisinin” vatana dönmek” olarak adlandırdığı, günlük hayat pratiklerindeki değişim ve daha önce hiç ayak basmadığı anavatana dönüşün getirdiği farklılıkların etkisini Hacer teyzenin anlatımıyla dinlemek, aidiyet ve kimlik konularında göçün ne derece kompleks yapılanmalar oluşturabildiğini görmek için çok etkilidir. Bu anlatıdan yola çıkarak Ilcan (2002), göçmenlerin yeniden yerleşme eylemlerinin umut ve umutsuzlukla, ait olmaya duydukları özlemle, dilekler ve sorumluluklarla dolu olduğunu dile getiriyor. Geçmiş ve bugün kapsamında bakıldığında, göçmenler arada bir yerde yaşıyorlar. Bu aradalık mekânı, evde evsizlik hissi ve dönüşüm hissi taşıyor.

Benjamin (aktaran Colomina, 1992), “yaşamak iz bırakmaktır” der. İz bırakma eyleminin en yoğun olduğu yer ise iç mekânlardır. Yaşanılan veya çalışılan, gün içerisinde çokça zaman geçirilen bir mekânda, mekânsal pratiklerin izini sürmek, günlük yaşayışa tanıklık etmek kolaylaşır. Bu perspektifle göçmenin evinin mekânsal kurgusu incelenecek, toplumsal bellek ve mekân fonksiyonları bakımından anlamlandırmaya çalışılacaktır. Çünkü göçmenin ev yapma pratiğinin incelenmesi, konut uygulamasının kullanıcı tarafından bizzat yapıldığı bir pratik olarak ev yapımının karmaşık ve çok yönlü sosyal düzenini araştırmakla kalmaz; aynı zamanda göçmenin toplumdaki yeri, kentsel mekândaki mekânsal ayrışma, sosyal dışlanma gibi konuları da mercek altında tutar (Fravega, 2023).

Barthes, Berger, Tagg (Depeli, 2010) gibi isimler “fotoğrafta saklı ışığın gerçek olduğunu” kabul ederler ve fotoğrafı “tarihin kanıtı olarak değil... tarihin bizzat kendisi olarak” görürler. Fotoğraflar toplumsal belleğin destekleyicisi olarak da önemli bir işleve sahiptir. Bu nedenle fotoğrafların öncesi ve sonrası ilişkilerindeki önemi, süreci takip etmeyi kolaylaştırmasından ve belleğe yardımcı olmasından gelir. Bu nedenle eski ve yeni fotoğraflar yardımı ile mekânların betimlenmesine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Ek olarak Staid (2017, aktaran Fravega, 2023), kırsal yerleşimlerdeki ev yapma biçimini, alternatif bir şekilde bir arada olmaya çalışan ve sosyal etkileşim için yeni yollar oluşturan insanlara atfeder. Bu referansla, resmi olmayan ev yapılarının modern konut ile ayrıldığını ve modern öncesi konut ile ilişkilendirilebileceğini söyler.

Meliha Ş.'nin anlatılarına göre, Karaman mahallesindeki evlerine yerleşmeleri 1981 yılını bulmuştur. “Ekonomik zorluklar nedeniyle, ilk taşındıklarında evin bazı pencere çerçevelerinin eksik olduğunu” anlatan Meliha Ş., Türkiye’ye gelirken hayal ettikleri ile o anki yaşam koşullarını kıyaslayıp ne kadar hayal kırıklığına uğradıklarını anlatıyor. İlk yapıldığında tek katlı olan evin üstüne yıllar boyunca tek tek katlar eklenmiştir. Ev şu an 3 katlı olmakla birlikte, teras kısmında da ekstra iki oda vardır. Tabi ki evin konut olarak bir tapusu bulunmamaktadır. Tarım arazisine yapılmış, 3.5 katlı bir ev olduğu için sadece, tarla tapusu mevcuttur. Eve giriş sokaktan tek merdiven aracılığıyla dış kapıya ulaşılması ile başlayıp, küçük bir hole girildiğinde de ayakkabıları çıkartıp tekrar iki merdiven çıkarak devam etmektedir. Evin girişinden itibaren bir kişinin izleyebileceği yön olasılığı, mekânsal kurgu çerçevesinde önceden belirlenmiştir. Eve giren kişi de mekânı, belirlenen yollar aracılığıyla deneyimler.

Evde iki eşik mevcuttur. Bunlardan ilki yapıya giriş yapılan ana giriş kapısıdır. Bu kapıdan girildikten sonra direkt olarak halı ile kaplanmış bir merdiven holü ile karşılaşılır. Bu kapı ve hemen yanındaki ayakkabı çıkarılan kısımdan sonra hemen özel alan başlar, çünkü direkt olarak daire girişi ve onun için eklenmiş merdiven holündeki tuvalet ile karşılaşılır. Burada aynı zamanda bir giriş ritüeli vardır. Dış kapıda ayakkabıların çıkarılması, tüm yapı bütünmüş hissiyatı uyandırır. Bu durum da içinde yaşayanlar için yarı-özel bir yaşam alanı algısı yaratabilir. Tuvalet kapısının daire dışında olması da, bir kullanım birimi içinde fonksiyon bütünlüğünün sağlanamamasına neden olur. Bir nevi birime dahil olan fonksiyon dışarı taşmıştır ve bu da yarı-özel mekân algısını kuvvetlendirir. Daire kapısına gelindiğinde bir diğer eşik ile karşılaşılır. Bu eşik yine her tuvalet ihtiyacında aşılarak, özel alandan ayrılma hissiyatı sağlayacaktır. Böylece bu iki kapılı kurgu hem bir mahremiyet sorunu olarak karşımıza çıkar. Gündelik yaşam sürekli olarak soyut ve somut eşiklerin geçilmesi olarak sürdürülür.

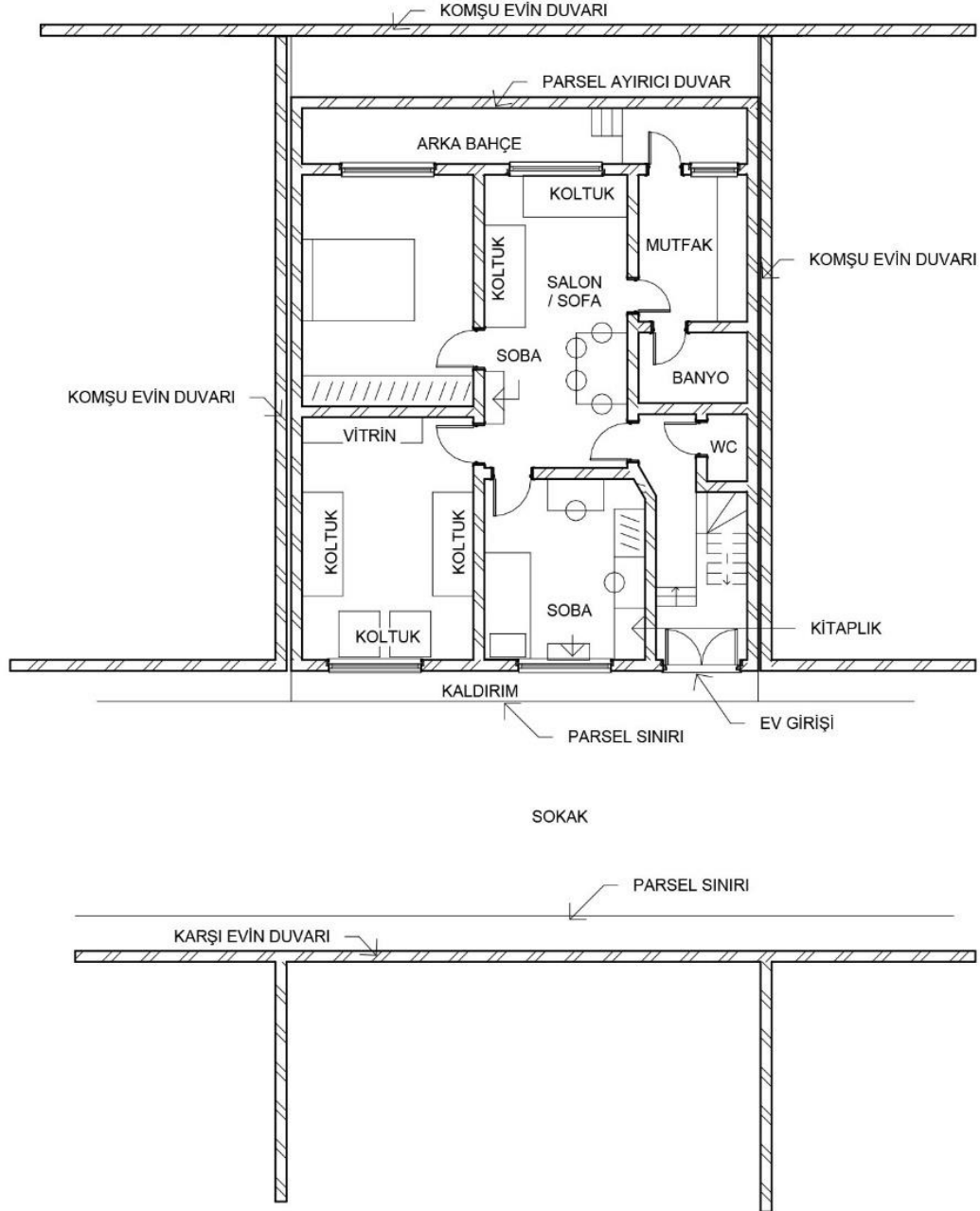
Evin iç düzeni sofalı evlere benzemektedir (bkz. Şekil 4.10- 4.13). Daire kapısı açıldığında girilen büyük alan hem oturma hem yemek yeme alanı hem de hol gibi çalışmaktadır. Tuvalet daire kapısı dışında konumlanmakta, banyoya da mutfaktan geçilmektedir. Yani tuvalete gitme ritüeli, köyde olduğu gibi korunmuş olduğundan, evden çıkmak gerekmektedir. Mekân kurgusu için kullanılan alan aşağı yukarı 100

metrekare olsa dahi, tuvaletin evin dışında olması gerekliliğinden vazgeçilememiş, çünkü bellekte başka bir bilgi bulunmamaktadır. Meliha Ş. “tuvaletleri hep daire dışına yaptık, merdivene ya da arka boşluğa, tuvalet içeride olmaz.” der.

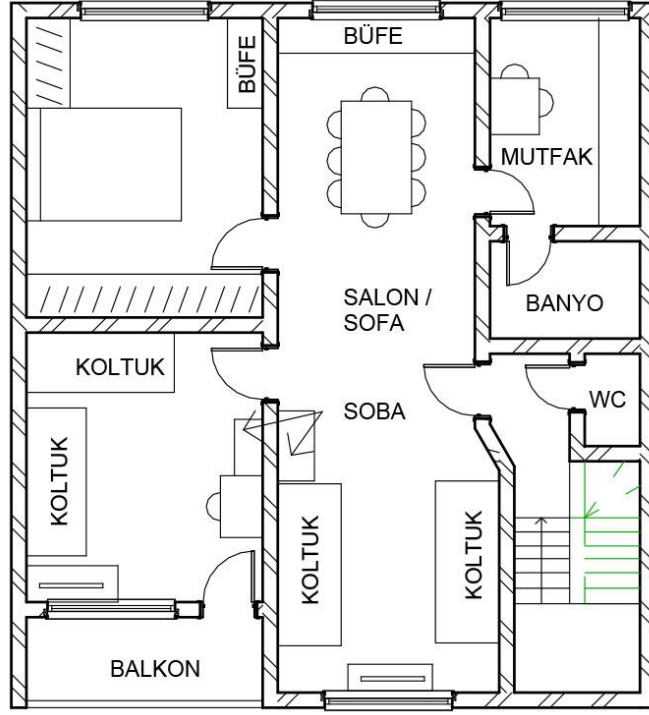
Her katta direkt olarak sofaya açılan bir daire kapısı bulunmakla birlikte, odalar bu sofayı, her iki yönden çevreler biçimdedir. Bu da tipolojik olarak, Bulgaristan’daki mekânsal yerleşme biçiminin sürdürüldüğünün kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

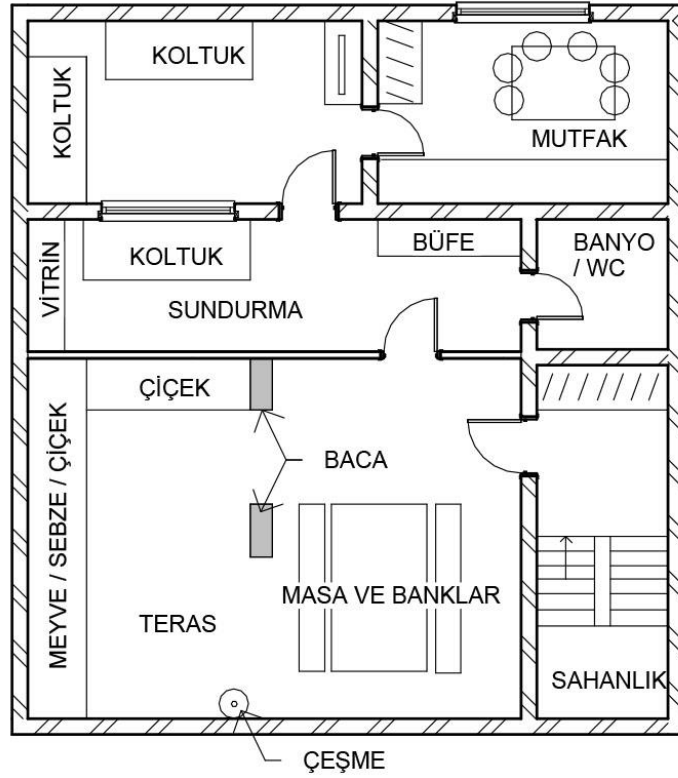
Şekil 4.11 Göç sonrası konutun mekânsal kurgusu, bodrum katı şeması.

Şekil 4.12 Göç sonrası konutun mekânsal kurgusu, yerleşim şeması

Şekil 4.13 Göç sonrası konutun mekânsal kurgusu, 1. ve 2. kat plan şeması

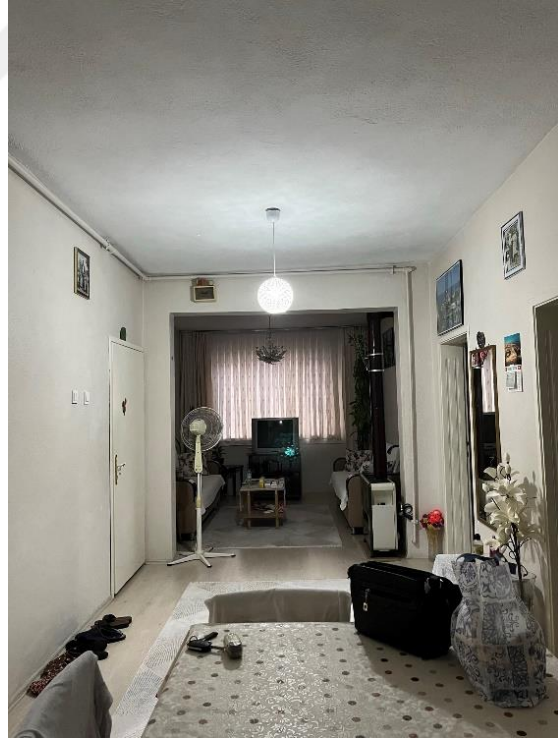
Şekil 4.14 Göç sonrası konutun mekânsal kurgusu, teras plan şeması

Merdiven holleri daire kapısına doğru her katta genişliyor, bir giriş belirtiyor. Daire içinde ise, holden veya sofadan tüm odalara, mutfak da dahil olmak üzere giriş mevcut. Yani salonda/sofada oturan bir misafir var ise, odadan çıkıp banyoya tuvalet gitmek gibi şeylerin özel bir biçimde yapılması mümkün değil. Hatta sadece aile olarak yaşarken bile, yemek yapan annenin yanından geçmeden ve salonda televizyon izleyenleri görmeden, duştan çıkmak da mümkün değildir. Tavanlar yüksek ve duvarlarda ince alçı sıva yoktur. Yıllarca boyansa da ev, bazı şeylerin değiştirilmesi için fonksiyonel bir sebep yok. Meliha Ş.'ye göre "doğalgaz sobasını değiştirmeye gerek yoktu, kalorifer taktırmamak ekonomiye bağlı bir seçim değildi, hatta maddi durumumuz gayet iyiydi. Soba işlevini yerine getiriyordu bu bizim için yeterliydi." Diğer evlerin kaloriferli olması, zamanın ve teknolojinin değişmesi çok da bir şey ifade etmezken; yaşam konforu için de ekstra bir şey yapmaya gerek yoktur. Evin içinde hala sadece iki odada doğalgaz sobası var, diğer odalar da kışın kapılar açılarak ısıtılıyor. Yatak odası ise genelde ısıtılmıyor. Söylediklerine göre "soğuk yerde uyunur." Mutfak ve yatak odaları evin arka cephesine bakıyor. Mutfak ve banyo da evin diğer birimlerine göre mekân olarak çok küçüktür. Skalişte'deki köy evlerine ek olarak yaptıkları küçük ıslak hacimleri andırmaktadır. Bu evde sanki köy yaşamı devam ediyor, ama şehrin ortasında küçük detaylarla yolunu buluyor.

Örneğin sobanın sadece iki odada olması ev içi kullanımında, özellikle soğuk havalarda bireyselliği önüyor. Kışları sadece sobalı odalarda zaman geçirildiğinden odalarda bir özelleşme söz konusu değil. Evdeki tüm koltuklu alanlar aynı zamanda yatak da olabiliyor. Böylece odalar farklı işlevlerde kullanılabilir. Bourdieu'nün habitus kavramına göre yaşam biçimi ve mekân oluşumu sürekli olarak birbirini destekleyen, dönüştüren şeyler olduğu için, mekân kullanımının eski alışkanlıklar ile sürdürülmesi göç öncesi kimliğin korunmaya çalışıldığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Mekânların çok işlevliliğinden bahsederken, cinsiyet anlamında özelleşen bir mekân olmadığını vurgulamak da önemlidir. Göç öncesi mekândaki odaların çok kişili kullanımı artık devam etmese de kadın veya erkeğe özel olan ya da kadın veya erkeğin daha sık kullandığı bir alan bulunmamaktadır. Ev içinde hiyerarşik bir mekân kullanımı mevcut değildir.

Şekil 4.15 Karaman Mahallesi'ndeki evden sokak görünümü

Şekil 4.16 Daire girişinde dışarıdaki tuvalet kapısı ve hemen yanındaki etnik köken ve değerleri gösteren sembolik dekorasyonlar

Tuvaletin merdivene yerleşme biçimi başka bir detayı da aydınlatıyor, belki de düşünülmemiş veya çok da önem verilmemiş bir detay. Rapaport (1969), mahremiyet kavramının batılı düşünürler tarafından temel bir gereklilik olarak öne sürüldüğünü, fakat dünya genelinde incelendiğinde bunu karmaşık ve değişken bir kavram olduğunu öne sürer. Evdeki tuvalet yerleşimi örneği üzerinden de bu söylemi doğrulamak mümkün. Belli ki tuvaletin herkesin geçtiği bir merdiven holünde var olması ve giriş çıkışın görülebilir olması, mahremiyet anlamında caydırıcı olmazken, ana yaşam birimlerimden uzaklığı öncelik kazanmış. Fravega (2023) göçmen evlerinde mekân veya mimariye yönelik tanımların yenilenmesi gerektiğini, çünkü şimdiye tek sözlüğümüzde var olan kelimelerle bu mekânların tanımlanamayacağını anlatmaktadır. Bu nedenle bu evlerin iç mekânında modern olarak kabul edilen özel yaşam bölünmelerini aynı şekilde bulmak mümkün olmayabilmektedir. Belki de mahremiyet ile ilgili endişelerin ön planda olmaması, Çokuğraş'ın (2017) 'kommunalka' üzerinden anlattığı Sovyet ideolojisinin aşıladığı yaşam biçiminin kişilerin mahremiyet anlayışı ile çatışmayışından ortaya çıkıyor. Çünkü tersine bir bölümlenmeyi, özel yaşamı, mahremiyeti öne alan bir yaşam biçimi komünizm rejimi ile bir arada bulunmuyor. Yine de fotoğraflarda görülebileceği gibi tüm perdeler her zaman kapalı duruyor.

1. katta konut çıkımlarla o kadar daralıyor ki arka bahçe, karşı komşu ile elden ele alışveriş yapılabiliyor veya camdan cama sohbet edilebiliyor. Evin içindeki eşyalar çoğunlukla yenilenmiş, eski tablolar ve dekoratif objeler duruyor. Döşemeler, mutfak, banyo da yenilenmiş fakat kapıların değişmesine gerek duyulmamış. 1978 yılından beri aynı kapılar kullanılırken yine aynı argüman geçerli: çok sağlamlar, yeni kapiya gerek yok.

Evin içi sokağın darlığı ve arka cephedeki dar koridor nedeniyle gündüz de epey karanlık oluyor. Yine de bu balkonda bir sürü çiçek yetiştirmemek için bir sebep değil. Bitkiler evin olmazsa olmazı. Giriş holünde kocaman bir Atatürk portresi var. Etnik kimliklerini ortaya koymak ve biz de aslında buraya aitiz, biz de Türkler'in atasını atamız biliriz gibi bir söylem hem duvarda hem de zaten dillerinde mevcut. Bu noktada Şekil 4.17 ve 4.18'deki fotoğraflar incelendiğinde, ethnoscape kavramı ile

karşılaşmak mümkündür. Göçmenin değerlerini, artık o değerlerin zaten var olduğu bir coğrafyada yaşasa da vurgulama isteği ve bunun mekânsal yansıması görülmektedir.

Yeni yapılan eve taşınmak ve kiracılıktan kurtulmak da göç sonrası hayat için önemli bir süreç belirteçidir. Öyle ki Meliha Ş. “evin duvarlarının örülmüş olmasının taşınmak için yeterli bir sebep olduğunu ve evle ilgili her şey yarımken taşındıklarını” anlatır. Daha fazla kira vermemek ve kendi evinde oturuyor olmak, konfordan çok daha önemlidir. Parla (2003), göçmenler için ‘kendine ait bir evinin olması’ gerekliliğini yaptığı röportajlar üzerinden anlatır. Göçmenler için ‘hala kirada olmak’ utanılacak bir şey iken, kendi evini yapmak ve onu bakımlı tutmak bir gurur kaynağıdır. Bu noktada evin mekânsal özelliklerinden çok sembolik özelliği ön plana çıkmakta, göçmenin hayatındaki anlamı önemli olmaktadır. Barınma ihtiyacını aşan bir ait olma, emeğinin karşılığını bu toprakta da bulma ihtiyacı karşılanmaktadır.

Şekil 4.17 Karaman Mahallesi’ndeki evden sokak görünümü

Şekil 4.18 1.kat daire girişinde dışarıdaki tuvalet kapısı ve hemen yanındaki etnik köken ve değerleri gösteren sembolik dekorasyonlar

Ev hem maddi hem de sembolik olarak kullanılan bir kelime olmakla birlikte, geçmiş gelecek ve şimdiki zamana ait birçok hayal etme eyleminin içinde var olduğu bir mekândır. Al-Ali ve Koser'e (2002, aktaran Datta, 2009) göre göçmen için ev 'hayal etme, yaratma, bozma, değiştirme, kaybetme ve yer değiştirme' gibi kavramları kapsayan bir süreçtir. Çoğu göçmen için yeni bir çevrede ev yapmak-hem sembolik hem maddi anlamda- yapılı ve yapılı olmayan çevre ile yeni ilişkiler kurmak, başka bir kültürün getirdiği malzemeler ve yapım tekniklerine ayak uydurmak, farklı biçimlerde mekân oluşturmak ve farklı sosyal ilişkiler kurmak anlamına gelmektedir. Karaman örneğinde ise bu farklı ilişki biçimlerinin çoğu aslında daha az etkili olmaktadır. Bunun nedenleri arasında, evin yapımı için birlikte çalışılan insanların da göçmen olması, yapım, yeni yapılan evlerden oluşan sokak ve mahallenin aynı kültürden insanlardan oluşması, herkesin benzer bir göç deneyimine sahip olarak oraya yerleşmesi ve dil ve yaşam biçimlerinin çok farklılık teşkil etmemesi gibi sebepler sayılabilir. Datta (2009), ev taşımanın maddi kültür ile yakından ilişkisi olduğunu söyler ve ona göre bu maddi kültürün içerdiği bazı şeyler şunlardır: fotoğraflar, memorabilia¹, mobilya. Memorabilia, tarihi olaylarla, kültürle ve eğlence dünyası ile bağları sebebiyle değer gören nesnelere olarak tanımlanmaktadır. Ek olarak ev taşımak, sınırları, bölgeleri ve

mekânları aşan bir yolculuğu, yeniden yerleşmeyi ve yeni evin bu yolculuğun süreçlerini yansıtmasını anlatır. Bu yolculuk sırasında, başında ve sonunda deneyimlenen mimari biçimler kişiler için, Cairns'e (2004, aktaran Datta, 2009) göre kavramsal ve maddi bir önem taşır. Böylece göçmenin evi, kültürel bir değerlendirme yapabilmek için önemli bir temel oluşturur. Böylece göçmenin evi, birçok günlük pratiğin bir araya geldiği, farklı zaman mekânların birlikteliğinden oluşan, bir bina yapma/çevre oluşturma, yerleşme sürecidir. Ev hem metaforik hem de fiziksel olarak göçmenin ait olma, adapte olma süreçlerinde çok önemli bir unsurdur.

Şekil 4.19 Karaman Mahallesi'ndeki evde bulunan etnik kökene ait dekoratif öğeler.

Şekil 4.20 Karaman Mahallesi'ndeki evin 2.kat penceresinden gökyüzü açıklığı, sokakların darlığından dolayı görüntünün sınırlılığını göstermekte.

Şekil 4.21 1980'lerde göç sonrası Karaman'daki yeni evde, Meliha Ş., Fatma M. Mediha Ö., Lütfi M. Ve Yılmaz M.

Ev, çevresindeki yapılaşmadan ayrı düşünülemez. Aksine bütüncül sosyal ve mekânsal bir sistemin bir parçasıdır. Bu sistem ev, yaşama biçimi, mahalle ve hatta peyzajı etkiler. Örneğin bazı yerleşimlerde meydanlar toplanma alanları iken, bazılarında ev bu işlevi görür. Ev eğer çevresinden ayrı düşünülürse, anlamı azalır; çünkü yaşam biçimi ev dışındaki yakın çevreye dek uzayan bir şeydir. Evin formu da yerleşkedeki yaşam biçiminden etkilenir (Rapaport, 1969). Bu nedenle Karaman mahallesindeki evlerin de bu biçimi yansıttığı düşünülebilir. Mahallede herhangi bir açıklık veya toplanma alanı olmaması, evlerin sıkı sıkıya birbirlerine dayalı, bitişik, önden ve arkadan kapalı oluşları da daha kendi içine dönük, dışa kapalı bir topluluğu temsil eder. Bu topluluğun toplanma alanları evlerdir.

Mekânsal kurguya ek olarak mekânların nasıl kullanıldığı, yaşamsal pratiklerin ifadesi açısından önemlidir. Örneğin, göçmen evinde teras kullanımı yaşam pratiklerine bir bakış sağlar. Küçük arsalar üzerine yapılmış, bitişik nizam bir mahalle örneğinde açık havayla temas edilebilecek yarı özel tek mekân kullanımı terasa ait olmaktadır. Bu nedenle mahalle boyunca terasların çok işlevli olarak kullanımı yaygındır. Örnek fotoğraflar bunu göstermektedir. Teras topluca yemek yenilen, çiçek, meyve ve sebze

yetiştirilen, gerektiğinde yeni bir kat oluşturmak için olanak sağlayan, kurban kesilen hatta kesilmeden önce bir süre hayvan beslenebilen, çocukların eğlenmesi için oyuncak havuz kurulan ve bazen de fotoğraflar için arka plan olarak kullanılan çok fonksiyonlu bir alandır. Göçmenin avlulu, yarı açık alanlara sahip eski köy evinde gerçekleştirdiği aktivitelerin benzerlerini yapmasına olanak sağlar.

Şekil 4.22 Karaman'daki ev, 1980'ler, terasta misafirlerle çekilen hatıra fotoğrafı

Şekil 4.23 Karaman'daki ev, 1990'lar, terasta kurban kesilirken

Şekil 4.24 1990'lar, teras misafir ağırlama ve yemek yeme mekânı

Göçmen evleri ne göçmen kültürünün otantik bir yansımasıdır ne de bu evlerin biçimleri ile farklı göçmen tipolojileri birleştirilebilir. Cairns (2004, aktaran Datta, 2009)'in belirttiği gibi göçmen mimarisi ve mimarların göçmenler için tasarladığı konutlar arasındaki ikilik, ev ve şehir kavramlarının algılanması arasında da bir ikilik oluşturur. Yapılı çevre global ekonomi ve insanların hareketlerinin bölgesel etkileri ile ilişkilidir (Massey, 2000, aktaran Datta, 2009), global bir etkiden oluştuğu için yine genel geçer bir 'ev hissi'nden bahsedilir. Yani yapılı çevre, hem göçmen deneyimini ve mekânsal deneyimi etkileyen unsurlardan biridir; hem de global düzlemde insanların ve sermayenin yer değiştirmesinin en büyük göstergesidir.

4.3 Toplumsal Belleğin Mekânsal Kimliğe ve Gündelik Yaşam Pratiklerine Etkisi

Mekânsal kurgu hem hatırlanan şekliyle hem de bugün var olan şekliyle anlatılmaya çalışıldığı için, mekânların hafızada yer ettikleri biçimlerini aktarabilmek ve 'eski' mekânsal kurguyu da anlatabilmek için, mahalle sakinlerinin anlatıları kullanılmıştır. Anlatıların mekânsallıkla olan bağına açıklamak için Certau (1988) şöyle der: "Günümüz Atina'sında, toplu taşıma araçları '*metaphora*' olarak adlandırılır. Yani işe gitmek veya eve dönmek için metafor kullanılır. Hikayeler de bu asil ismi

kullanmalıdır: her gün, mekânları kat eder ve organize ederler; mekânları seçer ve birbirleri ile ilişkilendirirler, cümleler yaratır ve bunlardan yolculuk planı oluştururlar. Hikayeler mekânsal güzergahlardır... Her hikâye bir mekânsal pratik bildirir.”

Chawla (2015) günlük pratiklerin meskenin mekânsallığının ile nasıl örtüştüğünü ve bunun bellekte nasıl depolandığını destekler nitelikte, babasının ütü yapışını, evin biçimini, evdeki kuru sebzelerin kokusunu hatırladığını söyler. Burada önemli olan şeyin, objelerin veya olayların temsil ettiği şeyler değil, tüm bunların bir ritminin, ilişkilerinin olması ve bunların bir hareketler düzeni belirtmesidir, der. Mekânsallığın hatırlanmasında etkili olan bu günlük yaşam pratikleri, yer değiştirme durumunda yeni mekânsal kurgunun oluşumunda veya mekânın kullanım biçiminde de etkili olurlar. Göçten önce ev yaşam pratiklerine dair ne varsa, hepsi göçmenin belleğindedir; fakat yeni yerleştiği bölge ile de bir bağ kurma çabası vardır.

Charitonidou (2022) Mimari ve bellek arasındaki ilişkiyi anlamak için şu soruları sorar: Bellek hangi anlamda mimari estetiğe katkıda bulunur? Ve Tasarım sürecinde belleğin rolü nedir? Ruskin'den (Tschumi, 2012) alıntı yaparak cevaplar: “Belki mimari olmadan yaşayabiliriz ve inancımızı yaşayabiliriz fakat o olmadan hatırlayamayız.”

Belleğin önemi sosyoloji, nöroloji, felsefe alanlarında birçok çalışmada sık sık öne çıkmaktadır. Her biri belleği farklı şekilde ele alarak, birçok açıdan belleğe yeni bir boyut kazandırmaktadır. Buradan hareketle, mimari kapsamında bellek incelemesi açısından bakıldığında ‘mimari bellek’ kavramı ile karşılaşırız. Mimari bellek toplumsal bellek ile ilintili olarak incelenir. Toplumsal bellek yapılar ve dönemler ile kentsel belleğin oluşumunu sağlar. Örneğin, mimari modernizm geçmişle bağları koparmayı amaçlar iken, düşünce biçimi ve yapılmı mimari biçim önerileri ile o döneme ait bir bellek ve söylem oluşturur. Bu toplumsal bellek çerçevesinde döneme ait mimari yapılar algılanır. Mekânları hatırlamak beşerî bilimlerle bilim arasında bir köprüye benzer. Mimari bellek geçmişi görselleştirir. Bireysel bir deneyim üzerinden değerlendirilecek olursa, kişinin depoladığı, kodladığı ve sonrasında ise hatırladığı bir bellek oluşturur ve bunun üzerinden mekânlar hatırlanır. Mekânlar aynı zamanda o dönemin toplumsal söylemleri üzerinden anlamlandırılarak hatırlanır. Toplumsal bellek kavramı tam bu noktada tarihten ayrılır, çünkü tarih objektif bir üst bakış ile

olaylara yaklaşırken, toplumsal bellek toplumun içinde bulunduğu durum üzerinden hatırlama eylemini gerçekleştirir. Mekânsal bellek de toplumsal bellek üzerinden anlamlandırılan bir mekânı hatırlar ve bu hatırlama yüzünden mekân sembolik bir değer de taşır. Bu sembolik değer, göçün ardından ulaşılmak istenen veya geride bırakılmak istenen birçok durumu ifade edebilir. Bu nedenle mekânsal hatırlama süreci, yeni yaşam pratikleri konusunda önemlidir. Çünkü yeni 'ev' bellekten gelen düzeltmeler ile şekillenir. Mekânsal kurgu göç sırasındaki ve ev yapımı sırasındaki süreçler ile toplumsal bellek üzerinden gelen bir mekân belleği etkisi ile birleşerek oluşur. Bergson (1912, aktaran Özak & Gökmen, 2019) her algının bir bellek olduğunu söyler. Pratikte, sadece geçmiş algılanır, şimdiki zaman ise algının oluşması için geçmişin geleceğe doğru ilerleyişi sürecidir.

Yine Mallgrave'e (2018) göre "Mekân, her şeyin görüldüğu ontolojik bir ortamdır, dünyaya karşı kendimizi yönlendirdiğimiz ve topladığımız pusuladır ve hafıza, hafızanın bulunduğu yerden bağımsız bir şekilde anlaşılamaz." Bu ifade, "mekân" kavramının insan deneyiminde ne kadar merkezi olduğunu vurgular. Her şeyin mekânda ve belirli bir konumda ortaya çıktığını, yerin insanların dünyaya nasıl yönlendiği ve nasıl bir araya geldiği bir referans noktası olduğunu ifade eder. Ayrıca, hafızanın da mekânla sıkı bir ilişkisi olduğunu belirtir. Hafıza, olayların veya bilgilerin nerede yaşandığına bağlı olarak anlam kazanır ve hatırlanır.

Ev kavramının karmaşık yapısı önceki bölümlerde anlatılmıştır. Ayrıca evin duygularla olan yakın ilişkisi Bachelard'ın da üstünde önemle durduğu bir konudur. Ev hissedilerek tecrübe edilen bir şey ise, evin bellekte yer edişi de yine bu hisler üzerinden olur. Örneğin evle ilişkilendirilen bir koku farklı bir mekânda duyulduğunda da evde olma hissi verebilir (Gleason, 2015). Öyleyse evde hissetmek, bellek ile alakalı bir durumdur da aynı zamanda. Örneğin, Karaman'da göçmenlerin teraslarında bitki yetiştirmeleri, bu bitkilerin bildikleri sebze ve meyvelerden oluşması ve yemeklerin hava izin verdiğince terasta yenmesi ile taze bitkilerin de yemeklerde kullanılması, belleklerinde var olan, bildikleri, alişkın oldukları bir yaşam biçiminin tekrarlanmasıdır. Mekânsal olarak buna en uygun bulabildikleri açık alan terastır ve teras bir köy bahçesi gibi kullanılır. Bu da aslında Le Corbusier yapılarında olduğu gibi modern bir kullanım durumuna işaret eder.

Husserl'a (aktaran Garret, 2015) göre kavrayışımız ve anlama yetimiz her zaman bizden önce o kelimelere anlam verenlere bağlıdır. Bu anlam verenlerle insanın ilk karşılaştığı yer *evdir*. Bu da kültür ile ilişkilendirilebileceği için toplumsal bellek açısından da önemlidir. Mekânsal ve sosyolojik açıdan büyütülen ev ve onun etrafındaki ilişkiler, bir insanın kimlik oluşumu ve anlam arayışlarında etkili olurlar. Fakat zaman ile birlikte, çünkü zamanı mekândan bağımsız düşünemeyiz, tüm bu ilişkiler, mekân ve kişiler değişime uğrar. Bu da tüm bu kompleks ilişkiler ağının sürekli değişmesi ve bağlı kimliklerin sürekli dönüşmesi demektir. Bu da obje özne ve ilişkiler ağı gibi ayrı ayrı incelenen mekâna ait özelliklerin hep beraber bir arada bulunduğunu ve bu bir aradalığın her daim birbirini karşılıklı olarak ve sürekli olarak etkilediğini gösterir. Husserl, evin anlamının fiziksel mekândan çok, insanların kavram olarak ev ve kimlik yaratması olarak anlamlandığını söyler.

Ilcan (2002), Arzu'daki göçmenlerin hayal ettikleri şekilde yeni yerleşim yerindeki anavatan iddialarının, bölgede daha önceden var olan yerel halkın algıladıkları haklar ve geçmişleri karşısında geçerli olmadığını fark ettiklerini belirtir. Böylece göçmenler için "Atatürk" tarafından sağlanan haklarını savunmak ve Bulgaristan'daki azınlık konumlarını vurgulayarak haklılıklarını iddia etmek meşruiyetleri için tek seçenek olarak ortaya çıkar. Öyle ki Ilcan (ibid), günümüzde bile neredeyse 100 yıl önce göçmenlerin hala yerli olarak algılanmadıklarını söyler ve yerli-göçmen kavramları arasındaki gerilimin varlığını açıklamak için, yerli kelimesinin gururla, o bölgeye ait bağlılığı temsil eden bir şekilde dile getirildiğini, öte yandan göçmenlere ise Bulgarlar dendiğini ve o yöreye ait olmadıklarının hala dile getirildiğini söyler. Bunu destekleyen bir biçimde göçmenler de yerli diyerek öteki grubu ötekileştirirken, kendilerini Türkler veya muhacirler olarak adlandırarak farklılaştırır.

Kendilerini etnik kimlikleri ile ifade etseler de kesin çizgileri olan bir kimlik tanımı yapmazlar. Topluluğun kimlik tanımı duruma göre ve iletişimde oldukları insanlara göre değişir (Bulut, 2017). Örneğin mahallede kendilerini, Türk olarak belirten ve Türkiye'de yaşayanlardan hiçbir farkları olmadığını düşünürlerken, başka bir mekânda mekânsal eleştiri yapmak için-mekânın bakımsızlığı vs. Üzerine- göçmen kimliklerini ön plana çıkarıp, mekânsal üstün niteliklerini de buna bağlar şekilde konuşurlar.

Bu noktada Assmann'dan (1997) bir alıntı yapmak gerekirse;

"... Etnik gruplar daha büyük bir etno-politik yapıda birleştiklerinde ya da göç, geçiş veya fetih yoluyla bir başka etno-politik yapıya katılmak zorunda kaldıklarında kültürlerarası entegrasyon sorunu ortaya çıkar. Hâkim kültür -hâkim etnik grubun kültürü- kültür ötesi bir geçerlilik kazanır ve etkisi altına aldığı kültürleri marjinalleştirerek üst kültüre dönüşür."

Tez konusu bağlamında, Bulgaristan'dan göçen bir Türk'ü, Bursa-Türkiye'de yaşarken hayal edelim. Bu kişi Türkiye'ye genç yaşta gelmiş olsun. Kimlik oluşumunda değişimler ve çelişkiler, Bulgaristan'daki kimliği ve yeni oluşturmaya çalıştığı kimlik ve ailesinden devraldığı kimlik ile birleşen yeni bir oluşum söz konusudur. Kimi zaman bu kimlikler arası geçişler yaşar, bu çelişkiler mekâna da yansır. Mekânsal pratikler de birçok kimliğin birleşimi olarak aileden, eski yaşayıştan veya yeni mekândaki yaşam pratiklerinden farklı olur. Yeni kültür mekânında var olan her türlü deneyim, eski mekânın anılarına karşı olarak gerçekleşir. Yani geçmişin hangi bölümlerinin anıldığı ve bunun nasıl hatırlandığı kişinin geleceğe dair algısını da oluşturur. Böylece kimliksel olarak da sürekli bir yapılanma söz konusu olmaktadır: Yeni deneyim, eskiyi hatırlama, yeni deneyimin algısal olarak tekrar değişmesi. Bu da mekânsal pratiklere dair karmaşık bir kimliksel yapılanma strüktürünün oluşmasına önayak olur (Ellis, 2010). Meliha Ş. Bu durumu açıklayan örneklemeler yapar. "Türkiye'ye geldiğimizde Türkiye'ye kavuştuğumuzu ve Türk olduğumuzu düşünüyorduk. Okula başlayınca hocalarım konuşmam ve yazmamı eleştirince kendimi herkesten çok farklı hissettim. Çok zorlandım".

Son olarak, mekânsal olarak incelenen göçmen evi ve göçmen mahallesi, Frevega'nın (2023) belirttiği iki özellikle tanımlanabilir. Bunlardan ilki, mahallenin sosyalleşme paralelinde, sosyal ilişkiye açık bir biçimde kurulmuş olması iken, ikincisi ise, ev yapma pratiklerinin karasız/değişken olduğu ve tamamen kendi eylemlerinin, beğenilerinin sonucu olduğu gerçeğidir. Bir araya geliş topluluğun ortak değerlerine bağlıdır ki bunlar din dil ırk veya bu örnekte görüldüğü üzere ortak bir bellek olabilir. Böylece göçmenlerin yeni mekâna entegrasyonları, bildiklik ve tanıdıklık gibi kavramlar sayesinde kolaylaşır.

5. SONUÇLAR

Yapılan araştırma ve incelemeler ışığında elde edilen bulgular sayesinde göç öncesi ve göç sonrası yaşam biçimlerinin mekânsal yansımalarını karşılaştırdığımızda bazı benzerlikler ve farklılıklar buluruz. Benzerlikleri toplumsal belleğin etkisi ile bilinçdışı bir biçimde var olan mekânsal özellikler ve öğeler ile bilinçli olarak yapılan seçimler sonucu mekân oluşturulması şeklinde iki kategoriye ayırmak mümkün olur. Öte yandan farklılıklar söz konusu olduğunda ise, bunların genel olarak çevresel faktörler, göç öncesi/sonrası yaşanan devletlerin ideolojik tutumlarının yaşam biçimine ve dolaylı olarak mekânlara yansımaları sebepleri ile oluştuğunu söyleyebiliriz.

Benzerlik ve farklılıklardan bahsederken, özellikle benzerlik konusunda dikkatli olmak önemlidir. Çünkü mekânsal kurgudaki, yaşam biçimindeki ve tüm bunların sonucunda mimaride algılanan benzerlik kesinlikle göç öncesi mekânın bir yeniden üretimi olarak değerlendirilemez. Bu mekân, ev kavramının, ait olmanın yeniden kurgulandığı bir mekân olarak ortaya çıkar, ancak göçün bir süreç olarak yaşam biçimlerini değiştiren etkisi göz ardı edilemeyeceğinden, göç sonrası mekân yeni bir mekân olarak adlandırılmalıdır. Bu bağlamda benzerlikler incelenirken dikkatli olunmalı, mekânların göç öncesi mekânın tezahürü değil, göç sonrası ait olma ve ev kurma kavramlarının bir uzantısı olarak var olduğu unutulmamalıdır.

Benzerliklerden ilki, toplumsal belleğin etkisinin mekânlardaki göstergeleridir. Bu kategoriyi analiz etmek, adlandırmak için en büyük etken göçmenler ile yapılan röportajlar olmuştur. Böylece günümüzde metruk olması dolayısıyla içine girip yaşam mekânları belgelenemeyen göç öncesi evin sembolik bir mekân kurgusu şeması oluşturulmuştur. Bu şema Karaman mahallesindeki ev için de oluşturulduğunda ortaya çıkan benzerliği görmek kolaylaşmaktadır. Belgelenen benzerliği, Balkanlarda 15.yüzyıldan itibaren var olan Türk nüfusunun ev kurma biçiminin Sedat Hakkı Eldem'in Türk evi örnek kurgularından bazılarında uyması ve Karaman mahallesindeki evin de mekân kurgusu olarak bu şemaya uyumu üzerinden incelemek mümkün olmuştur. Öyle ki iki kurguda da sofa çevresinde sıralanan odalar görülmektedir. Bu sofanın ön ve arka kısmı açıktır ve odalar iki yanda sıralanmaktadır. Anlaşılan şudur

ki, sofa tipli ev örneği bu göçmenlerin belleğinin bir parçası olarak, göç öncesi olduğu gibi göç sonrası da mekânsal kurguda yerini bulmuştur. Bu duruma katkıda bulunan diğer bir faktör ise, göç sonrası yerleşim için seçilen mahallenin, Bursa için hazırlanmış 1960 tarihli Piccinato Planı tarafından Balkan göçmenleri için belirlenmiş bir mahalle olmasıdır. Böylece mahalle bir göçmen mahallesi olarak oluştuğundan ve o tarihte Bursa'nın merkezine olan uzaklığından dolayı, Bursa'daki göç dışı yaşam biçimlerinden uzak kaldığı ve dolayısıyla da bu biçimlerin mekânsal etkilerinden de uzak kaldığı için, göçmenler tamamen belleklerine ve mahallede var olan baskın toplumsal belleğe bağlı kalabilmişlerdir. Bu gibi etkenler sonucu oluşan göçmen mahallesi, sosyal ilişkilerin çok güçlü olduğu, herkesin birbirini tanıdığı ve yan yana inşa edilen 3-4 katlı evlerin mekân kurgusu olarak da birbirine çokça benzediği korunaklı bir topluluk mahallesi olarak uzun yıllar var olmuştur. Bu sayede göçmenler, göç öncesi Türk köylerinde yaşadıkları aidiyet ve ortak kültür hissini, göç sonrası da yaşatmaya devam etmişlerdir. Yaşam biçimlerinde çalışma koşullarına, yani politik ve ekonomik sistemin doğrudan etkilediği bir alana bağlı olarak değişimler yaşanmıştır, fakat bunun mekânlara doğrudan bir etkisi olduğundan söz etmek mümkün değildir. Çalışma hayatı belki de göçmenler için en önemli şeylerden biridir. Bulgaristan'da aldıkları eğitimin ve devlet ideolojisinin en büyük söylemlerinden biri çalışmanın bir erdem olması ve yüceltilmesidir. Bu durum 1980'ler Bursa ve Türkiye'sindeki çalışma hayatında aktif olmayan kadınların var olması durumuyla bir zıtlık oluşturmakta, böylece göçmen yaşam biçiminin baskın olduğu mahalleler ve diğer mahalleler arasında günlük hayat akışında da bir fark oluşturmaktadır. Çalışmanın göçmenlerin kurguladığı mekânların niteliğine en büyük etkisi, yatırım yolu olarak gördükleri ek katların evlere ilavesidir. Bir kat daha ekleyerek bir yaşam alanı daha oluşturmak hem erdem saydıkları çalışmanın hem de statünün bir göstergesi olmuştur. Ek olarak anlatılardan, göçmenlerin ev kurgusunu bilinçli bir şekilde eski evdeki mekânsallığa uydurmaya çalışmadıkları, benzer bir plan için uğraşmadıkları anlaşılmaktadır. Farkında olmadan, bildikleri ve alıştıkları bir şemayı uyarlayarak yaşam alanlarını oluşturmuşlardır. Bu da toplumsal belleğin mekân kurgusu üzerinde ne denli önemli olduğunun göstergesidir.

Benzerliklerden ikincisi ise mekânda bilinçli olarak yapılan seçimlerdir. Karaman Mahallesi'ndeki ev örneğinde bu anlamda göze çarpan ise tuvalet yerleşimidir. Göç öncesi yaşanan evde tuvaletin dışarda olması, özellikle banyonun ev içinde inşasından sonra bile tuvaletin bu mekân içine taşınmaması, göç sonrası mekânda da aynı adaptasyona doğru bir eğilim oluşturmuştur. Anlatıların da doğruladığı bir biçimde özellikle daire dışında ve giriş holüne yerleştirilen tuvalet, bilinçli bir biçimde var olan yaşam alışkanlığının sürdürülmesidir. Köyde iken tesisat ile ilgili sorunlar nedeniyle uzağa yerleştirilen tuvalet, böyle bir sorun Bursa'da var olmamasına ve dönemde bir foseptik sistemi ve çok kısa bir süre sonra kanalizasyon sistemi olmasına rağmen, yine de daire dışında konumlandırılmıştır. Bu durumu da göç öncesi var olan bir özelliğe, göç sonrası artık gerekli olmasa bile belki de nostaljik bir tutumla sahip çıkmaya çalışmanın bir göstergesidir. Yine bu noktada, bir arada yaşayan ve benzer geçmişe sahip bir topluluğun içinde olmanın ve bu kültürü devam ettirmenin etkilerini görmek mümkündür.

Farklılıkların en başında ise mahallenin mekânsal kurgusu gelir. Dönemde ekonomik olarak ulaşabildikleri ve kendilerine önerilen parsellerin küçük olması nedeniyle bitişik nizamda evlerin inşası ile oluşan dar sokaklar ve bu sokakların oluşturduğu bir ızgara plan sistem, mahallede göze çarpmaktadır. Göç öncesi var olan geniş bahçeler çoğunlukla bulunmamakla birlikte, elde olan parseli maksimum kullanmak için, parsellerin arka kısımlarında evler birbirlerine çok yakın bir biçimde inşa edilmiştir. Bu da daha önce geniş bir bahçenin ortasında var olan Skalişte'deki köy evlerinin aksine, mahremiyeti zorlayan bir biçim olarak mekânsallıkta önem kazanmış, bir yandan da arka komşu ile ilişkileri güçlendirmiştir. Bahçe alanının kalmaması ile teraslar göçmenlerin çabaları ile bir bahçeye dönüşmüş, dış mekândaki yaşamsal faaliyetler genel olarak terasta gerçekleştirilmiştir. Teras bahçenin yerini alarak, yemek yenen, oyun oynanan, kurban kesilen ve çeşitli aktivitelerin gerçekleştiği bir mekân olarak ortaya çıkmıştır. Bu da mekân kullanımının ihtiyaca göre göçmenler tarafından adaptasyonuna bir örnektir, çünkü göç öncesi yaşamlarında teras var olan bir kavram değildir. Oysa teras, göç sonrası Karaman Mahallesi'ndeki evde, ait olmak için kurguladıkları bir dış mekân olarak günlük yaşamda büyük bir öneme sahiptir.

Farklılıklardan bir diğeri ise göç öncesi Skalište Köyü ve anlatılarda günlük yaşantının uzantısı olarak var olan yürüme mesafesindeki Şiroko Pole Köyü'ndeki, devlet ideolojisinin ve buna bağlı olarak yaşam biçiminin örnekleyicisi olan binaların varlığıdır. Örneğin Şiroko Pole'deki ortaokul, 1970'lerden beri aktif olarak eğitim binası olarak kullanılmaktadır. Yine aynı şekilde göç sonrası Karaman Mahallesi'nde, Yılmaz M.'nin arkasında görülen okul ile kıyaslandığında, ölçekte büyük bir fark görülmektedir. Bu fark dönemde Komünist Parti'nin eğitime verdiği önem doğrultusunda, eğitim yapılarına gösterdiği önemin sembolü olarak görülebilir. Aynı durum Bursa'ya gelindiğinde geçerli olmamakla birlikte, DiE'YE (aktaran Kocaman, 2008) göre 1980 nüfus sayımında 1.148,492 kişilik bir nüfusa sahip olan bir şehrin gelişim alanında bulunan bir mahallesindeki okul ile, 2001 NSI Bulgaristan verilerine göre nüfusu ancak 201.360 kişiyi bulan bir şehrin köylerinden birinde bulunan bu okulu kıyasladığımızda, ideolojinin eğitim üzerinden mekânsal erk gösterisine varmak mümkün olur. Aynı şekilde yine Şiroko Pole'de köy meydanında bulunan kütüphane de devlet politikasının dikte ettiği ideolojik yaklaşımın bir tezahürü olarak görülebilir. Böylece siyasi kurumlar, mekânlar ile yaşam biçimini dönüştürmeye çalışmaktadır. Bu durumun da anlatılardan insanları etkilediğini ve yönlendirdiğini görmek mümkündür. Tabii ki göçmenlerin anlatılarında bir diğer yer kaplayan tema Türkiye'ye gelindiğinde hissedilen yapılaşma karşısındaki yabancılaşma ve yapılaşmanın hissettirdiği karmaşadır. Yukarıda verilen örneklerde amaçlanan, Türkiye'de güç ileten ideoloji paralelinde yapıların bulunmadığı değildir. Göç öncesi küçük bir yerleşim birimi olan köy ve sonrasındaki mahallenin sınırları kapsamındaki yapılanma biçimlerinin farkını ortaya koymak amaçlanmıştır. 2024 yılına gelindiğinde Karaman'da hala mahalle sınırları içinde bir kütüphane bulunmamakla birlikte, okul ihtiyaçlar doğrultusunda yenilenip büyütülmüştür.

Günümüz Karaman mahallesi düşünüldüğünde ortaya çıkan tablo ise, orijinal sahipleri tarafından boşaltılan ve kiraya verilen, etrafındaki apartmanlaşma nedeniyle sıkışmış bir yapılaşma ve artık sosyal olarak da topluluk işlevselliğini kaybetmeye yüz tutmuş bir durum söz konusudur. Göçmenlerin çoğu senaryoda kendileri, müstakil evden ziyade bir apartman dairesine taşınmışlar, çocukları çoktan mahalleyi terk etmişlerdi. Yeni gelen kiracılar mahallenin göçmen mahallesi olarak güvenilirliğine ve lokasyona

göre kiraların ucuz olmasına dayanarak bölgeye taşınmaktadırlar. Görünen o ki mahalle, yaşanılrlığını yitirmektedir ve bunun ilk sebebi kentsel dönüşümler, evlerin eskimesi ve modern yaşayış biçimlerine bir şekilde ayak uyduramaması gibi çevresel faktörlerdir. Diğer sebep ise ilk faktörler doğrultusunda göç edenler ile birlikte toplumsal belleğin bölgede etkinliğini yitirmeye başlamasıdır. Kentsel mekân örgütlenmelerinde akrabalık, etnik benzerlik veya ortak bir bellek gibi etkenler söz konusu olabilir. Bu etkenler bir süre gücünü korusa da uzun süreli olarak etkisini kaybeder. Etnik gruplar çözülürler (Webber, 1963, aktaran Harvey, 1973). Günümüze gelindiğinde, özellikle Balkan göçmenlerinin yerleşmesi için kentsel planlamada yer ayrılan ve Bursa'nın 1960 planında gelişme bölgesi olarak gösterilmiş olan bir mahallenin değerleri ve kendine has belleğini yitirmeye yüz tutması üzücü bir durumdur. Bu durumun düşündürdüğü sorulardan biri, kentsel planlamada yer tutan bir mahallenin bile neden işlevli bir şekilde kurgulanamadığı iken, diğer soru ise göç sonucu oluşan mekân gereksinimlerine sürdürülebilir çözümler yerine, anlık çözümlerin mi bulunduğu olabilir. Özellikle son yıllardaki hızlı teknolojik gelişimler sonucu globalleşme hızını iyice artıran dünyada, bir mahallenin varlığının sadece toplumsal bellek üzerinden yürütülemediği, mekânsal niteliklerin ve kentsel niteliklerin de çok önem taşıdığı kuşkusuzdur. O nedenle kuramsal olarak tartışılan güncel durumları ve önerilen projeleri paylaşarak buna çözüm bulmaya çalışmak mantıklı olacaktır.

Şekil 5.1 Meliha Ş.'nin yeni evinden görüntü - 1

Şekil 5.2 Meliha Ş.’nin yeni evinden görüntü - 2

Bu noktada Yıldız’ın (2017) vurguladığı ‘göç-sonrası’ kavramından bahsetmek yerinde olacaktır. Göç sonrası kavramı toplum, hareketlilik ve çeşitlilik yönünden bir analiz kategorisi görevini görür. Belirsizlikleri, düzensizlikleri ve ötekileştirilen belleğe ait öğelerinin topluluğun ötekileştirilen kısmına ait olmadığını, globalleşen dünyanın temel ilişki biçimlerinin ifadesi olduğunu anlatır. Böylece göçmenlerin de farklılaştırılmasının ve yerel- göçmen ikiliği kullanılan bir araştırma dilinin de karşısında durarak, kendini o topluluğun parçası olarak gören kişilerin varlığını korur. Yıldız’ın(ibid) incelemelerinde görülen “Alamancı” olarak ifade edilen kişilerin, Almanya’dan Türkiye’ye göç etmesi ile, Türkler’in Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç etmesi aynı bağlamda değerlendirilebilir. İki durumda da anavatana kavuşmak, göç öncesi yaşanan mekânda maruz kalınan ayrımcılık gibi anlatılar mevcuttur. Bulgaristan göçmenleri de “Bulgarlar” olarak adlandırılmış ve kendileri ile birlikte yaşadıkları mekânlar da marjinalleştirilmiştir. Massey’nin(1994) ve Yıldız’ın(2017) da belirttiği gibi, yerel-global ilişkisinin dönüşümü mekâna aidiyet hissinin kaybı için bir sebep değildir. Aksine, mobilitenin yoğunlaşması ile bu durum kentsel mekânların hibritleşmesi ve yeni bir yerel kavramının oluşmasına sebebiyet verir. Bu yeni yerel kavramı, ulus kavramını geride bırakmaya zorlar ve kozmopolit şehirlerin önünü açar. Farklı kişilerden dinlenen hayat hikayeleri de göçün gündelik yaşamın bir parçası olduğunu gösterir niteliktedir.

Son zamanlarda popüler argüman şöyledir ki, içinde yaşadığımız dönem mekânsal anlamda büyük bir sarsıntıya tanık olmaktadır. Bu dönem yeni ve güçlü bir küreselleşmenin, anlık dünya çapında haberleşmenin, yerel bütünlüklerin parçalanmasının, yeni ve şiddetli bir zaman-mekân sıkıştırmasının olduğu bir dönemdir (Massey, 1993).

Massey (1993) zaman-mekân sıkıştırmasından bahseder. Farklı toplumsal gruplar ve bireyler bu zaman-mekân sıkıştırması ile çok farklı şekillerde ilişkilendirilir. Yani hareket etme özgürlüğüne bazıları sahipken diğerleri herhangi bir nedenden (ekonomik, siyasi) bu özgürlüğe daha az güçle sahiptir. Aynı şekilde hareket eden fakat bunu özgür irade ile yapamayanlar da vardır: mülteciler ve yasa dışı göçmenler gibi. Dünyanın bir ucundan diğerine gelirler fakat havaalanında bir sorgu odasında bekletilirler (Massey, 1993). Dünyada zaman-mekân sıkışmasının var olması herkesin bundan eşit ölçüde faydalanabildiği hatta faydalanabildiği anlamına gelmez. Bu sadece kavramsal bir tanım olup, günümüzdeki mekânsal kopukluğa referans olarak verilmiştir. Böylece mekâna dair ilişkiler ağının nasıl daha karmaşıklaştığı izlenebilir.

Zaman ve mekân sıkıştırmasını bu şekilde düşünürsek, mekân duygusu sorununa geri döneriz. Tüm bu toplumsal olarak farklılaşmış zaman-mekân değişiklikleri bağlamında mekânları nasıl düşünüyoruz? Yerel toplulukların giderek parçalandığı, yurtdışına gidip aynı mağazaları, aynı müziği evde bulabileceğimiz bir dönemde yerellik hakkında nasıl düşünebiliriz? Zaman-mekân sıkışmasını yazanlar çoğunlukla, bunun belirsiz ve rahatsız edici yanlarını vurgular. Bu nedenle de mekânların 'gerçek' anlamlarının arayışı, mirasların ortaya çıkarılması ve benzer şeyler, hareket ve değişimin ortasında istikrar sağlayan ve sorunsuz bir kimlik kaynağı olarak yorumlanır. Massey (1994) anlamlı bir soru sorar: Eğer insanlar bir yere ait olmak istiyorsa, şu anki küresel-yerel zamanlara ve yeni ilişki ağına uygun olacak bir şekilde, coğrafi farkın, benzersizliğin ve kök salmanın kavramını, geride kalmadan ilerlemeye de mahal verecek şekilde nasıl koruyabiliriz? Bu sorular global dünyada mekânın bölünmesinden çok bir aradalığın öne çıktığını gösterir. Yine de bu bir arada olma, dünya ile bütün olma hissi, insanların bir yere ait hissetme ihtiyacının var olmasına engel değildir. O halde ait olma hissi yaşam için gerekliyken, bir yandan da kişinin bulunduğu yerde önce sosyal çevre, sonra şehir, en son olarak ise dünyanın geri kalanı ile bağlantıda olduğunu hissetmesi

de en az o kadar gereklidir. Yerellik, kopukluk olmaktan ziyade; aidiyet hissine hizmet eder.

Bunun üzerine bir örnek daha verir Massey (1994), 'Sokakta yürürken iki dükkânda bu haftanın piyango kazananlarını gördüm: birinin ismi Teresa Gleeson diğeri ise Chouman Hassan.' Böylece yerel bir aidiyetin sadece o bölgede doğup büyüyenlere ait olmayabileceğini de anlatmak ister. Öyle ki artık çok kültürlülük her mekânda bulunabilir ve bu ait hissetmeye engel olmayabilir. Bu kapsamda göç eden kişinin oluşturduğu kendine ait dünya da küreselleşmenin etkisinde iken, yine de kendi geleneklerine ve köklerine bağlanma ihtiyacını karşılayan bir yaşam biçimi benimseyebilir. Böylece ait olma ihtiyacını giderebilir. Aslında ait olma ihtiyacı sadece bir mekânla sınırlı olmak zorunda da değildir. Bu ihtiyaç, kişinin farklı yurtiçi veya yurtdışı mekânlarını deneyimlemesine veya kişisel olarak dünyada olup biteni kaçırmadan gelişmesine de engel değildir.

Kent mekânları ele alındığında, merkezi lokasyonların ve çevre mahallelerin dokuları, mekânsallıkları ve yaşayış biçimleri arasında farklılıklar olduğu görülür. Bourdieu (1984), bunun sebeplerini, arazi dağılımındaki eşitsizlik, kültürel durum, kültürün tüketim şekli ve bu tüketim şekline bağlı arzın artırılması için yapılan çalışmalar olarak sıralar.

Mimariyi süreçler aracılığıyla tanımlarsak ne olur diye sorar Kovar (2018). Dünyayı da aynı şekilde süreçler olarak algılayabiliriz. Böylece herhangi bir şeyi süreç olarak incelerken, dünyayı da değişmeyen bir arka plan olarak kabul etmemiş oluruz. Mimariyi bir montaj, akışta olma hali, birbirine bağlı ve birbirini etkileyen birçok sürecin bir parçası olarak düşünmeyi başarabilirsek; ortaya çıkan yapıdansa, yapının kullanılabilirliğini, kişilerle etkileşimini, eğer varsa kentsel doku içindeki ilişkiler bütününde yer alma biçimini kavrayabiliriz. Gerçek anlamda yapının tam anlamıyla bitmesi, tamamlanması söz konusu olamaz; çünkü inşa etme süreci bittikten sonra da bu kez sürdürme ve tamir etme gibi süreçler başlar. Bu nedenle mimari her zaman bir süreçler ilgilidir. Bu süreci sürekli değiştiren şeylerden biri ise mekânın kullanım biçimleridir. Sürdürme, yaşama, tamir gibi tüm süreçler de mekânların kullanım pratiklerine uygun olarak sürdürülür.

Yapılı çevreyi ilgilendiren herhangi bir sorunun tek çözümü mimari disiplinden geçmez. Ya da sadece mimari bir müdahale bölgesel veya noktasal bir çözüm getirebilir. Oysa disiplinler arası bir yaklaşımla ancak günümüzdeki kentsel problemlerin çözümüne ulaşılabilir. Bunun için öncelikle, mimarinin 'modern' anlamda kendi başına etkili olabilecek yaşam makinaları oluşturduğu düşüncesi tamamıyla terk edilmeli, araştırmacıların uzun yıllardır üstüne basarak dile getirdiği sosyal veya fiziksel her türlü ilişkisel kavramın mimari süreçlerle birlikte düşünülmesi ve hatta gerektiğinde yapılı çevre özelliklerinden çok günlük pratiklerin işleyişine önem verilmesi gerekmektedir. Göç de tüm sosyal sorunlar gibi, yapılı çevre ile ilgili olduğundan, onun da bir süreç olarak düşünülmesi ve fiziksel mimari nokta atışı bir çözümle ilerlenemeyeceği ancak adaptasyon sürecinde yaşayan ile birlikte uyum sağlayabilecek bir çevrenin varlığında mimarinin işleyebileceğinin farkına varılmalıdır. Veya mimari mekânsallık göçmenin kendi yaratımı dahilinde ise, buna izin veren yasalar gözden geçirilmeli, kişilerin isteklerini tamamen engellemeden fakat aynı anda şehir regülasyonlarına da uyan bir sisteme geçilmelidir. Çünkü öyle görünüyor ki, göç, ülkelerarası sınırların kolaylıkla aşılabildiği günümüz dünyasında, bir anlık bir olay olmaktan çok, sürekli devam eden bir süreç, bir yaşam tarzı haline gelmektedir. Hatta 'Dijital Göçmen' kültürü diye bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu insanlar, uzaktan çalışır ve aynı zamanda seyahat ederek dünyayı gezerler. Bu sürekli mobilité, öteki olarak görülen göçmen konseptini de kırarak, göçmenin aslında bir seyyah gibi de hareket edebildiğini göstermekte ve bunun bilinçli bir yaşam şekli olarak seçilebileceğini kanıtlamaktadır. Bu nedenle de göç artık, olağan dışı bir durum olarak literatürde yer almayı bırakmalı, yeni gündelik hayatın ve yaşam biçiminin olağan bir parçası olarak, mimari de dahil her alanda yerini bulmalıdır.

KAYNAKÇA

Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Türkiye’de Sosyal ve Ekonomik Değişmeler, Ünite 9

Allen, G., L. (2003). *Human Spatial Memory: Remembering Where*. Taylor & Francis Group. ProQuest Ebook Central,
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/mimarsinanebooks/detail.action?docID=335502>.

Altunan, S., (1999). XVI ve XVII Yüzyıllarda Rumeli Yürükleri ve Naldöken Yürük Grubu, Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Appadurai, A. (1991). *Global ethnoscapes: Notes and queries for a transnational anthropology*.

Arayıcı, O. (2015). *Mekân ve Tasarım Üzerine Tanımlar*. EGE Basım. ISBN:978-605-9092-26-5

Archer, J. (2005). Social Theory of Space: Architecture and the Production of Self, Culture, and Society. *Journal of the Society of Architectural Historians*. Dec., 2005, 64(4), s. 430-433

Assmann, J. 2015(1997). Çev. Tekin, A. *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. Ayrıntı Yayınları.

Avcioğlu, S., S.; Akın, O., (2017). Kolektif Bellek ve Kentsel Mekân Algısı Bağlamında İstanbul Tuzla Köyiçi Koruma Bölgesi’nin Mekânsal Değişiminin İrdelenmesi. *İdealkent*, 22(8), ISSN: 1307-9905

Aydın, E.; Türkün A., (2022). Political Space as the Host of Social Movements: Istanbul, Beyoğlu. *Webology*, 19(2), s. 5806-5811

Babacic, E., (2016). The Effects of the Vernacular on Contemporary Architecture:Houses from Balkan Region, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi

Baldwin-Edwards, M., Boeschoten, R. Von & Vermeulen, H. (Eds.), (2015). *Migration in the Southern Balkans*. IMISCOE Research Series. Springer Open, ISBN 978-3-319-13719-3 (eBook)

Bar-Tal, D., (2014). Collective Memory as Social Representations. *Papers on Social Representations*, 23, ss. 5.1- 5.26, ISSN: 1021-5573

Beeckmans, L., Gola, A., Heynen, H. & Singh, A., (2022). *Making Home(s) in Displacement: Critical Reflections on a Spatial Practice*, Leuven University Press, Leuven

Bondi, L. (1993). *Locating Identity Politics. Place and Politics of Identity*, Keith, M. & Pile S. (Eds.), Taylor & Francis Group.

[https://www.proquest.com/docview/2131300307/\\$N?accountid=1](https://www.proquest.com/docview/2131300307/$N?accountid=1)

6568&sourcetype=Books

Bourdieu, P. (1977). *Algeria 1960. Studies in modern capitalism*. Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction, A Social Critique of the Judgement of Taste*. Çev., Nice, R., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, Originally published in 1979 by Les Editions de Minuit, Paris as *La Distinction: Critique sociale du jugement*. interdisciplinary introduction. Tyler & Francis e-Library, e-book ISBN 0-203-44912-6

Bovina, I. & Moliner, P. (2019). Architectural Forms of Collective Memory. *International Review of Social Psychology*, 32(1), ss. 1-11, <https://doi.org/10.5334/irsp.236>

Bulut, M. (2017). Identity Belonging Changes through Migration. *New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences*. [Online]. 05, ss. 26-31. Available from: www.prosoc.eu

Bürkle, S. (2023). Remittances and Migrating Spaces in the Context of Turkish, Vietnamese, and Korean Remigration. Meyer, S., Ströhle, C. (eds) *Remittances as Social Practices and Agents of Change*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-81504-2_13

Cassa, M. G., (2019). Moving to be a Family: The New Migration of Italian Women in Morocco. *Families in Motion: Ebbing and Flowing Through Space and Time*. Emerald Publishing Limited.

Certeau, de M. (1984). *The Practice of Everyday Life*. Çev. Rendell, S. University of California Press, California, ISBN: 0-520-23699-8

Charitonidou, M. (2022). *Drawing and experiencing architecture: The evolving significance of city's inhabitants in the 20th century transcript*. Transcript Publishing

Chawla, D., & Holman, J. S. (Eds.). (2015). *Stories of home: Place, identity, exile*. Lexington Books/Fortress Academic.

Coser, L. A., (Ed.), (1992), Halbwachs, M. (1952 & 1941). *On Collective Memory*. The University of Chicago Press, Chicago, Translated from *Les cadres sociaux de La memoire*, published by Presses Universitaires de France, Paris, 1952; and from *La topographie iegendaire des evangiles en terre sainte: Etude de memoire collective*, published by Presses Universitaires de France, Paris, 1941.

Crampton, R. J. (2007). *Bulgaria*. Oxford University Press, Incorporated.

Creed, G. W., (1995), The Politics of Agriculture: Identity and Socialist Sentiment in Bulgaria, *Slavic Review*, Winter 1995, 54(4), s. 843-868, <https://www.jstor.org/stable/2501396>

Çelik, F. & Erdönmez, E., (2016). Kentsel Mekânda Kamusal Alan İlişkileri, *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*. 14

Çokuğraş, I., (2017). Gündelik Hayata Müdehalenin Mimarisi: Kommunalka. *Arredamento Mimarlık*, 12, s. 99-102

Çolpan, C. & Erkan, N. Ç., (2016). "Bir Semtin Kimliğinin Sürdürülmesinde Kentsel Belleğin Yeri: Yeldeğirmeni Örneği", *Mimar.ist*, vol.16, 83-93.

Datta, A. (2009). *Home, Migration, and the city: Spatial Forms and Practices in a Globalising World* (Editorial), *Open House International*, 34(3)

Detrez, R. (2015). Refugees as Tools of Irredentist Policies in Interwar Bulgaria. *Migration in the Southern Balkans*. SpringerOpen. ISBN: 978-3-319-13718-6

Dişbudak, C., Purkis, S., (2014). Forced Migrants or Voluntary Exiles: Ethnic Turks of Bulgaria in Turkey. *Journal of International Migration and Integration*, doi: 10.1007/s1234-014-0411-z

Depeli, G. (2010). Görsellik ve Kültürel Bellek İlişkisi: Göçmenin Evi, *Kültür ve İletişim*, 13(2), sf. 9-39

Doğan, F. & Yücel, G., (2022), İtalyan İrredantizmi ve Güney Tirol Sorunu, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), ss.97-113, E-ISSN: 2147-7833

Dovey, K. (2009), *Becoming Places: Urbanism/Architecture/Identity/Power*. Taylor & Francis e-Library, e-book ISBN13: 978-0-203-87500-1

Dursunoğlu, İ. (2019). Dünden Bugüne Türkiye’de Siyasal Hayat. *Modernleşme Bağlamında Türkiye’nin Sosyo-Politik Yapısı*. ss. 69-119. İmaj Kitabevi. ISBN 978-605-7905-29-1

Ersoy, S.; Taş, M. Ve Taş, N. (2024). Determining the Scale to Ensure Locality and a Sense of Belonging in the Housing Redevelopment Process: Bursa Hürriyet Neighborhood Field Study, *Sustainability*, 16,10. <https://doi.org/10.3390/su16010010>

Eşim, İ., Zaman, S. (2021). Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçlerin Mekânsal Etkilerine bir Örnek: Bulgaristan Kaynaklı Göçlerin Bursa-Osmangazi İlçesinde Yer Adlarına Etkisi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(3), s. 875-902

Eyigün, M. (2019). Osmanlı Devleti’nin Balkan Savaşları Muhacirlerinin Tabiiyet, İskan, Mali Yardım ve İstihdam Sorunlarının Çözümüne Yönelik Bazı Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Fogle, N. (2009). Social Space and Pyhsical Space: Pierre Bourdieu’s Field Theory as a Model for the Social Dynamics of the Built Environment. Doktora Tezi

Fravega, E., (2023). Looking for Homes in Migrants’ Informal Settlements: A Case Study from Italy. *Migration and Domestic Space*, Boccagni, P.; Bonfanti, S. (eds.), IMESCOE Research Series, https://doi.org//10.1007/978-3-031-23125-4_9

Garret, E. (2015). Childhood Homelessness: A Phenomenological Reflection. *Stories of Home Place, Identity, Exile*. Lexington Books, London. ISBN: 978-0-7391-9492-8

Gökmen, G. P., & Ozak. N. (2019) Spatial Memory: A Childhood House a Proposed Model of the Memory and Architecture Relationship, *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 603(2), doi: 10.1088/1757-899X/603/2/022026

Gündoğdu, M. (2014). Mekân Dizimi Analiz Yöntemi ve Araştırma Konuları. *Art-Sanat*, 2, 2014

Harvey, D. (2013; 1988). *Sosyal Adalet ve Şehir*. Metis Yayınları, İstanbul. 4. Baskı, ISBN-13: 978-975-342-383-0

Hasgül, E. & Turgut, E., (2018), Toplumsal Bellek ve Esnek Mekân Çözümlenmeleri: Yer-Tasarım-Bellek İlişkisi, *Tasarım ve Bellek Temalı Ulusal Tasarım Sempozyumu*, 2018 Bildiri Kitabı

Hill, M. & Yıldız, E. (2017), In-between as resistance: The post-migrant generation between discrimination and transnationalization, *Transactional Social Review*, 7:3, ss. 273-286, DOI: 10.1080/21931764.2017.1360033

Hillier, B. (2008) Space and spatiality: what the built environment needs from social theory, *Building Research & Information*, 36(3), ss. 216-230, DOI:10.1080/09613210801928073

Hondagneu-Sotelo, P., (2017), At home in inner-city immigrant community gardens. *Journal of Housing and the Built Environments, Special Issue: Immigrants and home in the making: thresholds of domesticity, commonality and publicness* (March 2017), 32(1), ss. 13-28

Hooper, B. & Soja, (1993). The Spaces that difference makes, *Place and the Politics of Identity*. Routledge, e-book ISBN: 9780203016695

Ilcan, S. (2002). *Longing in Belonging: The Cultural Politics of Settlement*. Praeger Publishers, Westport, CT, ISBN: 0 275 96736 0

Irazabal, C. (2011). Ethnoscapes, *Companion to Urban Design.*, ss. 562-573. Routledge

İçduygu A. & Sert, D. (2015). The Changing Waves of Migration from the Balkans to Turkey: A Historical Account. *Migration in the Southern Balkans*. SpringerOpen. ISBN: 978-3-319-13718-6

İmamoğlu, N., (2011). Sosyalist Dönemde Bulgaristan'da Türk Kimliği. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

İnan, C. E., (2016). Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3)

Ivanov, M., Marti-Henneberg, J. & Stanev, K. (2011). Regional Transformations of a State under Construction: Bulgaria, 1878–2002. *Journal of Interdisciplinary History* , 42(1), ss. 111-134, DOI:10.1162/JINH_a_00207

Kansteiner, W. (2002). Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory*, May, 2002, 41(2), s. 179-197, <https://www.jstor.org/stable/3590762>

Kaya Yiğit, B.; Kayapınar, A. (2018). Gazi Kırcaali Baba. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (12), 138-183. DOI: 10.29000/rumelide.472763

Kiel, M.; Kiprovska M., (2019). Kırcaali, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Müdürlüğü), ss. 59-62

Koinova, M., (1999). Ethnic and Religious Minorities in Bulgaria. *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 2(2), ss.147-158. <https://www.jstor.org/stable/43291792>

Korkmaz, G. (2022), 1989 Büyük Zorunlu Göç ile Türkiye'ye Göç Etmek Zorunda Kalan/Bırakılan Bireylerin Anılarının Duyguları Üzerindeki Etkisi- Bursa Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Koser, K. & Martin, S., (Eds.) (2011). *The Migration-Displacement Nexus: Patterns, Processes, and Policies*. Berghahn Books. [https://www.proquest.com/docview/2130980179/\\$N?accountid=16568&sourcetype=Books](https://www.proquest.com/docview/2130980179/$N?accountid=16568&sourcetype=Books)

Kovar, Z. (2017). *Architecture in abjection : Bodies, spaces and their relations*. I. B. Tauris & Company, Limited.

Lefebvre, H. (2014:1974). *Mekânın Üretimi*. Çev.Ergüden, I. Sel Yayıncılık, İstanbul. ISBN 978-975-570-676-4

Kropf, K., (2013). What is urban morphology supposed to be about Specialization and the growth of a discipline, *Urban Morphology*, 17(2), ss.128-131

Leichter, D. J. (2012), *Collective Identity and Collective Memory in the Philosophy of Paul Ricoeur*, *Études Ricoeuriennes / Ricoeur Studies* 3 (1), ss. 114-131. DOI: <https://doi.org/10.5195/errs.2012.125>

Lelandais, G. E., (2014). Space and Identity in Resistance against Neoliberal Urban Planning in Turkey, *International Journal of Urban and Regional Research*, 38.5, DOI: 10.1111/1468-2427.12154

Lynch, K. (1990; 1960). *The Image of the City*. The M. I. T. Press, Massachusetts. 20. Baskı

Madanipour, A. (2003). *Public and private spaces of the city*. Taylor & Francis Group. E-book ISBN: 0-203-40285-5

Mallgrave, H.F., (2018). *From Object to Experience, The New Culture of Architectural Design*. Bloomsbury Publishing. ISBN: 9781350059542

Massey, D. (2001; 1994). *Space, Place, and Gender*. University of Minnesota Press, Minneapolis. 3. Baskı. ISBN 0-8166-2616-2

Mcleod, M. (1997). *Henri Lefebvre's Critique of Everyday Life: An Introduction*. Harris S. & Berke, D. (Eds.). Princeton Architectural Press. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/mimarsinan-ebooks/detail.action?docID=3387372>.

Mcnamara, T.P. & Valequette, C. M., (2008). Remembering Where Things Are. *Human Spatial Memory*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers

Merriman, P. (2012). *Mobility, space and culture*. Taylor & Francis Group.

Mutafchieva, V. (1995), The Notion of "Other" in Bulgaria: The Turks. *A Historical Study*, *Anthropological Journal on European Cultures*, 4(2), Ethnicity Nationalism Geopolitics in the Balkans (II), s. 53-74, <https://www.jstor.org/stable/43234795>

Nora, P., (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, Spring, 1989, No. 26, *Special Issue: Memory and Counter-Memory*, ss. 7-24

Okumuş, G. (2017), Göçmen Belleğinin Mekânı Kurgulama ve Yeniden Üretme Biçimleri: Kolaj, Montaj ve Çeviri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Tasarım Programı

Yaman, M. Ö., (2005). 19. Yüzyıl Sonunda (1890-1893) Bursa Sosyal Hayatının Basındaki Yansıması: Bursa Gazetesi Örneği, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Parla, A. (2003). Marking time along the Bulgarian-Turkish border, *Etnography*, 4(4), pp. 561-575, <https://www.jstor.org/stable/24047934>

Rapaport, A. (1969). *House form and culture*. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J.

Ray, M. A., (1997). Gecekondu. *Architecture of the Everyday*, edited by Deborah Berke, and Steven Harris, Princeton Architectural Press, 1997. ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/mimarsinan-ebooks/detail.action?docID=3387372>.

Rawes, P. (2007). *Irigaray for Architects*. Taylor & Francis Group. ISBN 0-203-93418-0

Sakir, G., (2014). Mudanya'da 1923 Mübadelesi ile Yaşanan ve Günümüze Kadar Olan Fiziksel ve Mekânsal Değişimin İrdelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi

Satıcı, E., (2008). 19. yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Solak, S. G., (2017). Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal bir Bakış. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1)

Şehitoğlu, B. O., (2019). Göçmenlerin Mekân Tasarımında Hafızanın Rolü: Fenomenolojik Bir Araştırma, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tumblety, J. (Ed.). (2013). *Memory and history: Understanding memory as source and subject*. Taylor & Francis Group.

Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Değişimler, Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi,

https://www.academia.edu/6795281/T%C3%BCrkiyede_Sosyal_ve_Ekonomik_De%C4%9Fi%C5%9Fmeler

Türkün, A., (2009). The Manifestations of Voluntary and Involuntary Migration in Turkish cities: from 'spaces of hope' to 'spaces of hopelessness'. *Urban Poverty in Developing Countries*, ss. 57-100, New Delhi: Bookwell.

Usta, G., (2020). Mekân ve Yer Kavramlarının Anlamsal Açısından İrdelenmesi. *The Turkish Journal of Design, Art and Communication – Tojdac*, 10(1), ss. 25-30, ISSN: 2146-5193

Valler, D., Phelps, N., Miao, J. T., Benneworth, P. & Eckardt, F. (2019). Science Spaces as 'Ethnoscares': Identity, Perception and the Production of Locality. *Urban Science*. 3(1),17 <https://doi.org/10.3390/urbansci3010017>

Vardaki, E. A., (2006). Cultural Memory, Social Fame. The Role of Memory in the Social Construction of a Local Community. *Anthropological Yearbook of European Cultures*, 2006, Vol. 15, *Anthropological Perspectives on Social Memory* (2006), s. 49-62, <https://www.jstor.org/stable/43234944>

Vasileva, D. (1992). Bulgarian Turkish Emigration and Return, *The International Migration Review*, Summer, 1992, Vol. 26, No. 2, Special Issue: The New Europe and International Migration, ss. 342-352, <https://www.jstor.org/stable/2547061>

Viderman, T., & Frank, S. (2022). Urban Routines: An Introduction. *Unsettled urban space: Routines, temporalities and contestations*. Taylor & Francis Group.

Vitale, F. (2010), Jacques Derrida and the Politics of Architecture, *Serbian Architectural Journal*, 2(3), ss. 215-226

Yağız, G., (2023). 1950'li ve 60'lı Yıllarda Bursa'da Konut Yapılarının Oluşumu: Çekirge Altıparmak Aksının Bir İncelemesi, Gebze Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü

Zevi, B. (1974). *Architecture as Space: How to Look at Architecture*. Çev. Gendel, M., Da Capo Press, New York.

Waldrep, S. (2013). *The dissolution of place: Architecture, identity, and the body*. Taylor & Francis Group.

West-Pavlov, R., (2009). *Space in Theory: Kristeva, Foucault, Deleuze*. BRILL. ISBN: 978-90-420-2913-2

EKLER

Ek. 1

Aşağıdaki röportaj Skalişte Köyü'nden 1978 yılında Bursa'ya göç etmiş Meliha Ş. Ve Fatma M. ile yapılan söyleşiyi içermektedir. Göç, mekânsallık, Bulgaristan ve Türkiye olmaz üzere göç öncesi ve sonrasında yaşayış biçimleri, mekân farklılıkları gibi konular üzerine görüş edinebilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Türkiye ye neden gelmek istiyorsunuz?

Türlere baskı var, hakaret ediliyor kötü davranılıyor. Yıllar geçtikçe baskı artıyor. Milliyetçi bir ayrıştırma söz konusu olduğu için de Bulgaristan'da yaşayan Türklerin milliyetçilik duyguları kabarıyor.

Bulgaristan'daki günlük yaşayış nasıldı?

Meliha Ş.:

Sabah 7 de kalkılır. Okul 8 de başlar. Bazen kahvaltı edilir bazen edilmez, Balkan çayı içilir. Çay içine bisküvi ve ekmek doğranır.

Yazın çocuklara ait bir oda var. Kışları iki odada soba olduğu için, babaanne ve dede bir odada, bu oda aynı zamanda mutfak da. Kuzine soba var içeride. Anne babanın odasında çocuklar da uyuyor kışın. Mazotlu soba var, ısınılmak için.

İlk ve orta okulu Sürmenler'de (Şiroko Pole) okuduğum için yürüyerek okula giderdik. Kışın çok kar olurdu ama okullar tatil olmazdı. Büyükler köy yolunu açardı, öğrenciler yürüyebilsin diye. Devlet de ana yolları açarlardı. Tünel gibi yollar açılırdı. Grup halinde yürürdük. 15-20 kişilik bir grup olarak yürürdük. Bazen ana yoldan geçen şehir otobüsü bizi alırdı onla giderdik. Yine de anayola dek yürümek gerekiyordu. Şehirden gelen öğretmenler otobüsle geçerlerse bizi de alırlardı. Okul öğlene kadar, 6 ders. Araba yoluna neredeyse paralel olan patikadan tarla içinden yürüyoruz. Eve gelince ödev yapılır, üst baş değiştirip. Evde o sırada sadece babaanne olur. Ödevleri sonradan yapılan odada yapıyorum, 3. odada. Çok soğuk olursa anne babanın odasında çalışılır. Ayrı oda gibi bir kavram yoktu. Anne baba odasında kitaplık, karyola ve hamamlık vardı. 3. Odada masa vardı. Anne baba odasında yoktu masa. Sonradan

masa alınsa da yemek orda yenmez. Ama derslerimi orda yapardım. Yemek hep yer sofrasından yenirdi.

Çoğu ailenin durumu çok daha kötüydü. Kalabalık kardeş olanlar 2 odanın içinde 3 jenerasyon yaşıyorlardı. Babaları daha yaşlı olanlar daha kötü durumdaydı.

Ödevlerden sonra, erkek kardeşime bakıyorum. Ondan önce ise sokakta çok oyun oynardık. Her yerde yaya kaldırımını vardı, kaldırımlarda oyun oynardık. Ya da bahçede. Biz pek koyun falan otlatmazdık. Onun için çoban vardı. Okul tatillerinde bazen inek otlatırdık ama okula giderken hiç başka işle uğraşmazdık. Bahçede mahalle çocuklarıyla oynardık. Genel olarak bizim bahçede oynardık. Herkes birbirinin evine girip çıkardı. İzin de alınmazdı anne babadan, herkes her eve girip çıkardı. Kitap okurdum, kitapları Sürmenlerdeki kütüphaneden alırdım. Öğretmenler ilkokuldan itibaren bize liste verirlerdi. Onları okurdum. Evde kitabı her yerde okurdum. Bahçede, giriş merdivenlerinde oturur kitap okurdum. Günüm daha çok dışarda geçerdi evin içinde çok zaman geçirmezdik, tabii çok soğuk değilse. Köy meydanında da otururduk. Oyun oynardık, çok büyük çeşme vardı. Çeşme yanına otururduk. Market de oradaydı. Yaz tatillerinde köy meydanında parti verirdik. Bir kişi gidip marketten bir sürü şey alırdı. Hep birlikte onları yerdik. Evcilik oynardık. Isıklıkla birbirimizi çağırırdık. Şifreli ısıklarımız vardı. Ona göre herkes toplanırdı. Köyden çıkıp şehre inmemizin en büyük sebebi okuldan tiyatroya gitmekti. Alışverişe Kırcaali'ye anne babasız giderdik. Sürmenlerden trenle gidiliyordu veya Kırcaali'den otobüs geliyordu onla da şehre inilebiliyordu. Sabah 9'dan akşam 5 e dek otobüs olurdu. Ailece Kırcaali'ye bir iki kez gitmişizdir. Kırcaali Panayır olurdu 24 Eylül'de salıncıklar, lunapark gelirdi. Yiyecek olurdu bolca, oyuncak olurdu, balonlar vs. Türkü söyleyenler olurdu. Panayırda hem Türkler hem Bulgarlar olur. 3 gün olurdu Panayır, Cuma Cumartesi Pazar. Ona giderdik. Küçük halama gittiğimizde şehre daha yakın olduğu için de şehre çok giderdik, yürüyerek. Köyden şehre de patika yol vardı, ormanın içinden. Kırtasiye malzemelerimi gidip Kırcaali'den kendim alıyordum.

Okulumuzun çok büyük bahçesi vardı. İlkokul daha küçüktü Yelciler'deydi (Jinsifova), ortaokulda ise Sürmenlerde okudum. Bu okul çok büyüktü, kantin bahçe kocaman, büyük bir spor salonu var. Ortaokulu okuduğumuz köy çok gelişmişti. Şehre daha yakındı ve içinden tren istasyonu geçiyordu. Kütüphanesi vardı. Bakkalı bizim köyün

bakkalının iki katı idi. Orası aslında köy değil de nahiye gibi bir yerdi. (Kırcaali (Eyalet)-etraftaki 8 köy buraya bağlı.

Göç etmeden önce, o yıllarda çok göç olduğu için, okulumuzun duvarlarına göç karşıtı reklamlar yapıyorlardı. Bir baba el arabasıyla satış yapıyor “kızına çeyiz parası için çalışmak zorunda” yazıyor. Türkiye’deki durum böyle anlatılıyor.

İnsanlar TKZ’ye girmemek ve mallarını devlete teslim etmemek için bir dönem dağlara kaçmışlar. Devlet yetkililerinden kaçmak için, en sonunda tarlaları devlete teslim etmek zamanında kalmışlar. İlk başta aç kalcaz diye korkmuş büyük babaanne, ama tekeseden sonra keşke daha önce kooperatifleşme olsaydı diye düşünmüşler. Çünkü kooperatifleşme makinalaşmayı da getiriyor ve işler kolaylaşıyor. İnsanlar daha az yoruluyor.

Fatma M.:

Sabah 7 de kalkar. İnekler beslenir, soba yakılır (yemek sobası), babaannenin odasında. 1 tencere tarhana çorbası yapılır sobada. Yer sofrası konulup yenir hep birlikte. Çocuklar okula gider. Öğlen eve gelip yemek yerler. Öğlene kadar ev işleri yapılır, yoğurt yapılır, bulaşık yıkanır, temizlik yapılır. Bulaşık sobanın yanında leğen içinde yıkanır. Suyu da köy çeşmesinden getiriyosun daha sonrasında kuyu yapıldı o kullanılmaya başlandı (1975’e dek böyle). Sonrasında ise köy suyu herkesin evine geldi, dağıtıldı. Bahçeye fasulye, domates salatalık patates ekilirdi. Bahçemiz büyüktü. Dışarıdan alınanlar yağ, şeker un gibi gıdalardı.

Zeytinin varlığını bilmezdik mesela, sonradan geldi zeytin falan. Çay kâseye konur, kendileri toplarlar, kâsenin içine bisküvi, peynir ekme konur öyle yenir. 1975 sonrası fırına çalışmaya girdim. 10-12 arası ve akşam 16-18.00 arası yarı-zamanlı çalışmaya başladım. Ekmek satardım köy fırınında. Devletin fırını burası. Yarım Asgari ücret kazanırdım. Bahçede çalıştım ekmekten önce, orada da sigortalı çalışıyordum. 8-18.00 arasında tüm gün çalışırdık. Ekmek paralarını devlete yatırmaya Kırcaali’ye giderdim, muhasebe için. Kendim de maaşımı alırdım. Yürüyerek giderdik. Köyden 5-10 kadın birlikte yürüyerek gidip gelirdik. Kışın çok gidilmezdi, yazın bu bahçe işine gidilirdi. Kışın ise hayvancılıktan para kazanırdık. Kışın da seralar oluyor orda da erkekler çalışıyordu. Lütfi şoförlük okulunda okurdu o zaman. Sonra geldi, şoförlük yapmaya

başladı köyde. Ek çalıştı hep para kazanmak için. Devlet için köy işlerini yapardı, saman taşırdı, işçi taşırdı köyler arasında.

Akşam yemeği 8-9 gibi yenir herkese eve gelince, yemekten sonra bulaşık sonra herkes yatar. Evlendiğim yıl 1960'ta elektrik geldi. Evde dolapların içinde hamam var, banyodan önce öyle yıkanıyoruz. Beton zemin üzerinde kapılı dolap içinde yıkanılırdı. Elektrikten sonra elektrikli su ısıtıcısı var, kovaya su konur ve bu alet hemen onu ısıtır, onu yıkanmak için kullanırdık. Banyo yapılıncaya termosifon eklendi. Duş almak kolaylaştı. Çamaşırlar evde yıkanır, elektrikten sonra evde ve elde yıkanıyor. Su sobada ısıtılır. 1970'ler başında silindirik çamaşır makinesi alındı. Giyinme dolabı yoktu, sandıkta kıyafetler saklanır. Yük dolapları vardı, gömme dolap gibi kapağı yok, çeyizler ve yorganlar da orada dururdu.

Çarşaf perde pijama şalvar kırlent yastık kılıfı gibi şeyler, köye devlet tarafından getirilen top kumaşlardan elde edilen kumaş ile yapılırdı. Çok az gelir bu kumaşlar, Türkler'in olduğu yerlerde azdı bu hizmetler.

Köydeki cami de köylüler tarafından yapılmıştı. Tekese kurulduktan sonra, köyde market açıldı sonra muhtarlık oldu ve 75 ten sonra köy meyhanesi açıldı. Köy bu zamanlarda 160 haneden oluşuyordu. Bir de anaokulu vardı. Daha öncesinde ise evin çok yakınında ilkokul ve ortaokul var (1970 öncesi) sonrasında çocuk sayısı azlığından dolayı kapatılmış. Meliha okuyamadı burada.

1950'lerin başında hangi evde kaç hayvan varsa ona göre yumurta veya koyun yünü olarak vergi almak için devlet sayıma başladı.

Tekese (TKZ) 57 de kuruldu galiba.

Göç etmeden önce, işi bırakırken, oradaki memur niye bıraktığımı sordu. Ben de göç ettiğimizi söyleyemedim. Çünkü çok kızıyorlar, Türkiye'ye gittiğimiz için.

Göçten önce devlet sana gün veriyor şu günlerde gidebilirsin diye.

Peki siz niye bu kadar gelmek istiyorsunuz madem Türkiye'nin durumunu da biliyorsunuz?

Fatma M.

Türk'üz diye.

Meliha Ş.

Milliyetçilik.

1978’de nasıl gelmeye karar verdiniz? Sizden önce gelenler oldu mu? Neden daha erken gelmediniz? Anlaşma başlayalı çok olmuştu.

Meliha Ş.

İstekle gelindiği için çok gelen olmadı. Biz bunu yapabildiğimiz için gelebildik.

Barbar Türkler diye propaganda yapıyorlardı. Yüzümüze demiyorlar ama. Eninde sonunda Bulgarlaşacaksınız diyorlardı. Biz de kendi bayrağımız altında olmak istedik.

Kıyafetlere takılıyorlardı. Şalvarları kesiyorlardı. Köyden birini seçiyor Bulgarlar, bu kişi kıyafet konusunda uyarıyor herkesi.

Bulgarlar Türkleri azarlıyor, çoğu resmi dairede.

Bazıları okulu bitip diploma alamadan gelmişler.

Fatma M.

Tekirdağ’da koca dedenin kız kardeşi vardı (Kayınpederinden bahsediyor). Onlar istek yapıyor, Bunlar benim yeğenlerim masraflarını karşılayacağım diyerek, göç etmeleri için vesile oluyor. Dedeye(kayınpeder) istek yapılamadı çünkü istek yapan kişi kendisinden yaşça küçük. O yüzden deden (Lütfi, eşi) konsolosluga gide gele, para yedire yedire pasaport çıkarttı. Çünkü orada Lütfi’nin abisi kaldığı için, dedeye bakıcı var diye götürülmesine karşı çıkıyor devlet. Bursa’da görümcemin kocasının abisi var, o da halaya istek için aracı oluyor. Tekirdağ’da iş fırsatı çok yok diye, Bursa’ya geldik. Bir de hala orda kızı damadı ve 3 torunu ile yaşıyordu. Kalabalıktı diye gitmedik. Onların malına ortak olcaz diye bize istememişler. İzmir’de de çok akraba/tanıdık vardı. Ama orası sıcak diye yerleşmek istemedik.

Türk’üz diye geldik. Daha erken gelemedik çünkü bize istek yapacak, orada işlerimizi halledecek kimse yoktu.

Bulgar başka Türk başka, ayırım vardı.

Babam beni tarlaya şalvarla giderken azarladı, elbise giyeyim diye. Annem fereceliydi.

Babam kızardı ferece giymesine.

Ben evlendikten sonra hiç bunları giymedim.

Saç görünmesin saç günah derlerdi. Ama biz yarım baş örtüsü takardık. Eskilerin başı açık hiç olmazdı.

Konuşmanızdan Türk olduğunuzu anlıyorlar mıydı?

Meliha Ş.

Çok düzgün bilersen anlamazlar belki ama genelde anlaşılıyordu. Burada da nasıl muhacir olduğumuzu anlıyorlarsa. Aynı şekilde. Bir kere Lütfi deden anlatmıştı, bi otelde konaklıcakmış, gecelicekmiş, tipi düzgün konuşması da düzgün, kayıt için kimliğini verince sen Türk'sün biz seni alamayız demişler.

Barbar Türkler 500 yıl baskı kurmuşlar üzerlerinde, o yüzden Türkler Barbar ve biz sizden çok çektik şimdi de siz bizi çekin gibi bir anlayış vardı.

Moral bozucu, onur kırıcı şeyler oluyordu. Biz onlara zaten uyum sağlıyorduk, iki nesin sonra zaten olcaktı. Asimilasyon ters tepti. Biraz daha bekleselerdi sıkıntı olmucağı.

Göçmenlerin hepsi çifte vatandaş oldu. Avrupa birliği fonlarından yararlanmak için aldılar onları da yoksa çok sevdiklerinden değil.

Fatma M.

Türklerin nüfusu çok üreyince, devlet özerklik isterler diye sürekli Türkiye ile anlaşma yapıp, Türkleri buraya salmış. Üredikçe buraya göndermiş, çoğunluk olmasınlar diye.

Bulgarların çalışabildiği ama sizin çalışamadığınız işler var mıydı?

Pilot olamazsın, askeriye almaz. Meclise giremezsin. Gidiyon geliyon seçime hep Jivkov. Hep aynı kişi seçilirdi.

Fatma M.

Mesela Bulgar ve Türk ikisi de şoför ikisi de aynı parayı kazanır. Dimo vardı dedenle beraber çalışan, buban daha çok çalışır daha çok para alırdı, kiskanıyomuş onu Dimo.

Bulgar köyleri Türk köylerinden daha mı gelişmiş?

Meliha Ş.

Orta Bulgaristan'da köyler vardı, gül üretilir. Kuzeye doğru gittikçe hem Türkler hem de Bulgar köyleri daha gelişmiş durumda. Orada köylerde Bulgar Türk de karışık yaşıyor. Bulgarlar da Türkçe biliyor.

Bizim köyde ve okulda hiç Bulgar yoktu, ben hiç Bulgar'la arkadaşlık etmedim. Ama Rus mektup arkadaşlarım vardı. Rusça zorunlu olduğu için. Liseye orda gitsem Bulgar arkadaşım da olurdu.

Fatma M.

Ben çocukken köyde Bulgarlar vardı. İki aile vardı, sonra Kırcaali'ye gitmişler az kalınca. Ama kızınca, Türklerin hepsini keserim diyorlarmış. Önceden herkes karışık yaşarmış. Büyük dedenin kağıtları(nüfusu) Edirne'ye bağlı. Bulgarlar da önceden oraya bağlıymış.

Okulda Türkçe ders var mı?

Yavaş yavaş kalktı, önce seçmeli oldu. İnsanlar da burada Türkçe kime lazım deyip, çocuklarını göndermemeye başladılar. Sonra tamamen kalktı. Çok az Türkçe okudum o yüzden y ve ğ nin yerini bilmezdim.

Bizim okuduğumuz tarih sürekli Türkleri aşağılayıp suçlamak adına yazılmış bir tarihtir. Ruslar çok övülürdü. Rusça zorunluydu.

Bizim bölgeye Bulgar öğretmenler mecburi hizmete geliyordu. Geri kalmış bölge olarak görüldüğünden kalkındırmak için. Bulgarca gramerde beceriksiz olan Bulgar öğretmenler derste, herkesin içinde çocuklara küfrediyorlardı. Türk öğretmenler de olabiliyordu. Türkler öğretmen ve doktor olabiliyordu.

Fatma M.

Bizde sadece bir kitap vardı Bulgarca. Coğrafya, Tarih, Türkçe gramer hepsi Türkçe kitaplardı. Tarihi Bulgar tarihi değil Türk tarihi okuyorduk. Öğretmenler uzaktan geliyorsa onlara lojman yapılırdı.

Dini bayramları kendi aranızda kutlar mıydınız?

Fatma M.

Saklı bir şekilde kendi aramızda kutlardık. Bi ara kurban bile kestirmediler bize, TKZ kurulduktan sonra kestirmediler. Herkes saklı kesti kurbanını. Köyde bayram eğlencesi, TKZ kurulduktan sonra hiç olmazdı. Okul tatili, iş tatili olmazdı. 1 Mayıs'ta izin olurdu. Biz yılbaşı da kutlardık. Sünnet de yasaklandı.

Cami vardı ama kimse gitmezdi. Kırcaali nin ortasında cami vardı, onu hiç kapatmadılar. Yaşlılar giderdi camiye köyde. Ezan da okunurdu. İmam da yoktu, ezan okumayı kim biliyorsa köyden o okurdu.

Meliha M.

Yılmaz'ı saklı sünnet yaptırdık. Bir sünnetçi gelirdi herkesi keserdi.

Kırcaali merkezde yaşayanlar kimlerdi?

Meliha Ş.

Bulgar Türk karışık. Buradaki Bulgar ve Türkler fabrikalarda yaşıyor. Şehirde ayırım daha az. Fabrikaya işçi olarak girdiğin zaman devlet sana kira ayarlıyor.

Diyelim ki tekstil lisesini bitirdin, devletle anlaşma yapıyorsun. Onların dediği yerde 3-4 yıl çalışman lazım. Çalışmak istiyosan devlet ayarlıcak çalışcan, yoksa parasız köyüne dönüp yaşayabilirsin.

Fatma M.

Orada 5 sene kalınca orada kalma hakkı kazanıyorsun, şehrin vatandaşı oluyorsun. Paran da olsa gidip ev alamazsın.

Bursa'ya geldikten sonra günlük yaşayış nasıldı?

Fatma M.

Kerpiç bir evi kira tuttuk, ev salıncak gibi sallanırdı. 3 yıl içinde ev yaptık içine girdik ama yarım yantalak, kapı yok çerçeve yok. Kirada oturduğumuz yerde birçok göçmen vardı. Yunanistan ve Bulgaristan göçmenleri.

Gelir gelmez işe başladık. Ben ufak bir fabrikada çalışıp emekli oldum. Dikiş makinası biliyodum zaten onda çalıştım, tekstilde. Hemen bizi almadılar işe, sonra tanıdıklar sebep oldu işe girdik. 4 tane fabrikada çalıştım, hepsi tekstil fabrikasıydı. 15 yıl çalıştım

burada. O sırada kadınlar Türkiye’de çalışmazmış. Kiskandılar bizi. Neler demediler bize.

Özal Bulgaristan’dan gelen Türkler için altın bilezik demişti. Bizi hiç farklı görmedi.

Biz Edirne’ye inince şaştık, her yer pis insan dolu. Lütfi dedi ki 50 sene geri geldik.

Meliha Ş.

Tam bir hayal kırıklığı ve hüsrana yaşadık ilk başta. Hayal ettiğimiz gibi değildi. Daha düzgün şartlarda yaşayacağımızı düşünüyorduk. Bayrağının altına gelmek gurur vericiydi ama, ben lise çağında geldiğim için çok zordu. Mesela tren ilk Edirne’de durdu, gördük ki küçücük çocuklar sakız, kalem satıyor. Bulgaristan’da çocuklar çalışmaz, devlet izin vermez. Kadına karşı tutum da çok değişti. Tüm esnaflar sıralanırdı, bir kadın genç kız özellikle macırlar (muhacir) geçerken bir önden bir arkadan bakarlar ve sürekli laf atarlardı. Otobüslerde çok tacize uğradık. Her otobüste illa bir iki sapık olurdu.

Biz geldiğimizde Türkiye’de plastik oyuncak yoktu.

Dürüst çalıştığımız için herkes bizi işe alıyordu.

Gece vardiyasına gidince bize laf atarlardı yerliler, acaba ne iş yapıyorsunuz diye.

Bursa’daki kadınlar çok şık giyinirlerdi. Bulgarlar gibi yarım örtü takarlardı. Herkes döpiyes veya pardesü giyerdi. Eski Bursalılar çok hoştu. Burada giyime daha önem verilirdi. Bulgaristan’da zaten kıyafet çeşidi yoktu.

Karaman mahallesine geldikten sonra orada ilk ev yapanlar siz miydiniz? Yoksa başka evler de var mıydı?

Birer kat göçmen evleri vardı ilk gittiğimizde. Biz üç seneye girene kadar herkes evlerini yapmıştı. Biz neredeyse en son girenlerden biriydik. Para getirmek yasaktı, 3 büyük motor 3 küçük motor getirdik.

Niye araba getirmediğiniz?

Orada araba yok ki.

Karaman’a yerleştikten sonra sokaktaki herkes çalışıyor muydu?

Fatma M.

Yaşlı genç erkek kadın herkes çalışırdı. Çocuklar okula gider. Gündüz sadece yaşlılar evde kalır. Sokakta başka kimse olmaz. Büyük dede hep camideydi. Herkesle arkadaş olurdu. Sokakta komşuluk da başlamıştı. 82 yaşında geldi, burada 93 yaşında öldü.

Akşamları işten gelen yemek yiyip, sokağa komşular ile oturmaya çıkardı. Kapı önünde oturup çekirdek yenirdi, 4-5 kişi. Bulgaristan'da da hep otururduk. Herkes birbirine gidip gelirdi.

Herkes yeni ev yaptığında kavgalar da olurdu sokakta. Evimin önünde top oynamayın, toz oluyor. Anne baban mı attırıyor gibi sorunlar nedeniyle.

Dedene muhtar demiş ki, taş getirsinler elektrik direği dikilebilsin diye. İlk direkler ahşaptı 1980'lerin ortasındaydı. İlk zamanlar yollar hep taş kum döşeliydi. 10 yıl sonra falan asfalt oldu. Kanalizasyon da yoktu ilk taşındığımızda, kuyu vardı kapının önünde. Kuyu dolunca foseptik arabası gelirdi boşaltmaya.

Meliha Ş.

Çoğu kişi okula yollamadı, ortaokul terk kaldı çocukların çoğu. Hepsi işe gittiler aileye destek olmak için. Ancak ev yapmayanlar okuttu çocuklarını.

Biz Bulgaristan'da kenef kokusuna alışkınız. Köyde herkesin bahçede tuvaleti vardı, toprağa ya da yakın nehre akar giderdi. Herkes kendi imkanları ile yaptı.

Geldiniz gördünüz ve beğenmediniz, geri dönemez miydiniz?

Meliha Ş.

Bizim dönme hakkımız yoktu. Anlaşmalı göç şartları öyleydi.

Fatma M.

Beğenmedik ama Türk'üz diye çektik o kahırları.

Orda yaşamak mı daha güzeldi yoksa Türkiye'de yaşamak mı?

Fatma M.

Orda yaşamak daha güzeldi.

Meliha Ş.

Şimdiki aklımla seçenek sursalar ben gelmezdim buraya. Buranın da çok güzel yanları var. Bizim zamanımızda her şey yasaktı orada.

Karaman mahallesi nasıldı?

Meliha Ş.

Burasının insanında kapı eşiğinden çıkınca umursamak yok. Etrafımızdan duyuyorduk işte, sabah erkenden kalkıp kapılarının önünü temizliyorlar, sokakları temiz diye şaşıyorlarmış.

Biz sokağa çöp atmayız. Bak geçen gün indim apartmanın önündeki çöpleri topladım eldivenle.

Dedenin arka sokaktan almamasının sebebi de: oradan küçük bir derecik geçiyordu. Dere var diye almamış.

Arka sokaktaki site yapılmadan önce, orada kocaman bir değirmen taşı vardı. Kavaklar vardı. Yeşillik vardı. Sonra apartmanlar yapıldı. Biz orayı park olacak sanıyorduk.

Sokağın sonunda çiftlik vardı. Orada göçmenler çalışıyordu. Çiftliğin kimin olduğunu bilmiyoruz. Taşındığımızda tek katlı okul da vardı. Dayın oraya başladı. Sarı okul denilirdi. Bahçesi yine büyüktü okulun.

Fatma M.

Kapıdan çıkınca göçmen mahallesi olduğu belli oluyor derlerdi. Her yer tertemiz derlerdi.

Arka sokakta değirmen vardı yeşillikti. Okul büyücek, uçak sahası yapılcağı diye, daha ortadan almışlar. Böyle duyumlar olduğu için ortadan arsa alıp yapmışlar. ,

Okulda şimdi hiç bahçe kalmadı.

Sokaklar niye bu kadar dar yapıldı peki?

Fatma M.

Sokağın dar kalması, Mümünaga (komşu) yaptı birinci. O çekmemiş geri 40 cm. o sırayı yapanlar öyle dar yaptı. Böylece o tarafta kocaman bahçeleri kaldı. Sokak da dar oldu.

Burada ayrımcılığa maruz kaldınız mı?

Meliha Ş.

Mesela beni lise 1'de 4'le bütünlemeye bıraktı bir matematikçi. Türkçem iyi değil anlıyorum ama ifade edemiyorum. Bazıları da bizi aşağılamak için yapıyorlardı. Edebiyatçı da çok kötü davranmıştı çok moralimi bozmuştu konuşmam bozuk diye. Bizi anlamıyorlardı.

Buradaki insanlar ilk başta bizi yadırgadı ama zamanla maddi manevi durum olarak iyi bir konuma geldik.

Köydeki sosyal ortamımız ile buradaki insanlar düşünceler benzerdi. O nedenle toplum olarak çok değişiklik hissetmedik.

Evet vardı, geldiler ülkemize medeniyet getirdiler diyenler var. Son dönemde keşke hep balkanlardan göçmen gelse diyenler var. O dönemlerde bizi Türk olarak görmüyorlardı. Bulgar diyorlardı muhacir Bulgarlar. Bir kısım dinsiz olduğumuza inanıyordu. İş yerinde Emine diye bir arkadaş vardı, bize dinsiz derdi (muhacirlere karşı).

Devletten herhangi bir yardım almadık. İlk geldiğimizde muhacir kâğıdı aldık. Sonrasında ise kimlik çıktı. Lisede yerli arkadaşlarım vardı. Lisede övülüyorduk, macırlar çalışkandır diye.

Fatma M.

Çalışanların hepsi macırdı (muhacir), ayırım yapılmıyordu iş yerinde hiç. Bir de Arnavutlar vardı o yüzden hepimiz azınlıktık sorun yoktu.

Bulgaristan'da etnik ayrımcılık oluyor, Türkiye'ye gelince de başka yerden gelen Türkler olduğunuz için ayrıma maruz kalıyorsunuz.

Çoğu insan bize Bulgar diyordu. Burada da sahiplenilmedik. Hepimiz çalıştığımız için bize aç gözlü, para hırsı çok diyorlardı. Hala bile yaşıyoruz. Macırlar şöyle böyle diyen çok var hala. Paracı görüyorlar Macırları. Çok ev yapıyomuşuk. Macır kızlarını çoğu aile çocuklarına almak istemedi. Bizi uygun görmediler, ayırdılar. Ne hakaretler söylendi. Onlar Bulgar, onlarla anlaşamayız diye.

Orada bahçeniz var ekiyorsunuz biçiyorsunuz. Buraya geldiniz hiçbir şey yok, dip dibe evler. Zor olmadı mı?

Mecbur dip dibe yaptık. Oradan almazsan daha sapa bir yere, dağa gitcen. Öyle olunca nasıl işe gidip gelincek. Paramızın yettiği yer orasıydı. Üst üste ev yaptık. Bir de daha merkeziydi. Burada yer düzdü. Memlekette ev yakaydı, eve su doluyordu. Düz olsun ve ana yola yakın olsun diye buraya yaptık.

Bizim bitişik eve girip baktık, sonra aynı planı yaptık, evi yaparken. Kaçak inşaat zaten, bahçe diye aldık kaçak göçek ev diktik.

3 oda olsun diye arka bahçeyi çok dar bıraktık. 10 sene tek katlı evde oturduk. Sonrasında 2. Katı yapmaya başladık.

Bu sırada memur gelip ceza yazmıyor mu?

Ceza ödedik. Yapmaya devam ettik. 3. Katı yapınca ceza geldi. 90'ların başında duvarları örülüyordu o katın. Şikayetleri de komşular ediyor. Herkes kat çıkıyor ama yine de herkes birbirini şikâyet ediyor.

Meliha Ş.

Herkes tuvaletini arka boşluğa ya da giriş koridoruna yapıldı. Bulgaristan'da herkesin tuvaleti bahçedeydi ya, o yüzden kimse evin içinden kapı açmadı. Tuvaletler hep dışarı konuldu.

Şu an yeni yapılan teraslar da şikâyet ediliyor. Yine birine daha ceza gelmiş. Herkes arkadaş ama herkes birbirini şikâyet ediyor. Fesatlıktan şikâyet ediyorlar. Bu şikayetler Bulgaristan'da da vardı. Herkes birbirinin bi şeyini çekemezdi.

Evin altını kazınca, bodrum için hep kum çıktı.

Öyleyse siz niye göçmen mahallesine geliyorsunuz?

Fatma M.

Nereye gidem?

Meliha Ş.

Orası satılıyor orayı alıyorsun.

Etraftaki siteler ne zaman yapılmaya başlandı?

Meliha Ş.

Sen bebekken yapıldı.

Herkes göçmen mahallesine yakın olmak isterdi. Daha güvenilir bir mahalle. Çocuklar aileler daha düzgün diye o taraflara apartman yapıldı.

Fatma M.

Bizim kiracımız şu an Yıldırım'daki evini kiraya verip buraya geldi. Daha güvenilir mahalle diye.

Yeri kıymetli çok. İleri doğru yıkacaklar orasını. Biz görmeyiz ama.

Şu an artık mahalle kültürü yok değil mi Karaman'da?

Fatma M.

Neredeyse her evde en az bir kiracı var şu an. Çoğu insan gitti. Çocukları gitti. Boş duran, kimsenin oturmadığı evler var. Karşımızdaki ev satıldı. Macıda da satılmadı. Sivaslılarmış herhalde. Gençler gitti.

Meliha Ş.

Bursa Orhaneli köylüleri geliyor ya da buradan ev almaya. Sizden sonraki nesil sokakta oynayamadı. Öncekiler zaten para için çalışıyordu. Sizden sonra da bir süre çocuklar oldu ama hepsi gitti artık. Kocaman oldular.

Karaman ve Kayacıklar mahalle olarak mekânsal olarak çok farklı mıydı?

Meliha Ş.

Burada bir tek işe gidip geliyorsun, Bulgaristan'daki gibi tarım ve hayvancılık veya bahçe işiyle uğraşmıyorsun.

Eğitim ve sağlık parasızdı, her vatandaş sigortalı sigortasız fark etmez bakılıyor. Burdaki hastaneler çok daha pisti, bakımsızdı. Bulgaristan'da binalar daha yeniydi, bakımlı ve temizdi.

Eğitimde ise, burdaki okullarda spor salonu bile yoktu. Orda ortaokulda müzik dersinde stüdyoya giderdik, amfi gibiydi. Çok düzgün spor salonumuz vardı. Fen derslerinde de laboratuvarımız vardı. Okulların bahçeleri çok daha büyüktü, bakımlı ve temizdi. Okulun içi de çok temizdi. Okulun dışını bazen sabahları, temizletiyorlardı.

Çamurlu ve kirli ayakkabı ile okula giremiyorsun. Giriş kapısına yakın çeşmede yıkamak zorundasın. Sınıflar 20-24 kişilik, Sıralar buradaki gibi ahşap çift kişilikti. Sıraların üzeri çizik değil, bakımlı Duvarlarda buradaki gibi izler yoktu. Hiçbir şey kırık dökük değildi. El işi atölyemiz vardı, okulun bodrumunda marangozhane vardı orada makineleri öğreniyorduk. Her türlü makina vardı.

Buraya geldiğimizde Bursa şehirleşme anlamında daha gelişmişti. Yol ve ulaşım daha iyiydi. Bulgaristan'da ulaşım hep sıkıntılıydı. Çok yakın mesafeler bile ulaşımına uygun değildi. Özel sektör olmadığı için.

Alışveriş anlamında da çok daha gelişmişti. Ürün olarak çok çeşit vardı. Gidilebilecek yerlerin sayısı daha fazlaydı. Alışveriş mekânları da daha moderndi. Seçme özgürlüğü vardı. Bulgaristan'da bu sahip olmadığımız bir şey bu.

Bulgaristan'da okulla sinemaya gidiyorduk, normalde de gidiyorduk. Köy merkezine yaz sineması gelirdi, bedavaya izlerdik. Buraya geldiğimizde ise sinemaya gitmek aklımıza bile gelmiyordu. Ona sıra gelemedi.

Kırcaali merkezde sokaklar her akşam yıkanır. Sokağı kirletirsen ceza vardı. Buraya geldiğimizde sokaklar çöplüktü. Orada çevreye önem verilirdi, burda evin içine önem verilirdi. Burada evler daha temizdi. Orada hem ev içi hem dışıya yaşıyorsun, o yüzden çok daha sade gösterişsiz ama iki tarafa önem verilen bir düzen var

Fatma M.

Burada çalışmak bana gezmeye gitmek gibi geliyordu. Orada daha fazla işim vardı, daha zor ve yorucu bir hayat vardı. Köyden gelip mutfaklı ve sürekli suyu akan bir yerin olması çok daha iyiydi. Oradaki mutfak küçücük bir şeydi. Buradaki hayat çok daha rahattı. Orada mutfağın gerekliliğinin bile farkında değildik.

Hafta sonları ise kır işine gidiyordum. Pazarlık parası olsun diye.

Bulgaristan'da çok seyrek, balık almaya falan gidilirdi pazara. Ama buraya geldiğimizde hep pazara gittik. Burdaki pazarlar çok daha pisti. Kokuluydu. Pislik hiç yoktu oradaki pazarda. Hiç koku da yoktu. Daha tenha ve sakindi. Pazarlarda bağırma çağırma yoktu. Ama buradaki pazarlarda çok daha fazla çeşit vardı.

Burada devlet binaları bakımsızdı, orada ise bakımlıydı.

Milliyetçilik, Türklük gibi Göç etme sebebi oluşturan duygular üzerine:

Bulgaristan'da köydeki herkes Türk müydü? Yabancılar ile ilişkiler ne kadar bir mesafe içinde başlıyordu?

Herkes Türk. Bölgedeki köylerde hepsi Türk. Yani Kırcaali'de Bulgarlar var. Merkezde dükkân işletenlerin çoğu Bulgar. Günlük konuşmalar hep Türkçe. Resmi işlemlerde bulgarlarla karşılaşılırdı. Çalışırken dışarı çıkanlar, fabrika vs. Bulgarlarla karşılaşılıyor. Bulgarların çoğu da Türkçe biliyor -Özellikle yaşlı Bulgarlar biliyordu- Bulgarla iletişim hocalarla oluyordu, öğretmenlerle.

Kayacıklar'da yaşadığınız ev ve Bursa'da yaşadığınız ev mekânsal olarak nasıl kıyaslanır?

Bulgaristan'da ev Bahçeli, hava temiz daha özgür bir yaşam var. Burada ise yaşam daha kısıtlı çünkü eve sıkışiyosun.

Meliha Ş.

Orada sobalı odalarda yaşayıp uyuyorduk. Burada sadece tek odada sobamız yanıyordu. Geceleri soğuk odalarda yatıyorduk. Ders çalışacağım zaman giyinip soğuk odada çalışırdım.

Orda köy meydanında oynadığımız oyunları burada oynayabileceğimiz de çok alan vardı. Yaşam tarzımız konusunda çok zorlanmadık o bakımdan. Bisiklet sürerdik, piknik yapardık. Kendimizi güvende de hissederdik, çünkü çevrede yaşayan herkes muhacirdi. Çoğu insan birbirini tanırdı. Sosyal açıdan yalnız hissetmedik.

Fatma M.

Evin içini düzmek, koltuk almak yemek masası almak. Yer döşemesi Bulgaristan'da Toprak ya da tahtaydı. Burada önce marley sonra parke oldu. Orada duvarlar kireçti, burada ise boya vardı. Şehirlerde ise daha çok duvar kâğıdı vardı. Tuvalet ve banyonun içeride ve düzgün olması burada en güzel şeylerden biriydi.

Bulgaristan'da kapılar hiç kilitlenmezdi, orada hırsızlık yoktu. Belki nakit para yok ama karnın tok. Burada ise kapımızı hep kilitlerdik.

Sonrasında kalorifer var. Peki niye benim çocukluğumda petek yaptırmadınız?

Meliha Ő.

Çünkü biz oradan taşınacaktık. Hep taşınıyorduk.

Karaman'da komşu mahalleler ile ilişkiler nasıldı? Kayacıklar da bu durum nasıldı?

Bu ilişkiler de çok benzerdi. Hep aynı insanlarla çevriliydik. Hiç yabancılık çekmedik.

Sonraları etrafımızda yerliler yerleşmeye başladı. Onlar da bize uydular. Çalışmaya başladılar, biz de macır olduk derlerdi. Hiçbir sorun yaşamadık. Ama yıllar geçtikçe çevreniz başka profillerle sarılmaya başladı.

Düne kadar kavaklık alan sitelerle dolmaya başladı, önce garipsedik ama sonra onlarla da tanıştık, komşuluk ilişkisi kurduk.

Kayacıklardayken yan köylere gidip gelinirdi, akraba görmeye. Buraya gelince de yan mahallelere gitmeye başladık.

Ek-2

Aşağıdaki röportajlar Skalişte'den Karaman Mahallesi'ne taşınan Mediha Ö. ve Kırcaali'nin Eğridere bölgesindeki bir köyden gelen Karaman Mahallesi'ne taşınan Özcan Ş.'nin cevaplarını içermektedir. Göç, mekânsallık, Bulgaristan ve Türkiye olmak üzere göç öncesi ve sonrasında çeşitli konular hakkındaki genel görüşler edinebilmek amacıyla derlenmiştir.

Türkiye'ye hangi yıl geldin ve geldiğinde kaç yaşındaydın?

Mediha Ö.: 1978 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç ettik. Ben o zaman 12.5 yaşındaydım.

Özcan Ş.: 1991 yılında geldim, 29 yaşındaydım.

Gelmeden önce köydeki günlük yaşayışın nasıldı?

-Bir gününü sabah kalkıp akşam yatana dek anlatır mısın? Kaçta kalkılır ne yenir, ne içilir? Zaman evde mi geçer, başka yerde mi; bahçede mi yoksa ev içinde mi?

-Yaşadığın ev nasıldı? (Kaç odalı, büyük mü küçük mü, yeterli mi, yeni mi eski mi, bakımlı mı, aynı ev içinde kaç kişi yaşıyor gibi şeyler anlatılabilir)

-Okuduğun ve çalıştığın yerler nasıldı, yakın mıydı, aynı köyde miydi?

-Okula/işe yalnız mı giderdin yoksa köyden arkadaşların mı olurdu?

-Günlük yaşayışta, bir yerlere gidip gelirken gördüğün yollar binalar, yani çevre temiz ve bakımlı? Gördüğün şeyleri nasıl tanımlarsın?

Mediha Ö.: okul döneminde okula gider, yazın da ineklerimiz vardı, onları otlatmaya giderdik köydeki arkadaşlarımızla. Ev işlerine yardım ederdik. Köy meydanında oyunlar oynardık.

Önceleri evimiz 2 oda 1 salondtu. Daha sonra 1 oda daha ilave yapıldı. 3 oda 1 salon oldu. Mutfak ve banyo ilave edildi. Tek katlı kiremit çatılı tuğla, taş ve betondan ibaretti. Tavan çatı katı vardı. Ahşaptı ve biz fazlalık oyuncak ve giysilerimizi oraya koyardık. İhtiyaç halinde merdivenle oraya çıkardık. Evimizin konumu köy girişinde ve

biraz meyilliydi. Yani çok az bir kot farkı vardı. Altında da hayvanlarımız için ahır vardı. Evde 7 kişiydik. Anne, baba, üç çocuk, babaanne ve dede vardı.

Köyümüzde yaz okulu ve etüt merkezi vardı. Biz ilkokulu okumak için köy çocukları olarak komşu köye otobüsle giderdik.

Daha çok komşu köylere giderdik. Okul amaçlı ve akraba ziyaretlerine. Her taraf yeşillik, doğal ve evler kiremit çatılı tek katlı evlerdi. Yeni yapılanlar da tuğla duvar, beton tabanlı ve bahçeliydi. Köy yolları toprak, patika, ana yollar asfalttı. Şehirde (Kırcaali) yeşil parklar, büyük asfalt yollar, kaldırım taşı döşenmiş meydanlar vardı. Şehirler temizdi.

Özcan Ş: Evde 9 kişi yaşıyorduk. Fakat 1980’de dedem rahmetli oldu. Büyük abiler de şehre lise okumaya gidince evde 6 kişi kalırdık. Evimiz taş evdi, çatısı kiremit kaplıydı. Tabanları parke döşeliydi. Eski tip hamam vardı. Gideri yoktu. İçine küvet (büyük leğen) koyup banyomuzu yapardık. Ayrı mutfak yoktu. Yemekler odun sobasında(kuzine) yapılırdı. Aynı zamanda ısınmamızda aynı sobaylaydı. Evimizi babamla annem evlendikten sonra dedem ile birlikte yapmışlar. Tahmini 1955 yıllarında.

Okuduğum okullar (ilk ve orta) başka köydeydiler. Yürüyerek gidip gelirdik. Yol yarım saatten fazla sürerdi. Arkadaşlarımızla toplu giderdik. Köy evlerinden başka pek binalar yoktu. Okuduğumuz köyde yeni bina yapılmıştı. Dört katlıydı. Alt kat revir gibiydi. Doktor vardı. Üst katlarda atanmış öğretmenler kalıyordu. Yollar asfalt değildi, patikaydı. Çevre ormanlık ve yeşildi.

Bulgar köyleri ile Türk köyleri arasında fark var mıydı?

Mediha Ö.: Bulgar köylerini çok hatırlamıyorum. Türk köyleri çok güzeldi. Çok yeşildi. Evler tek katlı büyük bahçeliydiler.

Özcan Ş.: Bulgar ve Türk köyleri arasında fark vardı. Bizim köyümüz Rodop dağlarında olduğu için engebeli araziydi (bu köy de Kırcaali’nin Ardino ilçesine bağlıdır.) fazla düzlük tarla, ya da ekip biçmek için arazimiz yoktu. Kuzey bölgede (Bulgaristan’ın kuzeyinden bahsediliyor.) olan köyler daha planlı ve gelişmişti. Bulgar köylerinin durumu buldukları coğrafi konuma göre idi. Ama her açıdan bizim köylerden daha gelişmişti. Özellikle orta ve kuzey Bulgaristan köyleri her açıdan bizim köylerden iyiydi.

Ulaşimleri kolaydı. Yolları asfalttı. Bahçeleri bakımlıydı. Su sorunları pek yoktu. Biz suyu pınardan alıyorduk. Evlerde yoktu.

Bulgar arkadaşın varsa onun evinin nasıl olduğunu biliyor musun?

Mediha Ö.: Bizim köy evlerine göre daha modern dekorasyonla döşenmişti.

Özcan Ş.: Sofya'da çalışırken Bulgar arkadaşlarım vardı. Evlerine davet ederlerdi. Apartman dairesinde otururlardı. Birlikte vakit geçirirdik. Evleri de güzeldi.

Kendini Bulgarlardan farklı ve dışlanmış hisseder miydin?

Mediha Ö.: Rezalet Türk diye hitaplar duyardım.

Özcan Ş.: 1989 öncesi pek hissetmezdim. Ama düzgün Bulgarca konuşsak da adımızı öğrenince kendimizi dışlanmış gibi hissederdik. 1989 sonrası ad değişimi ile birlikte her şey çok değişti. İş yerlerinde Türk adımı bildikleri halde Bulgar adıyla hitap ediliyordu. Bundan çok rahatsız olurdum. Baskı vardı.

Kendi aranızda dini bayramları kutlar mıydınız?

Mediha Ö.: Kutlardık. Arife günleri köy çocukları lokma toplardı komşu gezmelerinde. Bayramın birinci günü de yine kapı kapı gezer komşularımızın ellerini öperdik. Onlar da bize şeker verirlerdi.

Özcan Ş.: dini bayramları aramızda kutlardık. Fakat Cuma namazına ve bayram namazına gençleri almazlardı, yaşlılar giderdi. Görevliler vardı, gençleri sokmazlardı. Ailemizle evin içinde geleneksel şekilde kutlama yapardık. Börekler, baklavalılar yapıp, el öpüşülürdü. Birlikte yemek yenirdi. Küçükler büyükleri ziyaret ederdi. Fakat bizlere resmî tatil yoktu dini bayramlarda.

Kırcaali merkeze sık gider miydiniz? Veya çevrede gittiğiniz başka köyler hangileriydi?

Mediha Ö.: Küçük olduğum için ailem götürürdü. Kıyafet alışverişi için, kırtasiye ihtiyaçları için. Sirk olurdu. Babam ve annem bizi oraya götürürdü. Panayır olur giderdik. Fotoğraf çekimleri için Kırcaali'ye giderdik. Komşu köy Yelciler (jinzifovo) ilkokula giderdik. Sürmenler (Şiroko Pole) ilçemizdi. Orta okula oraya gidilirdi. Sürmenler köyünde kütüphane vardı. Sağlık ocağı vardı. Tren garı vardı. İhtiyaç

durumunda gidilirdi. Orası bizim köye göre daha gelişmişti. Evler daha çok 2 katlı, kiremit çatılı ve betonarmeydi.

Özcan Ş.: Kırcaali'ye sık gitmezdik. Ulaşım zordu. Otobüs köyümüze gelmezdi. Köyümüzde bir saatlik yürüme mesafesinden geçerdik. İhtiyaçlarımız için Eğridere'ye (Ardino) giderdik. Bize daha yakındı. Yürüyerek ya da atla giderdik.

Bursa'ya geldikten sonra günlük yaşayış nasıldı?

-Bir gününü sabah kalkıp akşam yatana dek anlatır mısın? Kaçta kalkılır ne yenir ne içilir? Zaman evde mi geçer, başka yerde mi; bahçede mi yoksa ev içinde mi?

-Yaşadığın ev nasıldı? (Kaç odalı, büyük mü küçük mü, yeterli mi, yeni mi eski mi, bakımlı mı, aynı ev içinde kaç kişi yaşıyor gibi şeyler anlatılabilir)

-Okuduğun ve çalıştığın yerler nasıldı, yakın mıydı evine?

-Okula/işe yalnız mı giderdin yoksa köyden arkadaşların mı olurdu?

-Günlük yaşayışta, bir yerlere gidip gelirken gördüğün yollar binalar, yani çevre temiz ve bakımlı? Gördüğün şeyleri nasıl tanımlarsın?

-Bursa'ya gelip, evleri binaları yolları gördükten sonra ne düşündün veya ne hissettin?

-Sence Bulgaristan mı daha iyiydi o zamanlar, yoksa Türkiye mi? (Göç ettiğiniz zamana göre karşılaştırın)

Mediha Ö.: Bursa'ya kiraya geldik. Çok eski 2 katlı kerpiç denilen bir eve yerleştik. Bahçeliydi. Okul, ev, kütüphaneye gider gelirdik. O zamanlar maddi durumumuz pek iyi değildi. Sabahları kahvaltı edilmeden okula giderdik. Döndüğümüzde normal ev yemekleri yapılırdı ve ailece yenirdi. Zor günlerdi. Evde 6 kişiydik. Anne, baba, dede ve üç kardeşlik. Üç oda ve hol vardı. Okul yürüme mesafesindeydi. Yaz tatillerinde de bahçe işlerinde, tekstilde çalışırdık. Çok eski bir ortaokula kayıt olmuştuk. Bizim gibi göç eden çok arkadaşım vardı. Birlikte okula gider gelirdik. O dönemde yollar asfalt ve temiz sayılırdı. Binalar bitişik nizam ve 3-4 kat çatısızdılar. Köyden böyle büyük ve kalabalık bir şehre gelmiştik. Çok heyecanlıydım. Oturduğumuz mahallede çok Bulgaristan göçmeni vardı. O dönem çocuk olduğum için arkadaşlarım da çoktu ve ben kendi adıma maddiyat dışında çok zorlanmadım.

Bulgaristan'da yerleşik bir düzenimiz vardı. Buraya göç edince maddi olarak çok sıkıntı yaşadık. Bunun dışında burası bizim gerçek vatanımız. İyi ki göç etmişiz.

Özcan Ş.: Bursa'ya göç gelince eskiden göç etmiş tanıdığımızın yanına inşaat işine başladım. (10-15 gün boş durdum) sabah işe gidip, akşam eve gelirdim. Bahçeli tek katlı evde kirada kalıyorduk. Evde yedi kişi kalıyorduk (Annem, babam, abim, ben, yengem, iki de çocukları). Ev üç odalıydı. Bir odada abimler, bir odada annemler, bir odada ben kalırdım. Evin içinde banyo vardı. Tuvalet ise bahçede idi. Eski bir evdi. İnşaat işleri genelde aynı bölgede olurdu. Yürüme mesafesinde. Yollar asfaltlıydı, temizdi. Bursa bana çok kalabalık ve gürültülü geldi. Farklı hissettim, şaşkındım. Ama zamanla alıştım. O zamana göre Türkiye daha iyiydi. Bulgaristan Komünizm rejimi değişmeden önce kapalı demir perde ülkesiydi. Dış dünya ile bağlantımız yoktu.

Türkiye'de de ayrımcılığa maruz kaldınız mı? Dışlandığınızı hissettin mi?

Mediha Ö.: böyle bir durumla karşılaşmadım. Ana dil konusunda epey zorlandığımı hatırlıyorum.

Özcan Ş.: Türkiye'ye gelince en fazla hissettiğim şey bize Bulgar denmesiydi. Bazı çevreler veya insanlar bizi dışlıyorlardı.

Türkiye'de yerleştiğin mahalle ile Bulgaristan'da yaşadığın köy arasında nasıl farklar vardı?

Mediha Ö.: köy çok sakindi. Evler tek katlı ve bahçeliydi. Buradaki mahalle kalabalıktı. Evler 3-4 katlı bitişik nizam ve bahçeleri yoktu. Hala da öyle. Yeşil alanlar ve parklar (mahalle aralarında) yoktu.

Özcan Ş.: Türkiye'ye yerleştiğim mahalledeki fark gündüz çalışıp, akşam yemekten sonra kahvehanelerde toplanıp vakit geçirmektir (çay içmek, oyun oynamak gibi). Sabah işe gidip, akşam boş zamanı değerlendirmek gibi. Bulgaristan'da böyle kültür yoktu.

Genel olarak Türkiye'ye göç etmiş olmaktan mutlu musun? İyi ki gelmişiz mi diyorsun, yoksa Bulgaristan daha mı iyiydi?

Mediha Ö.: Göç ettiğimiz için mutluyum. İyi ki gelmişiz diyorum.

Özcan Ş.: Türkiye’de yaşamaktan memnunum. Ama göç ettiğim zamanki yıllarda daha memnundum. Günümüz malum...

